

Кіровоградська область
Голованівський район

ТЕРНІВКА

*(історія села на річці Синюсі
в документах та спогадах людей)*

Когут Василь Ярославович

село Тернівка
2023 р.

З М І С Т

Частина I.	1. Звернення до читача	8
	2. Вступ	9
	3. Річка Синюха – оспівана людьми	15
	4. Історія освіти села Тернівка	33
	5. Знамениті люди Тернівки	46
	6. Родоводи Тернівки	52
	7. Археологічне минуле околиць села	53
	8. Виникнення і становлення села	57
	9. Голодомор 1932-1933 рр.	93
	10. Репресії	107
	11. Велика Вітчизняна війна 1941-1945 рр.	112
	12. Партизанська боротьба в районі та селі	129
	13. Остарбайтери	142
Частина II.	1. Мирне життя	151
	2. Цікаві та загадкові знахідки в селі та на околицях	171
	3. Легенди та перекази села Тернівка	173
	4. Вірші та пісні, присвячені рідному селу	175
	5. Переписка з П'ятовою (Мазурою) Тетяною Андріївною	180
	6. Гордість нашого села	187
	7. У картинах увіковічнити село (Кармазин П.В.)	193
	8. Література	196
Частина III.	Додатки.	198
	Додаток 1. Результати подвірного перепису Єлисаветградського повіту 1883-1885 рр.	199
	Додаток 2. Описання Новоархангельського району Первомайської округи Одеської губернії	200
	Додаток 3. Список педагогічних працівників школи	202
	Додаток 4. Список випускників Тернівської ЗШ I-III ст.	206
	Додаток 5. Ревизская сказка (1858 г.)	215
	Додаток 6. Всесоюзний перепис населення 1926 року	218
	Додаток 7. Список жертв голодомору 1932-1933 рр.	239
	Додаток 8. Списки реабілітованих жертв тоталітарного режиму в с. Тернівка	241
	Додаток 9. Список членів підпільно-диверсійної групи	244
	Додаток 10. Список воїнів, партизан, підпільників, загинувших, померлих від ран та пропавших безвісти	246
	Додаток 11. Список громадян с. Тернівка, відправлених у Германію на примусові (каторгу) роботи (остарбайтери)	255
	Додаток 12. Список передовиків, включених в Книгу Трудової Слави	257
	Додаток 13. Акт прийому Тернівської ГЕС	260
	Додаток 14. Неповний перелік будівельників Тернівської ГЕС	262
	Додаток 15. Список медичних працівників та обслуговуючого персоналу Тернівських ФАПів та лікарні	263
	Додаток 16. Список учасників Народного хору с. Тернівки	265
	Додаток 17. Список працівників птахофабрики с. Тернівки	266
	Додаток 18. Список голів сільської ради с. Тернівка (з 1944 р.)	270
	Додаток 19. Список ветеранів Великої Вітчизняної війни с. Тернівка, нагороджених орденами та медалями (до 50-річчя перемоги в ВВв)	274
	Додаток 20. Список учасників бойових дій російсько-української війни 2014 –	279
	Додаток 21. Фонди колгоспів, які були на території Тернівської сільської ради (Державний архів Кіровоградської області)	280
	Додаток 22. Інші фонди, які стосуються історії с. Тернівка	281
Частина IV.	Історія села Тернівка в публікаціях районних газет "Вперед до комунізму", "Колгоспник" та "Колос"	283
	Про автора	522

Шановний читачу!

Ти тримаєш у руках книгу, яка задумувалась у кінці 90-х років ще на військовій службі, перші відомості з'явилися на початку нульових, а основний текст був набраний тільки у 2022-23 роках. Пройшло чверть століття. Звісно вона була б закінчена раніше, але військова служба та в перерві – сільське життя, не сприяли цьому.

Отже перші строчки поки-що нарису з історії Тернівки були написані у співпраці з учителем історії Тернівської ЗОШ 2005-2007 рр., де я тоді працював бібліотекарем, **Валерієм Федоровичем Кушніром** та вчителем біології, керівником туристичного гуртка та моєю дружиною **Ковальчук Світланою Григорівною**. Разом ми вирішували, які мають бути розділи нарису, робили різного роду презентації з краєзнавства, приймали участь у різних семінарах та соціальних проектах, де розповідали про наше прекрасне людське, природою та древньою історією село. Велика їм за підтримку та участь подяка. У цей період активно документувались спогади ветеранів, людей похилого віку і не тільки, знаходились деякі статті, публікації, розпочиналась письмова переписка з архівами. В цьому була допомога учительського та учнівського колективу школи, в чому і їм дякую. З побажаннями здоров'я маю подякувати за відомості про село також і старожилу села, доброї душі Людині – **Пасенко Тетяні Петрівні**.

Так склалося, що подальшу основну роботу я продовжив один. В цей період величезний масив інформації вдалося знайти в архівних установах та музеях, через поштове листування з нашими земляками, які волею долі опинились за межами села. Величезну роль зіграв і розвиток ІНТЕРНЕТу. Великим щастям було роздобути чергову, хоча й невелику сторінку історії Тернівки. Історія села стрімко "обростала" фактами подій та людських доль. Дуже хотілось, щоб прізвище кожної людини, яка причетна до становлення села, ще з 1700-х років, була віднайдена і залишилась в пам'яті народній.

На жаль, війна Росії проти України, відсунула на другий план всю дослідницьку, пошукову роботу. Дві мобілізації та військова служба затримали всю працю на довгих 8 років. Тільки після звільнення з лав ЗСУ по досягненні граничного віку перебування на військовій службі (60 років), стало можливим доповнити історію села публікаціями районних газет "Вперед до комунізму", "Колгоспник" та "Колос", за що окрема подяка головному редактору крайньої газети **Грицик Ірині Миколаївні**, яка люб'язно дозволила стряхнути пил десятиліть з підшивок редакційного архіву. Деякий час пішов на редагування тексту.

Таким чином інформації було зібрано на повноцінну книгу, яка має право на життя. За фінансової підтримки голови Підвисоцької громади **Лозінського Віктора Олександровича**, книга була надрукована, за що йому велика шана та подяка.

P.S. Шановний читачу! Життя продовжується, відкриваються нові пошукові можливості, є бажання подальшої роботи, а отже ще не всі долі людські відкрились, щоб ми їх пам'ятали. Маю надію, вірю в те, що з Вашою подальшою допомогою розкриються ще багато невідомих сторінок історії нашого краю, а нові меценати допоможуть в публікації доповненої версії книги! **Слава Україні! Героям слава!**

Вступ

*"Народ, який не знає свою історію –
приречений її повторити"*

Народна мудрість

"Болить, що села вмирають.

А хочеться, щоб жили!"

Оліфіренко Іван Павлович,
письменник, громадський діяч

Село Тернівка розташоване на лівому березі річки Синюхи по обидва береги річки Тернівки за 19 км на південь від районного центру. Населення на 1.01.2020 - 664 чоловік. Село простягнулось на 5 км з півдня на північ і на 2,5 км зі сходу на захід. В сорока кілометрах від села на схід (біля смт. Добровеличківка) вченими-картографами визначений географічний центр України.

На території Тернівки знаходиться багато мальовничих історичних місць, які потребують вивчення і збереження.

Природне розташування села Тернівка – Південний Лісостеп. Клімат – помірно-континентальний.

Кіровоградська область лежить в центральній частині Українського кристалічного щита Східно-Європейської платформи, кристалічні породи якої виходять на поверхню

також і в долинах річок Синюха, Ятрань, Тернівка. На території села Тернівки грізні мальовничі скелі видно в районі ГЕСу, нижче мосту через Синюху, від гранітного кар'єру до річки Ятрань, та в деяких місцях річки Тернівки. Особливо велична оспівана легендами Висока Скала, що стримить неподалік від злиття річок Синюха і Ятрань. Самі ріки та весь окружний ландшафт,

ймовірно, утворились після танення панцеру криги льодовика (близько XIV тисячоліття до н.е.). Зледеніння території України по умовній лінії сучасних міст Львів – Житомир – Київ – Полтава – Суми закінчилось, почався "всесвітній потоп".

Звісно, в наших краях ні про який потоп не йдеться, оскільки утворені від таяння льодовика повноводні ріки самі пробили собі шлях до Чорного моря.

Мають свою древню історію в переказах і легендах знамениті яри: Терентіїв, Лупалів, Босий, Камінний, Глибокий, Кас'янова балка, Кахтаїв яр та інші.

Радують своїми плесами очі сільчан і гостей села давні (*середина 19 ст.*), і не зовсім, ставки, які як застібки скріплюють село від центру і аж до Білого кар'єру. Всього їх п'ять – Центральний, Гараськова гребля, Журавля, Розливанка, Архипенків. У кожного з них своя захоплююча історія і свої особливості.

Свій добрий слід залишили в пам'яті людей і кар'єри – Білий та Гранітний. ГЕС, стара школа і багато інших жилих і нежилих приміщень побудовано з їх каменю. На жаль зараз вони знаходяться в запущеному стані, не використовуються для потреб підприємств, чи громади села. Спроби виконавчого комітету сільської ради залучити до розробки білого кар'єру серйозних, відповідальних підприємців привели до сумнівного успіху - кар'єр розробляється поверхнево, в буквальному і переносному значенні. Під'їзна дорога до нього прогорнута

грейдером, колись асфальтна дорога Тернівка - Тишківка не ремонтується. Натомість маємо величезну яму, місячний ландшафт, замість ухожених акуратних штолень. Колись, у 1860-1900 роках, тут був хутір Тернівський, де був невеликий ставок та пасіка.

Перлиною села є також і водосховище Тернівської ГЕС. Знають його далеко за межами Кіровоградщини за його

чистоту, глибочінь, багатство рибою і прекрасними мальовничими місцями для відпочинку.

Одним із важливих складових розвитку територіальної громади є туризм. Для нашого села першою "ластівкою" цього напрямку була екскурсія "вихідного дня", яка була організована підприємцями з м. Київ та проведена влітку 2014 р. по маршруту: церква-кургани-Висока скала-Бенчиків млин-р.Ятрань (*помічне джерело з відбитком стопи людини у скалі*)- ГЕС на Синюсі. Дорослі і діти були дуже задоволені і обіцяли приїхати ще не раз.

Не раз сплавлялися по річці через наше село і водні туристи на байдарках, або резинових лодках. Є надія, що при наявності в майбутньому туристичної інфраструктури у нашому селі туристи на воді будуть зупинятися на

відпочинок з екскурсіями визначними місцями.

Однією з найромантичніших і чистих річок нашого краю є Синюха, назва якої походить від кольору її води. Синюха утворюється злиттям річок Велика Вись та

Тікич і тече Придніпровською височиною в межах Кіровоградської та Миколаївської областей на протязі 111 км, має площу басейну 16 725 кв. км. Ширина русла у верхній течії 45-50 м., в нижній – 80-90 м, місцями – до 150 м. Глибина на плесах 0,8 – 0,9 м. Місцями Синюха утворює пороги та перекати. Живлення в основному снігове. Замерзає у грудні, скресає в березні. В радянські часи води річки широко використовувались для водопостачання та зрошення полів.

Вздовж берегів Синюхи представлені мальовничі пейзажі, які надихали на поетичні рядки видатного українського письменника **Євгена Маланюка** (1887-1968):

”Що мені телефони, версалі, експреси?

Нащо грім Аргентини? Чудеса Ніагар? –

Сниться синя Синюха і верби над плесом.

Вільний вітер Херсонщини, вітер-дудар”,

замріяного художника **Павла Волокідіна** (1877-1936), який написав декілька пейзажів під загальною назвою ”Над Синюхою”, поета-патріота **Анатолія Загравенка** (1938), який у своїх поезіях ”Слід”, ”Синюхинська притча”, ”Вечір над Синюхою”, ”Засторога”, ”Клич”, ”Синюшин брід” оспівує красоту і велич синьою річки, уродженця Тернівки **Івана Оліфіренка** (1927-2005), який у своїх новелах ”Там, де Ятрань круто в’ється” описував життя-буття селян-трударів на берегах р. Синюхи та інших поетів і письменників, аматорів поетичного слова Кіровоградщини.

В наші дні Синюха і урочище ”Сині води” привертають увагу істориків, археологів, краєзнавців, тому що у 1362 році на березі цієї річки відбулася Синеводська битва князя литовського Ольгерда проти трьох татарських князів Золотої Орди, яка ще за 18 років до знаменитої Куликовської битви поклала початок визволенню українських земель від монголо-татарських завойовників.

З правого берега в Синюху впадає р.Ятрань, а з лівого – річки Чорний та Сухий Ташлики. Заплави цих найбільших річок простягаються від 50 до 500 метрів, здебільшого вони сухі, без боліт.

Місце впадіння Ятрані в Синюху відоме як урочище ”Когутівка” – ландшафтний заказник загальнодержавного значення площею 120 га. На лівому березі Синюхи та

правому березі Ятрані багаточисельні відслонення гранітів утворюють стрімкі скелі.

На річці Синюсі є три великі водосховища – Новоархангельське, Тернівське, Червонохутірське. Планується ще одне водосховище вище Бенчиковаго млина для обслуговування одноіменної мікрогес. Маємо надію, що воно перетвориться ще в одне місце туризму та відпочинку на річці Синюсі в межах села.

Перепад рівня ріки від Тернівки до Добрянки (а це приблизно 50 км.) становить 541 см. Тільки на території нашого села є два річкові перекати – нижче кам’яного кар’єру і в

районі терентійового яру з перепадом висот приблизно у два метри. Можливо цей перепад буде нівельований у зв'язку з підйомом води після побудови греблі ГЕСу.

Річка Синюха оспівана людьми. Басейн річки Синюхи

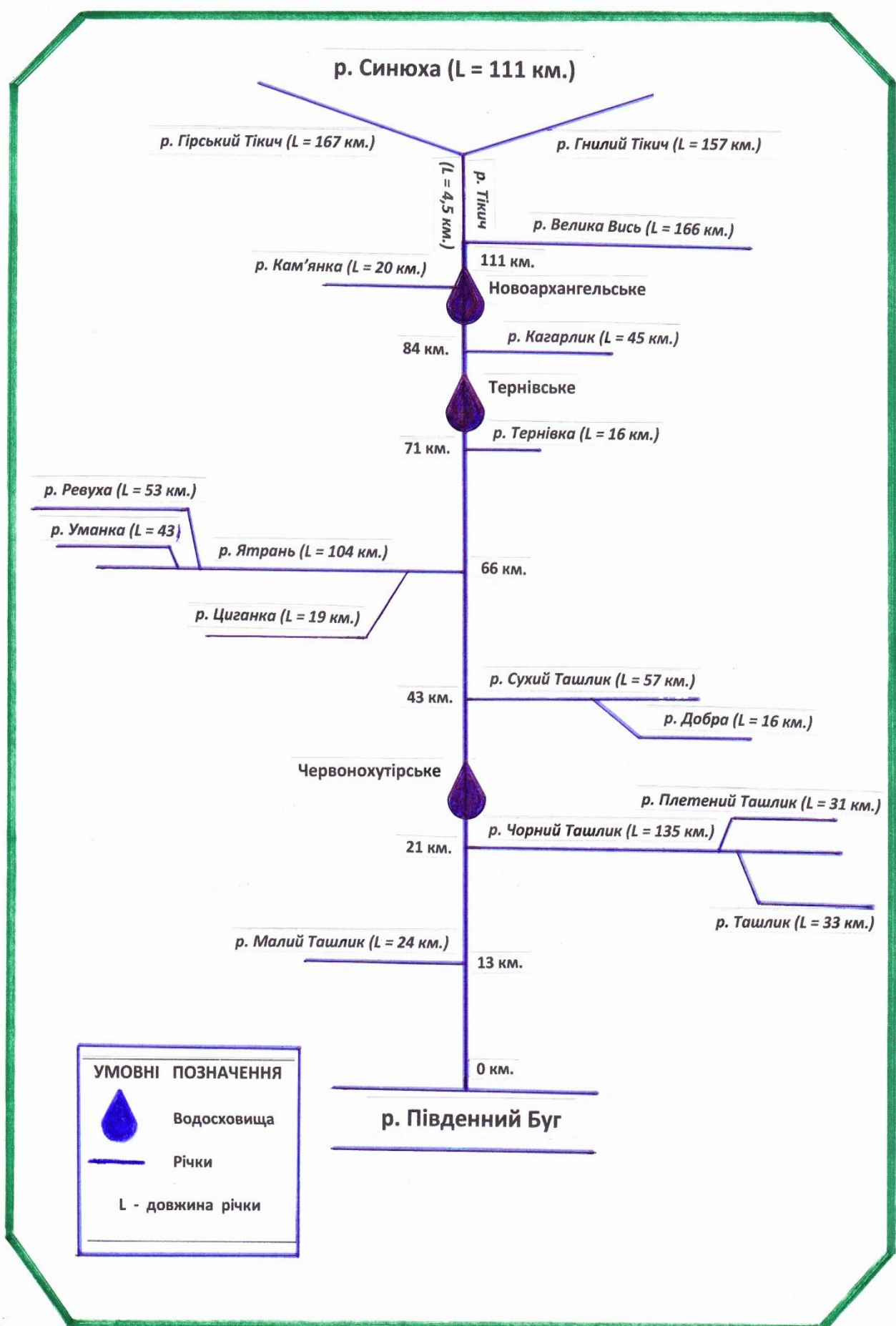

Схема взята з фондів Уманського краєзнавчого музею

Тут починається Синюха: зліва – Чорний Тікич, справа – Велика Вись

Фотографія з книги Мовчан В.П. "Криві Коліна крізь терни і роки"

"... А які тут поля, поляни, ліси і переліски, яри і кручі, криниці і джерела, річечки і річка Синюха! Давня-прадавня. Освячена битвою на Синіх водах, що вже й забута в історії, стерта в пам'яті суспільства і тільки інколи відгукується в генах нинішніх хлопчиків, що теж виростуть і будуть героями. Десь же по цій річці проходив польський кордон, саме на її берегах відбувся Торговицький розділ Польщі. Вона, Синюха, була червоною у 18-му році минулого століття від сільських пожарищ, а в 1941 році – червоною від крові наших захисників, що була пролита фашистськими поневолювачами.

Хто має очі – читає, хто має вуха – слухає, а хто має розум – дбає про мир, мирну працю і багатство людей, предки яких залишили нам Володимирівське поселення, а ще раніше орали і сіяли на цих берегах ратаї протослов'янських племен, від яких ми не успадкували ні історичних відомостей, ні навіть імен героїв тих часів. Можемо тільки здогадуватися, що і тут були свої Нао, Нам і Гав, які боролися за вогонь ще тоді, коли людство тільки спиналося на ноги.

Багато чого забувається, вже сьогодні не всі знають слова пісні "Там, де Ятрань круто в'ється", хоч вона давно стала ніби народною, а що там – чиї слова, хто поклав їх на музику саме в оцих краях, де з під каменю б'є вода, де колись шумів панський сад, а сьогодні – ліс чи лісок з різних дерев, багатьох з яких може і шкільні ботаніки не знають, та тече водичка з панської криниці, ім'я якого теж забулося чи стерлося в мороці давнини, то про це і говорити нічого. А яка чиста, прохолодна та смачна в тій криничці вода. Поряд з нею, на камені втиснуті, залишилися сліди первісної людини, на диво чомусь великі і глибокі.

Що ж до води, то скільки ж у Синюсі та Ятрані перекупалося людей, скільки з них води випито, бо була вона питною аж до нинішнього наступу так званого науково-технічного прогресу, і не тільки це. Сам чув легенду, а може й правду, що як забредеш по коліна у Синюху, схилишся до водички як у доземному поклоні, вмочиш голову по самі вуха, то зразу відчуєш, що стаєш розумнішим, що голова світлішає, що хочеться зробити для річки, для села, для людей щось багато доброго і конкретного, святого і вічного. Скільки ж то моїх земляків після такого купання ділилися добром з бідними, допомагали вдовам, годували сиріт, будували хати, майстрували вози, співали пісні, читали книжки, писали вірші і здоровалися одне з одним радісно і привітно".

Іван Павлович Оліфіренко, "Там, де Ятрань круто в'ється", Новели, 2003 р.

Фотографія автора

Отчий край

Отчий край – ріка Синюха
Ця любов жива в мені.
Хто там солов'я не слухав,
Не катався на човні.
Тому трудно це збагнути
Звуть чого туди стежки,
Шепіт хвилі не почути,
Не впізнати чар ріки.
А вода в Синюсі синя,
З неба зринула блакить.
Край центральний України,
Де врожаєм степ шумить.
Там і люди не байдужі
До природи, до труда.
Між собою в праці дружать,
Оберіг з ріки – вода.
Берегами йду Синюхи
Мов з дитинства воду п'ю,
Умиваюсь отчим духом,
До землі шепчу: "Люблю".

Володимир Семенович Сідун, "Вибране. Поезії", 2005 р.

Фотографія Пасенка Анатолія

Дві сестри

Де Ятрань круто-круто в'ється,
Шумливо гілля похилив дрімучий ліс,
Біжить вода, перелива, сміється,
Погратися спішить під кам'янистий міст.
Зустрілися з сестрою синьоокою,
Дивується, мрійливо зазира
У дно бездоннеє, широкее,
Яке охороня віки Високая скала.
Ось тут, в раю земнім, несхоженім,
Як сколихнулись, так навіки і злились
Між лісом-братом й берегом некошеним
Дві долі старшої й молодшої сестри.
Володар час неначе зупиняється
Під пісню срібну чистої води.
Колише серце, дзвінко озивається:
"Чи хочеш, чи не хочеш, а зайди.
У чисту воду з травами цілющими,
У вирій мрій, у радіснії сни,
В легенди краю невмирущії,
До вічної забутої весни".
Де Ятрань круто-круто в'ється,
З Синюхою зливає тихий тік,
В душі пташина ніжно стрепенеться.
І мить триває цілий вік.

Людмила Іванівна Коверга

Фотографія автора

Слід

Пам'яті Євгена Маланюка

Синюха в низині – немов господнє диво.
І верби при воді поміж незрушних брил.
На славній цій землі, дорідній і красивій,
Святої давнини густий сріблиться пил.

А води голубі у спраглу далеч линуть,
Щоб хвилями гримить у величі морській.
Вітчизну цю любив мій предок до загину.
Тепер уся, як є, вона в душі моїй.

Для когось на землі миліша всіх Росія.
Комусь у світі цім без Франції не будь.
Мені ж місцина ця приємно душу гріє
І тішить поле зір, як соняхи цвітуть.

Синюха в низині така до болю мила.
До моря поспіша, де хвиль високий злет.
Прадавній Чорний шлях в тяжкому сріблі пилу.
А той, найглибший, слід залишив сам поет.

Анатолій Романович Загравенко, "Доля. Поезії", 2000 р.

Фотографія Пасенка Анатолія

Засторога

Ви, юначе, сміливіш пливить по Синюсі.
Синява та з глибини століть в тихім русі.
А круті скелясті береги й даль безкраю
Ще ж бо древньоруські вороги пам'ятають.
Де шумів торговицький базар в дикий простір,
Били ляхів, турків і татар запорожці.
Звідси ж, де при березі сади, в ніч смолисту
В паніці втікали назавжди і фашисти.
В світі добре знана ця ріка, хоч маленька,
Як ріка Маланюка й Козаченка.
Народивсь, до речі, тут і я в хаті з глини.
Тож бо поміж їхніми й моя є стежина.

Вдаль снується річки тиха нить синя-синя.
Нам її не можна осквернить, сину.

Анатолій Романович Загравенко, "Спадок. Поезії", 1997 р.

Фотографія автора

Клич

Чи сніготали, чи засуха:
Біжить із глибини сторіч
Дніпрова посестра-Синюха
На владний корабельний клич.
Туди, де сум чаїний лине,
Де сонця громовий орган,
Де синє небо й води сині,
І сині тіні на хмарині
Та синьоокий капітан.

Синюхо, матінко Синюхо,
Я на високому мосту
В живому блиску хвиль наслухав
Велику істину й просту:
"І ти короткий вік людини
Зумій не звести на туман.
Пробийся золотом краплини
У чисте море батьківщини
Та у вселюдський океан!"

Анатолій Романович Загравенко, "Спадок. Поезії", 1997 р.

Фотографія Говорухи Віктора

Вечір над Синюхою

Лиш зникла у вербових шатах
Рудого сонця голова,
Запахла прохолодно м'ята,
Росою вкрилася трава.

І в таємничому величчі
Постала вечора краса.
Темніли грізно скель обличчя,
І ледь ясніли небеса.

В пільмі світилася, як фосфор,
Синюхи сиза бистрина.
І ляскав щучий плеск, як постріл.
І глухла в заростях луна.

Анатолій Романович Загравенко, "Спадок. Поезії", 1997 р.

Фотографія автора

Синюшин брід

Колись він був, Синюший брід.
Тепер уже нема.
Бувало, тільки зійде лід –
На березі юрма.
Усім на той бік, на базар.
Поскрипують вози.
Гребіння півнячого жар
У клітках із лози.
Циберки, глеки, держаки
Для сап і для лопат.
Сита, решета, чугунки.
І вереск поросят.
Кричать, неначе ріжуть їх
Чи смажать на вогні.
Синюшин брід. І сміх, і гріх...
Далекі милі дні.
Ми теж на протилежний бік –
Зухвалі пацани.
На той, на інший камінь – скік! –

І ... віджимай штани.
Що ж, віджимали залюбки.
Сушили. Йшли вперед.
Базар. Передній край. Ложки.
Горнята. Сало. Мед.
Діжки. Кожухи. Калачі.
В розсолі кавуни.
Хустки в циганки на плечі.
Беріть за пів ціни!...
Коли ж обнишпорим базар
Увесь за рядом ряд.
Від будки, де чаклує скляр,
вертаємо назад.
І знову свіжий дух води,
Де звисла скелі груди.
А юрми все туди й сюди
По камінцях бредуть...

**Анатолій Романович Загравенко,
”Спадок. Поезії”, 1997 р.**

Чорний шлях

Уперше турки тут пройшли чи ляхи,
Вкраїні несучи страждання й смерть.
І древній шлях прозався Чорним шляхом,
Через роки простлавши сизу твердь.
І випало в житті, що хата отча
Впритул до нього підійшла також
Між схожих, непретензійних вотчин
За плетивом вербових огорож.
А в низині, як дзеркало, Синюха,
Де крем'янистий берега овал
І тонко віє чебрецевим духом
Крутий гори торговицької вал.
А з боку протилежного, за ровом,
Де завжди свіжа споришева бязь,
Була садиба і маланюкова,
Яка до наших днів не збереглась.
І я із вікон батьківської хати
Хіба один побачив епізод,
Які жахливі труднощі і втрати
Зазнав і мужньо стерпів мій народ.
О, скільки в небо встало порохняви,
А в нічці збігло чистої води,
Коли війна вогненна і кривава
Пройшли по цім шляху туди й сюди.
Об шлях прадавній терлися підметки,
Збивались босі ноги до крові.
Здається, йшли з сучасниками предки,
Нащадки теж постали, мов живі....
Тож і не зміг нас ворог подолати,
Хоча содом чинив і сіяв страх,
Бо прийшли всі приречені солдати,
Як ступлять на магічний Чорний шлях.

Анатолій Романович Загравенко, "Щастя. Поезії", 2003 р.

Синій сміх

(Дитяча пісенька)

Ще вода в моїй Синюсі
Не взялася льодом.
Та не йметься завірюсі – ринула походом.
Та не йметься завірюсі – ринула походом.
Лютувала і жбурляла
В річку гори пуху.
Та за жарт його злизала хвилями Синюха.
Та за жарт його злизала хвилями Синюха.
І знесилено упала
Хуга на коліна.
А на берег напливала сизувата піна.
А на берег напливала сизувата піна.
Вкриті снігом луг і ріллі,
А Синюсі втіха –
В німоті дзвеніти білій синім-синім сміхом.
В німоті дзвеніти білій синім-синім сміхом.

Анатолій Романович Загравенко, "Щастя. Поезії", 2003 р.

Фотографія Говорухи Віктора

Перерваний ланцюжок

Може, тому, що виріс я в селі над річкою, а може, з якоїсь іншої причини, але все життя мене тягнуло до води, не до стоячої, затверділо-скляної гладі озер, ставків, а до живої, неспокійної, стриманої в своєму русі води річок. Їх стрімкі течії, таємничі глибини, запаморочливі вири й нестихаючі шуми на перекатах заворожували мене, а чебрецево-полиновий дух нагрітих скель, річкових водоростей, аїру, м'яти був миліший мені від усіх земних пахошів. Тож скрізь, куди б не закидала доля, я перш за все віднаходив бодай малесеньку річечку й заповітний куточок недоторканої цілини на її берегах, які б нагадували б мою в'юнку зеленооку красуню Ятрань. Скоро й на Синюсі, колись повноводній, а тепер, як і річка мого дитинства, невпізнанно обмілілій, я облюблював чудову місцинку із співучим джерельцем нижче скель під старою вербою.

Та склалось так, що майже рік щаслива знахідка жила в моїй уяві. І коли нарешті одного літнього дня вдалось вибратись на річку, мене, мов на крилах, понесло до джерельця. Втамувавши спрагу холодною, з чебрецевим присмаком водою, я не сів, а впав у затінку скель на широкий, вкритий м'яким мохом камінь і надовго завмер, насолоджуючись прохолодою й первозданною тишею, яку коли-не-коли порушували шум крил лелек, застережливе крякання качки, короткий дзвін стомленого жайворонка й монотонне, по-дитячому безтурботне булькотіння джерельця.

Помалу заворожуючі чари тиші й спокою відпустили душу і я, умиротворений, просвітлілим поглядом окинув плесо й берег ріки. Та не встигли мої очі перебігти понад високою стіною сизувато-зеленого очерету й помилуватись рухливими, мов ртуть каченятами в тихій заводі, статечними лелеками й цибатими тонконогими чаплями на невеликих острівцях, скелями, розцяцькованими жовтогарячими кольорами квітів дивини, калофаки, пукавки, як над рожевим суцвіттям плакун-трави на відстані простягнутої руки злетіла яскраво-синя бабка й опустилась на рудий, вкритий зелено-сірими лишайниками камінь, що навис над водою.

А за хвилину на той самий камінь вилізла рудувато-зелена жаба й причаїлась не далі як за десяток сантиметрів від красуні бабки: ця дивна пара – мисливець і здобич – зачарувала мене. Я, мабуть, спостерігав би за ними хтосна скільки часу, коли б тонкі й прозорі, ніби висушені сонцем крила бабки не гойднулись від легкого подиху вітерцю. Жаба якимсь чином зреагувала на той невловимий для людського зору рух, повільно змінила позу й приготувалась вистрелити своїм довгим язиком у довірливо безпечну сусідку. Саме в цю мить побіля моїх ніг зі скреготом прошмигнули дві барвисті ящірки, а на камінь виповз темно-зелений вуж. Вгледівши свого ворога, жаба з переляку квакнула нестямним голосом і шубовснула у воду під рятівне покривало широколистого латаття, бабка зникла в очереті, а вуж чомусь поспішно заповз у вузьеньку щілину під каменем. Я не зразу зрозумів, хто порушив небезпечний ланцюжок подій, але спиною відчув присутність когось п'ятого. Щоб не

наполохати невідомого, обережно скосив око за камінь. Кроків за три від каменя граціозно вигнувши спинку й випнувши білі груди, стояла на задніх лапках ласка. Виряченими, блискучими, немов заплаканими очима звірятко дивилося на мене без страху, але з цікавістю і обережністю.

Так ось хто вчинив переполох! – здивувався я несподіваній зустрічі. А мені й на думку не спадало, що в цьому ідилічному куточку йде така безкомпромісна боротьба за існування, і якби не моя поява на шляху спритної мисливиці, то не минути котрись із ящірок, а може й самому вужеві її гострих зубів.

Кілька секунд ми розглядали одне одного. Від довгого напруження у мене засльозилися очі, а вії мимоволі ворухнулись. Ласка блискавично кинула своє гнучке й пружне тіло за кущ глоду. Тріснуло сухе бадилля полину, булькнули у воду під берегом кілька камінців – і все стихло, ніби бабка, жаба, ящірки, вуж, ласка привиділись мені.

Вернувшись додому, я до пізнього вечора згадував симпатичних істот і радів, що наперекір незмінним законам природи, на моїх очах не розігралась трагедія. Так з незатухаючою світлою радістю на душі й заснув. І снились мені всю ніч завітчані дивовижними квітами береги ріки, великі, мов птахи, сині бабки, жовтогарячий купол неба й безмірно широкий сонячний простір.

Михайло Карпович Скакун, "Там, де Ятрань круто в'ється", 1988 р.

Автор картини невідомий

Ти народилась там...

Ти народилась там, де Ятрань круто в'ється,
Де синь Синюхи хлюпа в береги стрімкі.
І те село дарма Тернівкою ще зветься –
Веселкою його б назвати на віки.
Бо те село – твоїх дитячих літ колиска,
Замріяна, як пісня – гомін яворів.
Я бачив те село і не на карті – зблизька,
Там кожен кущ бузку про тебе говорив.
Про тебе там мені шуміли верболози,
Про вдачу запальну з юнацьких світлих літ.
І ніби той дубок, що став он при дорозі.
Шептанням віт тобі земляцький слав привіт.

Я тугу відчував у шепоті німому,
Що линув із полів, із лісу – звідусіль:
”Ну як вона живе у центрі обласному,
Чи не забула ще з дитинства рідних піль?”
- Ні, пам’ята завжди, - хотів я їм сказати,
- У неї доля щасна, як блакить ясна ...
Стоять скирти в степу, мов воїни на чатах,
Мете легка метіль, а у думках – весна.
Машина мчить вперед, Новоархангельськ близько.
Замислився, й на слові сам себе ловлю:
Вітання передам їй із села колиски,
Адже і я її не менш його люблю.
Ти народилась там, де Ятрань круто в’ється,
Де синь Синюхи хлюпа в береги стрімкі.
І те село дарма Тернівкою ще зветься –
Веселкою його б назвати на віки.

Сергій Лановий (псевдонім – авт.), м. Кіровоград

Над Синюхой

Над Синюхой ходит аист –житель влажных луговин.
Ни к чему не прикасаясь, одинёшенек-один.
Кончен летний день рабочий.Только мельницы одни
Над Синюхою хлопочут и отсчитывают дни.
Кто их выдумал когда-то, кто впервые в жёлтый ил
Погрузил до плеч лопату, сваю первую забил?
Сколько чаек пролетело, сколько тучек пронесло
Над замшелым, почернелым крепко сбитым колесом?
Здесь века ломать бы камень...но встаёт в саженный рост,
Упираясь в дно быками, новостроящийся мост.
И в совхоз дорогу кстати трактор гладкую пробил.
На заре шофер подкатит напоить автомобиль.
Зачерпнёт воды поглубже из Синюхи из реки.
- Пей, машина! В этой стуже мокли наши земляки.
Люди!
Мне места знакомы, как знаком спокойный плес.
С этой реченьки до дома пулю я в плечо принёс.
И слова подхватит эхо и ударит в камыши.
На песке, где он проехал, ветер след не потушил.
Пролетит звезда косая... но, должно быть, не один,
Те походы вспоминая, не забудет эту синь.
Как она слепила очи, не забудет никогда.
И не раз приснится ночью малярйная вода.
И проснётся, растолкает он свою жену.- Давно,-
Спросит, - на дворе светает? Не стучал ли кто в окно?
И покажется ей странным поведение его.
Скажет: - Спи! Поднялся рано, не слыхала ничего...
А над речкой ходит аист, одинёшенек-один,
Ни к чему не прикасаясь и не пробуя воды.

С.Гордеев, російський поет-ветеран. Збірка віршів”Лирическая летопись”, 1935 рік.

Пісня про Синюху

Не поспішай у Чорне море,
Синюхо, матінка-ріка.
Гуляй, гуляй, вода прозора,
Окроплюй душу степняка.
Ти крила предків од набігів
Од той насильницької тьми.
Була щитом од печенігів
І від фашистської чуми.
На брані смертні і нелегкі
Благословляла ти мечі.
Торговий шлях ”З варяг у греки”
Тут прокладали русичі.
З тобою ми усеподібні
Хоч і дорога в нас крута.
Повік з тобою будем рідні,
Синюхо, матінка св’ята.
Не поспішай у Чорне море,
Синюхо, древняя ріка.

Л.Ходзіцький, Новоархангельський поет, прозаїк, ”Колос”, 24.06.1989 р.

Синюха

Крізь синю Синюху – червоне каміння.
Червоне каміння, а синя вода.
Росте до Синюхи вербове коріння,
Бо знає: в Синюсі вода чарівна.
Вона і напоїть, вона і очистить,
І змиє з душі безнадій каламуть.
Задивлені в небо Синюхи очиська,
А там, як по річці, хмарини пливуть.
Підводним човном пропливає сомище,
Спокійний, повільний, одвічний, як світ.
А сонце в Синюху все нижче і нижче,
Ясна позолота стікає із віт.
На синю Синюху, червоне каміння,
На сома старого в зеленій імлі,
На землю зчорнілу, вербове коріння,
На чисті джерела, що зріють в землі.

Л.Лисогурська

Фотографія Пасенка Анатолія

Река детства

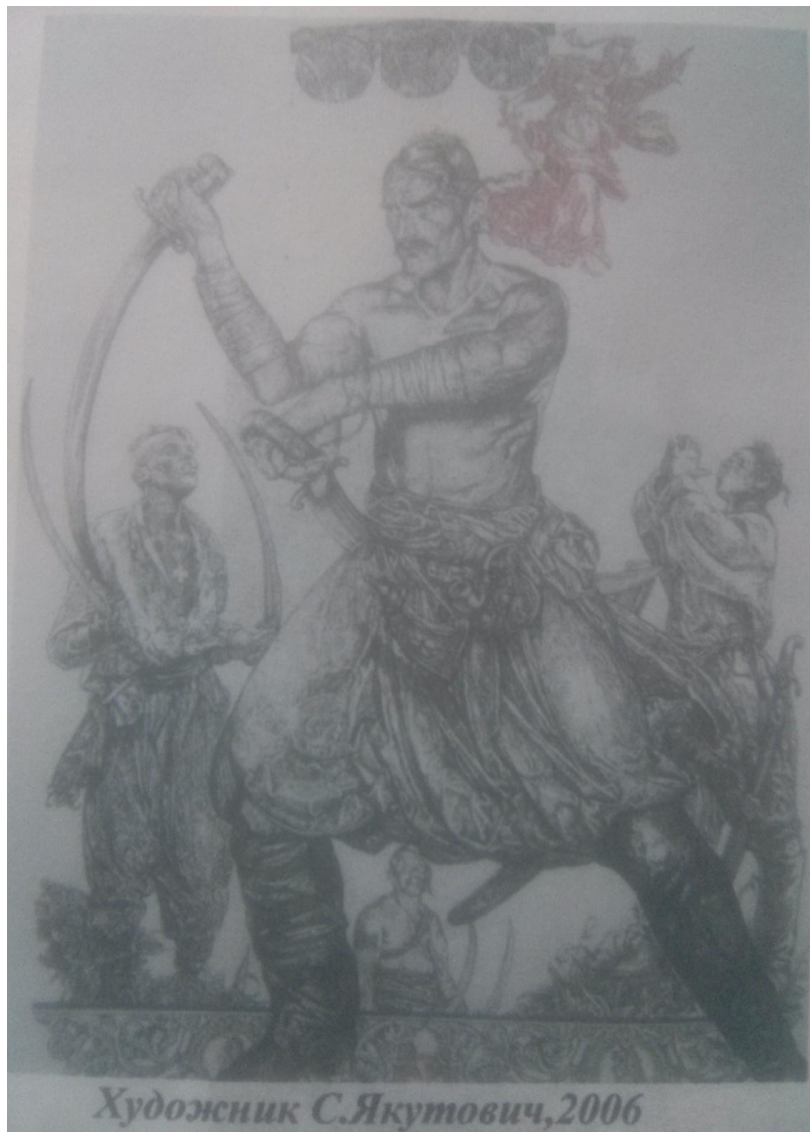
**Синюха... Я снова смотрю в твои синие воды...
Плывут, отражаясь в них детские годы...
Так быстро плывут (лишь вперёд – не обратно!),
Как воды твои, что текут безвозвратно...**

**Веками текут вдоль твоих берегов...
Видали они и друзей, и врагов,
Несущих беду... Но и радости дни
В своём отраженье видали они...**

**А сколько людей увидеть довелось!..
Их счастье и радость, их слёзы и злость...
А сколько людской в них смешалось крови
В военные, грозные, страшные дни!**

**И течь этим водам до скончанья веков,
И слышать ещё сотни ласковых слов
Тебе посвящённых, реке вольного духа!..
Ты в сердце моём всех синее, Синюха!**

Автор невідомий 24.08.2006 г.

Дума про козака Синюху

- Чи й справді у Синюсі води сині? –
Спитав біля вудок мене хлопчина...
І дійсно, у Синюхи – сині води,
Тому і річці назва ця підходить.
Переказ давній з вуст у діда слухав,
Що жив в нашім краю козак Синюха.
Був муж хоробрим,
Натиски ворожі він одбивав у степовій
сторожі.
Ще серед степу височать могили,
Їх предки насипали,
Височіли над ними вежі,
Знак про бусурманів вогнем давали
вартові зарані.
Та якось вороги підкрались нишком,
І ятаганами зрубали вишку.
З "капкану" вдало вислизнув Синюха.
Верхи конем в село помчав щодуху.
Допоки по ярах зміївся ворог,
Устиг козак ударити на сполох.
Чужинцям, щоб не здатись на поталу,
Жінки з дітьми хатини покидали.
Мерщій хто в ліс, хто берегом у лози,
Дітей човном хтось з старших
перевозив.
Та ж ген – орда, мов хмара насуває,
Шабельки з піхов козаки виймають.
Їм не звикать до військової справи,

Про Січову не забувають славу.
До бою рвуться й старші посельчани,
Ще порох є! Підтримка непогана.
Хто вила взяв. Хто вийшов з булавою,
Земля здригнулась десь під Скалевою!
Стоять і досі свідки тому скали,
Де загубилось нечисті чимало.
Триває бій. Козацькі слабнуть сили,
Хоча й чужинців густо "покосили"!
Тож, скільки сил, рубіж землі тримали,
Допоки люди в схови перебрались.
Один за одним з січі паливої,
Тепер в Синюхи смерть над головою,
- Пора й тобі на другий бік, Синюхо!
Із берегів донісся крик до слуху:

- Один не встоїш. Не втрачай нагоди.
Жени коня як можна швидше в воду!
Сміливець свою справу добре знає,
Про втечу і в думках не помишляє.
Одна рука ще ціла і здорова,
Рука ця шаблю підіймає знову!
Свистить клинок та ще й такої сили,

Що голова чужинця покотилась!
Мов круки, що на здобич налетіли,
Синюху бусурмани оточили.
З вершини скелі виходу немає,
Адже рука вже шаблю не тримає,
На лобі кров. Скривавлені долоні,
Та честі не зганьбить козак полоном.
Він не тієї рабської породи,
Що міг би скласти з ворогом угоду!
Із вишини світ обійняв очима,
Світ, де пройшли літа найкращі й зими.
Тут рідний край, де тихі й сині води,
Де щастя швидкоплинним днем проходить,
Тут розцвіло кохання незрадливе.
Земля батьків – найбільше в світі диво!
Священний край. Таке козацьке щастя,
Щоб за Вітчизну голову покласти!
Хрипить буланій. Чує мить останню,
Так, ніби кінь збагнув велику тайну.
Поніс, ніби на крилах, козака
У вічність для останнього стрибка,
Хтось скрушно зойкнув. Недруги вжахнулись,
І від падіння води сполохнулись!
У береги пішли бурхливі хвилі,
Що військо чужоземне затопили!...
Тож, скільки вод втекло – та все ж понині,
Як небо, у Синюсі води сині:
Течуть вони від Тікича і Висі
Там, де степи і села простяглися.
Сади спішать до річки і городи,
Де відстояв козак нам світлі води.

Дмитро Танський, поет-пісняр, родом з с. Надлак
2007 рік

Синя Вода

Замело стежечки завірюхою,
Запорошило скелю круту,
Де закохані ми над Синюхою
Зустрічали зорю золоту.
Сивий сніг в світ за обрії стелиться,
Аж на очі спадає імла,
Із батьківського дому хурделиця
Нас в далекі краї завела.
Річка міліє. Повінь спада.
В тебе, кохана, душа молода.
Юності спогад – цілюща вода...
Синя вода. Синя вода.
Ми з того краю, де синя вода,
Там човни заховались між вербами
Береги комишем поросли
І серця світло крилі, мов лебеді
За рікою до сонця пливли.
Ти весною була зачарована
І закохана вперше була.
Світлі зорі над тихими водами
Наша річка до моря несла.

Приспів.

Не вдається за різними справами
Хоч на хвилику прибитись сюди.
Побродити шовковими травами
Біля срібного плеса води.
В берегах, що захмелені зеленню,
Наче вчора з тобою стою.
Тільки пісня луною між скелями
Нагадала про юність мою.

Дмитро Танський, 2002 рік

Про Синюху

Нема городу і немає хати –
Одна лиш груша край чужих воріт,
І хмелю стебла в'юнко-пелехаті
Ворини плоту обвили старі.
Нема нічого, крім святого духу
Батьківської стражденної землі.
Колись тут, кажуть, розлилась Синюха,
Скидаючи з грудей зимовий лід.
І люди із горба дивились з жахом,
Як по воді пливуть буфети й шафи,
І вишиті пузаті подушки,
І стріхи, і паркани, і книжки...
Та час ішов, минулось лихоліття.
Колись усе минається на світі.
Хтось знову тут зліпив собі хатину,
І поселив у ній свою родину,
Та то були вже не Маланюки.
І той город, що тягся до ріки,
Обрізали на ярмарок громадський...
Лиш верб старезних височить громаддя,
Та поміж них тече, тече ріка,
Не вицвіла глибинами Синюха.
І небо у собі несе, і слуха
У небі тім печаль Маланюка...

Тетяна ЯКОВЕНКО

”Нова газета”, №24 від 11.06.2020 р.

Сонце над Синюхою

Сонце над Синюхою
Сяє вже віки.
Спів пташиний слухаю,
Тут, біля ріки.
А ріка лоскоче
Руку у воді,
Мов сказати хоче:
- Де ж ти був тоді,
Коли люди краяли
Мої береги.
Бач, як занехаяли -
Наче ж вороги.
- Річечко, не гнівайся,
Ти на тих людей,
Бо вони все діяли
В поклику ідей.
Слухати не хоче,
Річка у журбі,
Хвилі щось шепочуть
Схиленій вербі.

Володимир Сідун, ”Колос” 1995 рік.

Історія освіти села Тернівки

*"Школа кличе: "Йдіть до мене, діти – голубята!
Пригорну я вас до себе так, як рідна мати.
Покажу вам добру стежку, як по правді жити,
Розкажу вам, що діється на Божому світі.
Будем вчитись, любі діти, у доброму ладі,
Батькам-матерям на втіху, на добро громаді!"*
Марія Іванівна Тобілевич-Кресач (1883 – 1957),
педагог, перекладач і театральний діяч

Життя селянства завжди було тяжким, переповненим каторжною працею, щоб мати на столі хліб насущний. Тому для освіти в селянства не було ні часу, ні достатку. Та й владним людям не було вигідно, щоб селяни уміли читати і писати, були освіченими людьми, чи мали хоча б початкову освіту. Вважалося, що для селянських дітей буде достатньо, щоб вони лише вміли поратися по господарству, а все інше – зайве.

Та й взагалі, починаючи з кінця XVII ст., по всій Україні, а потім по т.зв. Малоросії чинилися великі утиски українства, і всього, що пов'язано з українським народом*.

* 1626 – 1627 рр. – під керівництвом московських Синоду та царя Олексія Михайловича зібрані та спалені книги старого українського друку по всіх церквах України та в повсякденному вжитку, вводилась цензура для "изданий малорусской печати" та виривались з українських книжок аркуші "не сходные с книгами московскими".

1686 р. – ліквідація автономії української церкви, незаконне й насильницьке приєднання Київської митрополії до Московського патріархату і встановлення Московським патріархатом контролю в Україні над церквою, освітою і культурою.

1687 р. – вимоги Москви до гетьмана України сприяти збільшенню змішаних шлюбів між українцями і росіянами ("Коломацькі статті").

1680, 1690, 1709, 1720, 1721 роки – низка указів, заборон, інструкцій, спрямованих на ліквідацію колись незалежних друкарень, виправлення книжок і за змістом, і за мовою, тобто усунення українізмів, щоб наблизити тексти до московського варіанту церковно-слов'янської мови; повна заборона розповсюдження друкованих в Україні книжок по Московщині, запровадження цензури.

1729 р. – указ царя Петра II (внука Петра I), який зобов'язував переписати з української мови на російську всі державні постанови й розпорядження.

1755, 1766, 1775, 1786 роки – заборони петербурзького Синоду друкувати українські книжки.

1764 р. – інструкція Катерини II князю О.Вяземському про посилення русифікації України, Смоленщини, Прибалтики та Фінляндії; указ Катерини II про ліквідацію в Україні гетьманського правління.

1769 р. – указ синоду про вилучення в населення українських букварів та українських текстів з церковних книг.

1775 р., 3 серпня – маніфест Катерини II *”Об уничтожении Запорожской Сечи й причисления оной к Малороссийской губернии”* та про закриття українських шкіл при полкових козацьких канцеляріях.

1786 р. – заборона церковних відправ українською мовою, запровадження російської вимови церковнослов’янських текстів. Наказ про обов’язковість *”чистого русского языка”* в Київській Академії.

1800 р. – наказ Павла I про запровадження в Україні будівництва церков у московському синодальному стилі й заборона церковного будівництва в стилі козацького бароко.

1817 р. – закриття Києво-Могилянської Академії.

1831 р. – скасування царським урядом Магдебурзького права (це поклало край неросійському судочинству, виборам урядовців та місцевій автономії в Україні).

1847 р. – розгром *”Товариства св.Кирила і Мефодія”* у Києві, арешт його учасників.

1863, 1876 роки – Валуєвський циркуляр і таємний Емський указ, спрямовані на заборону української мови в друкованих виданнях, в театрі, заборона ввозу українських книжок з-за кордону.

1869, 1886 роки – укази царської адміністрації про доплати чиновникам *”в десяти Юго-Западных губерниях лицам русского происхождения, исключая, однако, местных уроженцев”*, за успіхи в русифікації України.

1914 р. – Указ Миколи II *”Про запрет украинской прессы”*.

1938 р. – Указ Наркома СРСР *”Про обязательность изучения в украинских школах русского языка”*.

1958 р. – Постанова ЦК КПРС *”Про обязательность перехода всех украинских школ на русский язык обучения”*.

Такі систематичні україноненависницькі заходи російського царизму все ж таки впливали в першу чергу на населення, яке пройшло через освітні заклади, або ж мешкало у великих містах. Основну ж масу українського населення становило селянство.

В селах діяли переважно парафіяльні школи, де навчали, як правило, дяки, що російської мови не знали. Отже можна зробити висновок, що українську націю від денаціоналізації врятували сільські мешканці, які переважно зберегли культуру давнього українства, говорили на рідній мові, яку вчили в народних та парафіяльних школах.

Перша друкована згадка про школу відноситься до 1862 року, коли в церковній школі навчалось 8 учнів - хлопчиків. Навчав їх священник **Іоанн Божовський**. На 1865 рік навчалось уже 20 хлопчиків спочатку в домі священника, а потім в домі сільської розправи. 1874 року відкрилась народна школа, де навчалось 24 учня. Звісно, що одним із основних предметів для навчання були церковні співи. Церковні співи проводились в Єлисаветградському повіті майже в усіх церковних школах, але одні складали свій хор, а інші приймали участь в церковних хорах. У нашому селі 10 хлопчиків співали у церковному хорі. 1885 року в церковно-парафіяльній школі навчалось 52 хлопчики і 2 дівчаток. Завідував школою і викладав Закон Божий св’ященник **Гаврило Фащевський**, учителем був **Єрмило Музика**, співам навчав місцевий дяк **Охотников**. Крім школи в селі діяло однокласне земське училище (засноване у 1876 році), де навчалось близько 80 дітей. На 1897/1898 навчальний рік наша школа вважалася за успішністю доброю.

З 2938 жителів с. Тернівки Новоархангельської волості Єлисаветградського повіту освіченими на цей час були всього 135 осіб. Мається на увазі, що ці люди уміли читати і писати.

(Додаток 1 - „Результати подвірного перепису Єлисаветградського повіту 1883-1885pp.”).

Згідно даних статистичного управління Херсонської губернії за 1889 рік у селі уже була: *”... Терновская школа образования в собственном удобном здании. Мальчиков обучается - 44, девочек - 8. Начало обучения с 1 октября. Средства содержания - от Епархиального*

Училищного совета – 50 рублей, от церкви – 81крб.. Разом – 131. На жалованье – 109, на ремонт – 9 крб., на книги – 13 крб., итого – 131 крб. Заведующий и законоучитель священник **Аврамий Костинский**, учитель крестьянин **Харитон Самойлик**, окончил 3 кл. реальное училище, учитель крестьянин **Охотников Томаш**, окончил 3 класное реальное училище”.

На 1898 навчальний рік в Тернівському земському училищі згідно статистичного видання *”Народное образование в Елисаветградском уезде в 1898 году”* навчалися 107 хлопчиків та 11 дівчаток, з них: православної віри – 115, іудейської – 3, селянського складу – 115 та міщан - 3. Місцевим опікуном училища значився селянин **Федір Гнатович Купренко**. Навчали дітей учителька Віра Олександрівна Кульчицька (з 1896 року) та її помічниця Любов Лепихова (з 1898 року). Отримували зарплату відповідно 400 та 200 карбованців за рік, та сільською управою виділялись 60 карбованців на навчальні посібники. Учнівською бібліотекою всього було видано 808 книг: учням – 176, іншим категоріям – 632. Всього кількість відвідувань бібліотеки – 3581, з них: учнями хлопчиками – 819, дівчатками – 136; не учнями хлопчиками – 38, дівчатками – 31, дорослими чоловіками – 2085, жінками – 472. Ось що про діяльність бібліотеки говориться у виданні: *”Как и в предшествующие годы в отчётном году школьными библиотеками, кроме учащихся, пользовались также и взрослые. За недостатком книг, годных для взрослых читателей, - так как содержание библиотек принаровлено к детскому возрасту, - требования взрослых в большинстве случаев, удовлетворялись лишь в очень слабой степени. Поэтому учителя тех училищ, при которых пока еще не имеется бесплатных народных библиотек, высказываются за необходимость их учреждения. Скудость школьных библиотек отражается, впрочем и на учащихся, которые перечитав все книги, за неимением других, перечитывают по два и по три раза читанные уже книги. Все почти учителя констатируют тот отрадный факт, что книга завоевывает к себе все более и более симпатий среди сельского населения. Большинство крестьянских грамотеев, берущих книги для чтения, собираются в крестьянской избе, где прочитывают их вслух. Понятно, что в числе слушателей бывают много неграмотных, которые с удовольствием и с большим вниманием следят за чтением. Совместные чтения крестьянам очень нравятся и они по поводу прочитанного ведут оживленные беседы. Интересная книга обыкновенно долго не возвращается в библиотеку и переходит от одной семьи к другой, где, по желанию главы читается вслух всей семье и даже некоторым соседям, приходящим послушать чтеца.*

Наибольшим спросом по отзыву учителей, пользовались сочинения: Архангельской, Карамзина, Пушкина, Гоголя, Лермонтова, Жуковскаго, Крылова, Андерсена, и журнал ”Читальня народной школы”. Более зрелые читатели пользовались чаще всего книгами религиозного содержания, а молодежь предпочитала книги беллетристического и исторического содержания.”

На жаль, через переповненість і недостаток приміщень 24,2 відсотка бажаючим навчатись було відмовлено. При училищі діяли хор, заняття проводив псаломщик Олексій Великий. Учителька В.О.Кульчицька та її помічниця Л.Лепихова вели гурток рукоділля та слідкували за шкільним садком та ділянками, які займали територію по 84 сажени (1 сажень – 4,5 кв. м.) відповідно, а також вирощували шовкопрядного червяка з матеріалу, виготовленого фірмою Пучі, з Уманського землеобробного училища, кількістю в 2 золотника (8,5 грам). Одну долю вирощеного відправляли в департамент землевпорядкування в Єлисаветграді, а другий – в Уманське училище садівництва.

За даними 1912 р. в школі навчалось 82 дитини – 74 хлопчики і 8 дівчаток.

Така мала кількість дівчаток пояснюється тільки переконанням людей, що жінки повинні стояти біля плити, працювати в полі та народжувати дітей.

Згідно „Описання Новоархангельського району Первомайської округи Одеської губернії” (**Додаток 2**), укладеним у березні 1924 р., в селі працювала семирічна

школа, в якій нараховувалось 8 груп (класів), 6 вчителів навчали 196 учнів, діяли хата-читальня та 2 школи лікнепу.

Ліквідація неписьменності в нашому селі розпочалася ще в 1919 році, після прийняття РНК РРФСР 2 грудня декрету про ліквідацію неписьменності серед дорослого населення*. З 20 квітня і до початку польових робіт оголошувався т.зв. ударний час боротьби з неписьменністю. Всі працівники культури, звільнені від виконання військового обов'язку, були мобілізовані до участі в цій роботі. Активно залучалися до неї профспілкові і комсомольські організації. Замість різних типів шкіл вводилась єдина трудова школа.

**Лікнеп — навчання грамоти всього неписьменного населення країни або окремих її територій. На території України 1897 р. серед всього населення від 9 до 49 років неписьменних було 76%, серед сільського населення — 80%, серед жінок — 90%. Таке становище майже не змінилось до 1917 року. Тому 26 грудня 1919 року видано декрет Ради Народних Комісарів, за яким все населення віком від 8 до 50 років, що не вміє читати і писати, повинно навчатись грамоти рідною або російською мовою (за бажанням). До 1935 року в Україні, в школах лікнепу, було навчено грамоті біля 10 млн. чол. За даними перепису 1959 року, грамотність населення в країні становила 98,5%.*

В школах лікнепу села вчилися писати та читати не тільки молоді люди, а й люди середнього віку, переважно чоловіки. З того часу (1919 р.) збереглася фотографія жителів села **Степанова Семена Єпіфановича, Мазури Івана Федоровича та Штанька Антона Тимофійовича**, яким на той час було по 33 роки. Багато людей не соромилися свого бажання вчитися в будь-якому віці, оскільки розуміли, що потрібно було вміти і читати, і писати.

В 1939 році було збудовано школу на виїзді з села в сторону Новоархангельська. Тут же в приміщенні відкрито бібліотеку, яка на перших порах налічувала всього біля 300 найменувань художніх книг і стільки ж, приблизно, підручників.

На фотографії, зробленій у 1940 році, і яка зберігалась в сім'ї

Григорія Івановича та

Ольги Наумівної Мазурів, зафіксовані вчителі і учні 5 і 7 класів. Лежить першим зліва **Ткаченко Іван Гаврилович**, в другому ряду справа наліво — **Васільченко Гриша, Кейбало Міля, Штефан Анатолій, Рудь Іван, - , Наточій Микола Пилипович, Гусак Дмитро Олександрович, - .** Третій ряд зліва направо вчителі — **Крижанівський, - , - , Пономаренко Яків (Якович) (директор школи), - , Фотій Маркович (географія, зав. бібліотекою), - , - , Кислиця Дмитро Васильович**

(ст.піонервожатий), - .Четвертий ряд справа – **Зарва Тетяна, -, Козицька Поліна Архипівна, - , - , Пасенко Фросина Афанасіївна.** П'ятий ряд зліва направо – **Ткаченко Микола Іванович, Ткаченко Микола Максимович, Федоренко Ганна Савівна, Мазура Ганна Василівна, - , Коверга Ольга, - , - , Федоренко Євдокія.** Шостий ряд зліва направо – **Мазура Григорій Іванович, Мисник Олексій (діловод), - , Коверга Григорій Павлович, - , Рудь Микола Федотович (математик), Горіславець.**

Семирічна школа діяла в селі до серпня 1940 року, після чого вона була реорганізована в десятирічну. Перший випуск цієї школи в складі двадцяти шести юнаків і вісьмох дівчат відбувся 22 червня 1941 року, в день початку ВВв. Вісімнадцять юнаків та одна дівчина з цього першого випуску не повернулись з фронтів Великої Вітчизняної війни. Така ціна перемоги для окремо взятого класу Тернівської середньої школи. З серпня 1940 по 1951 рр. в селі діяла також початкова школа (чотири класи), в якій навчалось 127 учнів. В серпні 1951 р. усі учні початкової школи перейшли в вищезазначену (колгосп Литвинова, колгосп Будьонного) Тернівську середню школу. Тернівська початкова школа розмістилася на території колгоспу Молотова з новим складом учнів в 139 осіб, де навчались діти колгоспників к-пів Литвинова, Молотова, Жданова. Пізніше початкова школа була ліквідована, а діти перейшли в середню школу, яка знаходилася при виїзді з села в сторону Новоархангельська. Паралельно діяла і семирічна школа, яка розміщувалася біля середньої. В 1954 році педагогічний колектив тут був маленький, але дружний:

1ряд (справа наліво) – директор школи **Цис Іван Панасович**, вч. історії **Коверга Дмитро Павлович**, вч. нім. мови **Горбенко Іван Остапович**,

2 ряд (справа наліво) - уч. поч. кл. **Ткаченко Марія Гаврилівна**, секретар **Козицька Віра Петрівна**, уч. укр. мови **Ткаченко Ольга Тимофіївна**, уч. поч. кл. **Коверга Фросина Панасівна**, уч. мат. **Цис Ганна Терентіївна**, уч. поч. кл. **Козицька Ольга Василівна**, уч. поч. кл. **Пасенко Ольга Яківна**. Тут слід зазначити, що на 1960 рік в

селі проживало 2354 жителі, тож дітей було багато.

На честь 50-ї річниці Великої Жовтневої Соціалістичної революції в селі була побудована нова школа, де в подальшому і проходили заняття. Станом на 1968 рік в середній школі 25

учителів навчали 310 дітей. Станом на 1972 рік у школі навчалося 285 учнів.

В 2002 році з аварійної школи педагогічний і учнівський колективи переїхали в реконструйоване двоповерхове приміщення (приміщення недобудованої лікарні).

З великим ентузіазмом дітьми був сприйнятий проект "Розробка сімейної гербової символіки", запропонований автором та вчителем історії Кушніром В.Ф. Діти, разом з батьками, на основі історії, обрядів та сімейних традицій розробили свої сімейні прапор і герб, представляли та захищали їх на годинах цікавих повідомлень та виховних годинах. Потім, на основі представленої символіки, а також історії села, спільно з дітьми була розроблена символіка села Тернівка. Дана символіка була представлена автором на розгляд сесії сільської ради і затверджена рішенням №51 від 19 квітня 2007 року. 19 липня 2011 року на сесії сільської ради була представлена і затверджена уточнена символіка, яка була направлена на затвердження обласним відділенням Українського геральдичного товариства. Таким чином, спільною працею досягнута мета проекту – село Тернівка буде мати свій прапор і герб.

Пояснення символіки.

Ширша синя балка і вужча синя балка, що з'єднуються під прямим кутом зліва і посередині герба, символізують річки Синюху і Тернівку, що протікають через село з півночі на південь і зі сходу на захід відповідно.

Золота трикутна база в нижній частині герба символізує курган, як характерну скіфську ознаку околиць Тернівки, золотий хрест – символ, що означає, згідно переказів і назви одного з "кутків села" – "Донщина", засноване козаками поселення, віру, честь і доблесть наших предків.

Золотий серп відображає миролюбний і трудолюбивий характер жителів Тернівки.

Перехрещене з серпом золоте перо нагадує про видатних синів села: науковця-біолога Анатолія Ковергу, письменника і громадського діяча Івана Оліфіренка, селекціонера-сортодослідника винограду і письменника Василя Стеценка, визначного етнографа, фольклориста, педагога, публіциста Сергія Цвітко.

Застосовані у гербі кольори мають таке значення: червоний – мужність, самовідданість, сміливість; золотий – мирні наміри, багатство; синій – честь, славу та вірність духовним традиціям пращурів; зелений – волю, достаток, надію.

Щит увінчаний книгою, оточений чотирма галузками терну та калини, що символізує освіченість і талант, красоту

та багатство жителів села та історію його назви.

Щит прикрашений перевитими синіми стрічками двома дубовими і пшеничними галузками. Дуб символізує витривалість, славу і велич, а пшеничний колос – гостинність та бодоброчесність людей нашого хліборобського села.

Під щитом на розгорнутій синій девізній стрічці золотими літерами написано девіз – ВОЛЯ, ПРАЦЯ, ВІРА. Ці слова супроводжували історію нашого села – любов до волі козаків, неустанна праця селян та віра жителів села на краще майбутнє та божу допомогу в добрих справах.

У прапорі застосовані основні гербові фігури Тернівки – козацький хрест і стилізоване зображення річок на тлі кольорів герба. Козацький хрест символізує військову звитягу предків, які ще з повстання Наливайка і до наших часів відстоювали свої землю і гідність.

У цілому герб і прапор предсталиють культурні, духовні, історичні та природні особливості села Тернівки.

Станом на 2007 рік в школі навчалось 96 дітей, працювали 14 вчителів, з них вищої категорії – 2, першої категорії – 2, другої категорії – 4, спеціалістів – 4, молодших спеціалістів – 2.

Всього, з 1954 року, 230 педагогів школи (*Додаток 3*) виховали і випустили в світ станом на 2021 рік 1006 учнів з Тернівки та інших сіл (*Додаток 4*).

Діяльність навчального закладу будується на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, системності, диференціації змісту, форм освіти, розвиваючого характеру навчання.

Сучасні досягнення Тернівської загальноосвітньої школи:

2001 рік – **Коверга Людмила Іванівна**, лауреат обласного конкурсу „Учитель року” в номінації зарубіжної літератури.

2001 рік – одна золота медаль, **Коверга Павло**.

2003 рік – дві золоті медалі : **Стеценко Ірина**, **Мазура Марина**.

2004 рік – дві золоті медалі : **Скоморох Світлана**, **Сугак Ліна**.

2005 рік – одна золота медаль : **Деменчук Владислав**.

2007 рік – **Когут Василь Ярославович**, переможець районного та обласного етапів, лауреат Всеукраїнського етапу конкурсу «Шкільний бібліотекар – 2007».

Станом на 2015 рік у школі навчалось 63 учні (поч. ланка-24, сер. ланка-31, ст. ланка-8), працювали 15 учителів, з них вищої категорії-3, I категорії-4, II категорії-3. Учитель-спеціаліст-1, молоді вчителі (стаж до 3 років)-2.

Школа приймає активну участь у громадському житті села. Жодне свято не обходиться без учителів та учнів.

Важливий напрямок роботи – створення позитивного, доброзичливого мікроклімату в учительському і учнівському колективах. Підтримується тісний взаємозв'язок з батьківською громадою села. Завдяки батькам, їх безкоштовній допомозі школа на протязі всього року має охайний вигляд, проводяться щорічні поточні ремонти, здаються продукти харчування в шкільну їдальню. На 2015 рік в їдальні харчувались всі учні школи: 1-4 класи – за рахунок бюджетних коштів, 5-11 класи – за рахунок спонсорських коштів ПП "Новий світ".

Школа мала таких спонсорів:

- ПП "Новий світ"- організовував безкоштовне харчування учнів, допомагав в організації харчування літнього оздоровчого табору, підключив школу до ІНТЕРНЕТу, виділяв кошти на подарунки першокласникам;
- "Фонд Сергія Тігіпка" – придбав спортивний інвентар, кухонну посуду, 2 тенісних столи, меблі для 1-4 класів, дидактичні ігри для молодших школярів,

мультимедійний центр, сучасні стенди для хімічного кабінету. Мультимедійні підручники по усім предметам;

- Виконавчий комітет сільської ради виділяє кошти для ремонту школи.

Станом на 2023 рік в школі навчаються 30 учнів.

Насамкінець цього розділу хочу присвятити ВЧИТЕЛЯМ вірш Роберта Рождественського "Учителям": Удаchi вам, сельские и городские

уважаемые учителя,
Добрые, злые и никакие
капитаны на мостике корабля!
Удачи вам, дебютанты и асы, удаchi!
Особенно по утрам,
когда вы входите в школьные классы,
Одни – как в клетку, другие - как в храм.
Удачи вам, занятые делами,
которых не завершить всё равно,
Накрепко скованные кандалами
Инструкций и окриков из гороно.
Удачи вам, по-разному выглядящие,
с затеями и без всяких затей,
любящие или ненавидящие
этиx – будь они трижды... - детей.
Вы знаете, мне по-прежнему верится,
что если останется жить Земля,
высшим достоинством человечества
станут когда-нибудь учителя!
Не на словах, а по вещей традиции,
которая завтрашней жизни под стать.
Учителем надо будет родиться
и только после этого – стать.
В нём будет мудрость талантливо-дерзкая,
Он будет солнце нести на крыле.
Учитель – профессия дальнего действия,
Главная на Земле!

Знамениті люди Тернівки

"Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього. Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не гідний пошани"

М.Т.Рильський (1895 – 1964),
видатний український письменник

Анастасьєв Іван Федорович

Анастасьєв Іван Федорович народився 14 серпня 1933 року в с. Тернівка тоді Тишківського району в сім'ї коваля і різноробочої колгоспу.

Спочатку вчився в початковій школі, семирічній, а середню освіту здобув у 1954 р.

Змалку на долю Івана Федоровича випало бути свідком багатьох трагічних подій: голод, розруха в селі після тяжких голодних років, репресії, відбудова народного господарства, війна, окупація...

Всю окупацію малий Ваня допомагав партизанам у їх боротьбі з окупантами. Юний розвідник-зв'язковий з серпня 1941 року по 1944 рік, ризикуючи життям, майже кожен день передавав потрібні відомості про

фашистів партизанам, збирав і передавав їм зброю, залишену на місцях боїв, разом із сім'єю утримували явочну квартиру, переховували і лікували поранених, був зв'язковим між селами і навіть їздив у Помічну. Змайструвавши простий детекторний радіоприймач дав можливість партизанам знати становище на фронті.

Партизанське командування нагородило відважного Ваню

пістолетом "Вальтер", а сільчани цінували і шанували свого односельця.

Після закінчення школи Іван працював завідувачим клубом. За рік зайняли перше місце в Тишківському районі по культ-масовій роботі. Молодого театрального аматора відмітили у Кіровограді і рекомендували учитись в Дніпропетровське вище театральне училище, яке закінчив у 1960 році. Був направлений в Кіровоградський державний музично-драматичний академічний театр ім. М.Л.Кропивницького, де пропрацював до 1973 року. В театральному училищі закінчив курс мистецтвознавця по предметам старовини, деякий час колекціонував предмети старовини.

Зараз Іван Федорович на громадських засадах працює мистецтвознавцем у художньому музеї м.Кропивницький, приймає активну участь в громадському житті міста.

Останні роки ветеран, інвалід I групи, хворіє, але виступав на учнівських читацьких конференціях "Подвиги у спадок", приймав участь у заходах, присвячених Дню партизанської слави, до дня пам'яті відомого педагога, еколога, краєзнавця І.Т.Бабанського. Місцева влада шанує Івана Федоровича та таких, як він, ветеранів, та виділяє грошові допомоги.

Коверга Анатолій (Тодосій) Софронівч

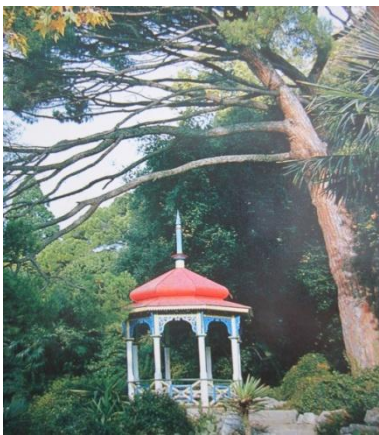
В 1904 р. в сім'ї селян народився майбутній вчений – біолог.

В 1920 році добровольцем пішов служити в Червону Армію. Приймав участь в боях проти врангелівців та Махна. Після важкого поранення в 1920 році, в 1921 році був комісований та повернувся в рідне село. Працював в сільському господарстві, але мріяв вчитися, здобувати нові знання. В 1927 році випала можливість вчитися на робітничому факультеті* інституту народної освіти в місті Луганську.

Проявив себе як студент з величезним науковим потенціалом, був прийнятий в 1930 році до Ленінградського університету і по закінченні був запрошений до аспірантури при кафедрі фізіології та біохімії рослин. Розквіт науки в той час, лекції найкращих вчених, практика в найкращих оранжереях і садах країни, особиста тяга до пізнання зробили з Анатолія Коверги молодого перспективного вченого.

Після наукових досліджень в Нікітському державному ботанічному саду (сmt. Нікіта, під Ялтою), який вважався одним з найкращих у Європі на той час, в 1939 р. Анатолій

Софронович захистив кандидатську дисертацію. Результати дисертації були широко впроваджені в практиці садівників і в сфері торгівлі по всій країні. Академією сільськогосподарських наук був рекомендований на посаду директора Нікітського ботанічного саду.

Під його керівництвом начато масове розмноження виведених в Саду нових сортів плодових та технічних культур, зроблені перші промислові насадження в степових районах Криму, організовані заходи по масовому захисті багаторічних рослин. Під час Великої Вітчизняної війни, за дорученням головного санітарного управління Червоної

Армії, розробив широко використовувані на полях битв запальники до пляшок з горючими рідинами, винайшов з колегами препарат, який замінив закордонний „Лобелін”**. Цей препарат спас життя сотням тисяч тяжкопораним радянським бійцям, ще служив людям до 90-х років.

Під його особистим керівництвом був організований збір важливої лікарської сировини, проведені експедиції по вивченню цінних лікарських рослин Кавказу.

Після війни Анатолій Софронович з колективом відбудовували все зруйноване і розграбоване під час окупації майно на заповідній території саду. А щоб розшукати надзвичайно цінний для науки гербарій, який комплектувався 125 років і був вивезений в Німеччину, А.С.Коверга з'їздив тисячі кілометрів фронтових доріг, але вернув гербарій. Десятки тисяч гербарних аркушів були відновлені для науки.

Разом зі своїми колегами в 1952 році Анатолій Софронович Коверга був удостоєний звання лауреата Державної премії СРСР в галузі біології і фізіології рослин.

В доробку нашого земляка більше 40 опублікованих наукових праць і досліджень. Він нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора і „Знак Пошани”, двома Почесними Грамотами Президії Верховної Ради УРСР.

Принциповість, непримиренність до недоліків, активна життєва позиція були притаманні Коверзі А.С. та визивали повагу до нього всіх, хто працював з ним.

Державному Нікітському ботанічному саду **Анатолій Софронович Коверга** віддав 50 років свого самовідданого життя до самої смерті в 1989 році.

Про цю неординарну людину пам'ятають старожили села, а молоде покоління збирає про нього відомості з усієї країни, щоб знати і пам'ятати.

Так, в серпні місяці 2014 року на телефон автора зателефонував кіровоградський краєзнавець **Федір Шепель**, який розповів, що до 110-ї річниці з дня народження великого ботаніка готує матеріал-дослідження для публікації у вітчизняних газетах. Приємно було надати цій неординарній людині інформацію, яка є в нашому розпорядженні. Результатом стали публікації в київській газеті "День" (№155 від 22.08.2014 р. та сайт газети в розділі "Архів") та кіровоградській – "Народне слово" (№37 від 28.08.2014 р.). Тож ніколи не пізно досліджувати історію видатних людей нашого краю, розкривати нові цікаві подробиці з архівів, музеїв та розповсюджувати їх в засобах масової інформації, а зараз і в ІНТЕРНЕТі.

**Робітничі факультети були створені декретом Ради Народних Комісарів РРФСР 17.IX.1920 р. з метою демократизації складу студентів і підготовки спеціалістів з робітників і трудящих селян. У зв'язку з розвитком середньої освіти та організацією вечірніх шкіл для дорослих Р.ф. втратили своє значення і в 1940 р. були ліквідовані.*

***Лобеліна гідрохлорид – стимулятор дихання. Застосовувався для стимуляції роботи серця під час (після) операцій, якщо наступала зупинка дихання від застосування снодійних, або наркозу. Був ефективним засобом до середини 80-х років минулого століття і був замінений новітніми препаратами.*

Оліфіренко Іван Павлович

*„Болить, що села вмирають.
А хочеться, щоб жили!”*

Іван Павлович Оліфіренко народився 6 жовтня 1927 року в селі Тернівка в сім'ї селян. Змалку прикипів еством до сільського життя. Де б не перебував по велінню творчої долі Іван Павлович, він завжди душею повертався до рідної оселі, відвідував батьків.

Трудовий шлях І.П.Оліфіренко розпочав у 1941 році в колгоспі причіплювачем. В роки окупації в 1943-1944 рр. його двічі вивозили до Німеччини, але він тікав по дорозі в неволю. У 1944 році, після звільнення села, був призваний до лав Радянської Армії. Строкову службу ніс на Чорноморському флоті до кінця 1951 року. Вступив до військово-морського училища у Феодосії, яке закінчив у 1956 році. Капітаном другого рангу вийшов у запас на комсомольську роботу, з 31.12.59 по 1.06.61 рр. працював учителем праці в Тернівській середній школі, а після закінчення заочно в 1960 р. Харківського державного університету, факультету філології, перейшов на партійну роботу. Останні 17 років був завідувачим відділом Кіровоградського обкому Компартії України.

Творчою роботою почав займатися ще на строковій службі з 1947 р. Друкувався в місцевих, а потім і в провідних газетах і журналах України та СРСР. Був членом редколегії, яка працювала в 1970-72 рр. над „Історією міст і сіл УРСР. Кіровоградська область”. Опублікував ряд книг, в т.ч. „Добре дошли, друзарі!”, „Вдови” в 1982 р.

Ці книги привернули до себе велику увагу в СРСР і Болгарії, а знятий по книзі „Вдови” в 1984 р. фільм демонструвався в ООН.

І.П.Оліфіренко – один із ініціаторів і організаторів святкування 100-річчя українського реалістичного професійного Театру Корифеїв, республіканського свята театрального мистецтва „Вересневі самоцвіти”, знаменитих Днів української літератури на Кіровоградщині на чолі з Олесем Гончаром (1970), обласних Днів поезії та інших визначних заходів. Іван Павлович брав активну участь у створенні музеїв І.Карпенка-Карого „Хутір Надія”, М.Л.Кропивницького, Ю.І.Яновського, І.К.Микитенка, підпільної організації „Спартак” та інших, написанні путівників по музеям та іншим визначним місцям Кіровоградщини.

Іван Павлович Оліфіренко – знаний на Кіровоградщині і в Україні журналіст, літератор і публіцист, учасник бойових дій в роки Великої Вітчизняної війни, ветеран праці, кавалер орденів Трудового Червоного Прапора, Дружби народів, більше 10 медалей, в т.ч. „За трудову доблесть”, „Ветеран праці”, нагороджений Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР, кількома Почесними Грамотами ЦК ВЛКСМ, медалями Радянського і Українського фондів миру.

В останні роки Іван Павлович написав роман „Над Синюхою”, роман в новелах „Не помирай, моє село!”, „Там, де Ятрань круто в’ється...” в яких зобразив просте сільське життя в наших селах. Його розповіді пронизують читача до глибини душі, не залишають байдужим до долі його реальних героїв. Всю свою тугу за тим куточком землі, де закопана пуповина, Іван Павлович вклав у рядки своїх книг, щоб розбудити пам’ять нашу про свої коріння.

Помер Іван Павлович 5 грудня 2005 року від тяжкої хвороби в розквіті своїх творчих сил.

В 2009 року міськвиконком дав дозвіл на встановлення меморіальної дошки на фасаді будинку, де він жив (вул. Єгорова, 26, м. Кропивницький (Кіровоград)).

Добру пам’ять про нашого земляка ми будемо берегти поки й село житиме.

Стеценко Василь Максимович *Селекціонер-сортодослідник винограду*

Стеценко Василь Максимович народився 18 листопада 1920 року в селі Тернівка, тоді Тишківського району Кіровоградської області, де і проживав до призову в армію. На дійсну військову службу був призваний комісією при Тишківському районному комісаріаті 5 травня 1940 року. Рядовим зустрів початок Великої Вітчизняної війни. Воював на Центральному фронті, сержантом брав Кенігсберг (сучасний Калінінград). З боями пройшов до самого лігвища Гітлера, але день Перемоги 9-го травня зустрічав в поїзді, який рухався на Дальній Схід на війну з Маньчжурською армією Японії.

Війну з Японією вів на посаді командира спеціального підрозділу дивізії в званні майора.

За час служби в Радянській Армії був п'ять раз пораненим, мав тяжку контузію, інвалід II групи ВВв.

Має багато державних військових нагород. Після перемоги над Японією був демобілізований 5 травня 1946 року.

Продовжив навчатися в Іжевському педагогічному училищі. Після його закінчення в 1950 році працював учителем 5-7 класів. Після декількох років праці вчителем працював на багатьох роботах. На пенсію пішов у 1981 році з посади старшого інспектора магістральних ліній зв'язку. Продовжував дослідницьку роботу по садівництву. Ветеран праці.

Василь Максимович завжди був скромним, великої душі Людиною, допомагав молодим, ніколи не проходив мимо чужої біди – виручав чим міг.

Печатався в багатьох відомих журналах та газетах. Відомий і знаний на теренах Радянського Союзу виноградар-дослідник – написав книгу "Настольная книга виноградаря-любителя", яка надрукована накладом у 100 тисяч екземплярів і була перевидана два рази. Крім того написав хронікально-документальну повість "Судьба" в трьох книгах: "Семья", "Они сражались за Отечество", "Война с Японией". В першій частині твору автор розповідає про походження своєї сім'ї, її становлення від початку XIX століття і до післявоєнного періоду в селі Тернівка і в місті Первомайськ. Друга частина твору відображає героїчні будні боротьби радянського народу проти фашизму. Тут є також розповіді і спогади солдат 6 та 12 армій, які потрапили в оточення в урочищі Зелена Брама. В третій частині розповідається про війну проти мілітаристської Японії.

Помер Стеценко Василь Максимович 3 березня 2005 року.

Левицький Володимир Ілліч

Володимир Ілліч Левицький народився в с. Тернівка 13 травня 1940 року, журналіст, краєзнавець. Закінчив факультет журналістики Львівського державного університету імені Івана Франка та вищу партійну школу в Москві. У 1962-1974

роках працював у газеті "Кіровоградська правда": власний кореспондент, літературний працівник, завідувач відділу. З 1976 до 1984 – заступник голови Кіровоградського обласного комітету телебачення і радіомовлення, з 1982 – голова комітету. У 1984-1992 – уповноважений ради у справах релігій по Кіровоградській області; начальник управління національностей, міграції та релігій обласної державної адміністрації. Автор довідників-путівників: "Онуфріївський парк – пам'ятка садово-паркової архітектури", "Заповідні місця Кіровоградщини", хутір Надія, музей Ю.Яновського в с. Нечаївка Компаніївського району та ін. Співавтор книги-альбому "Спасо-Преображенський собор в Єлисаветграді". Лауреат обласної краєзнавчої премії імені Володимира Ястребова (2006).

Родоводи Тернівки

*"Родоводу свого не скажу до дрібниці,
Бо селянський мій рід хронік дому не вів,
І на стінах низьких в моїй рідній світлиці
Нема давніх портретів прабаб і дідів."*

Іван Колос, поет української діаспори

Заснователі Козицького двора

(орфографія та стилістика викладена згідно оригіналу – авт.)

1-й заснователь – Тімофей Козицький роділся в 1672 году, а умер 1790 году. Прожіл 118 год.

2-й заснователь бил Игнат Тімофеевич. Роділся в 1789 году, а умер – в 1897 году. Прожіл 108 год.

3-й бил издержатель двора Козицький Иван Игнатов. Роділся в 1849 году, умер 5-го февраля 1919 года. Прожіл 70 год.

Жена Ивана – Єфімія роділася 1853 году, умерла 4-го августа 1926 года. Прожіла 73 года.

4-й издержатель двора бил Козицький Карпо Иванов. Роділся в 1884 году, 25 мая, почив 29 грудня 1954 г. в середу в 5-6 год.

1-я жена Карпа была Єлисавета, роділася в 1887 году, умерла 1-го мая 1908 года, прожіла 21 год. Син єя Адам Карпович роділся 14 января 1906 года, умер 10-го октября, похоронен 16-го октября 1949 года, болел лёгкими. Прожіл 42 года і 10 місяців.

2-я жена Карпа Анна роділася 1891 году, умерла 1-го октября 1925 года, прожіла 34 года. 1-й син єя бил Андрей, роділся в 1911 году 18-19 августа 11 часов ночи. Женілся на Сенье Грігоровной в 1936 году в январі місяці. Убіт на войне в 1943 году, апреля 12.

Роділася дочь Валя Андреевна в 1939 году в селе Підвисокому.

Титяна роділася в среду 2-го января 1913 года.

Килина роділася в 11 часов ночи в поніділок 2-го юня 1914 года.

Оксана роділася 31-го юля 1916 года, умерла 20 ноября 1921 года.

Иван роділся в 11 часов ночи 25-26-го сентября 1918 года. Убит воздушном бою 1942 года.

Алексей роділся 17-го сентября 12 часов дня 1920 года. Убит на войне в 1942 году апреля.

Оксана Карповна роділася 6-го августа 1923 года.

3-я жена Карпа Анастасія роділася 6 декабля 1903 года. В супружество вступіла с Карпом в 1926 году 30-го мая. Умерла 9-го на 10 вночі лютого 1944 году. прожила 41 год. Єя син Міхаїл Карповіч роділся 23 марта 1927 года. Умер от розрива снаряда при розряженні 20 сентябля 1944 года.

Лена Карповна роділася 24-го августа 1934 года.

4-я жена Карпо удружился на Ольги Семеновной в 1944 году 6-го мая. Роділася 9-го юня 1887 года, умерла 1953 года 12-го юля. Прожила 66 годов, 6 місяці и 3 дня, а заможом за Карпо била 7 годов 8 місяцев.

5-й издержатель двора Адам Карпович Козицькій. Он женілся в 1932 году на Ольке Ивановной. Єя 1-й син Валентін Адамович роділся в 1933 году. 2-й син Ольки Александир Адамовіч роділся в декабре 29-го 1936 года.

(Копія надана Валентиною Андріївною з книги, яку вів Козицький Карпо Іванович до 1954 р., орфографія оригіналу збережена).

Археологічне минуле околиць села

Наш край багатий історико-археологічними пам'ятками. Є вони і поблизу нашого села Тернівка. У квітні 1898 р. троє селян с.Тернівка шукали скарб у яру, поблизу подвір'я одного з них, Якубенка – знайшли величезні кістки мамонта, які потім були доставлені поліцією у Херсонський археологічний музей, де знаходяться і зараз. В 1960 р., у зв'язку з будівництвом Тернівської ГЕС, окремим загоном Бугської експедиції інституту археології Академії наук УРСР проведено археологічне дослідження затоплюваної території. Біля села Тернівка було знайдено кілька поселень Черняхівської культури на місці панських полів на західному березі вище ГЕСу (в районі панського погребу).

В 1986 році під час будівництва дамби для ставка було випадково відкрите поселення трипільської культури. Воно знаходиться на північно-східній околиці села і займає площу близько 10 гектарів. Поселення розташоване на високому рівнинному місці, яке з півдня обмежується яром, по якому тече річка Тернівка, зі сходу – яром Глибоким, а з заходу – невеликим яром. Відкрите поселення лише з півночі. Таке розташування досить зручне з точки зору захисту від ворогів. Зібраний на поверхні матеріал, а це уламки кераміки, шматки так званих площадок, дає змогу датувати поселення 3 тис. до н.е. Саме в цей час, за доби енеоліту – бронзи, як вважала археолог, доцент Кіровоградського

Карта ареалу осілости трипільців. З книги
О.Стражного
"Український менталітет"

педагогічного університету Н.М.Бокій (померла в 2007 р. – **авт.**), відбувається найактивніше заселення нашого краю.

Взагалі трипільська культура зародилась задовго до будівників єгипетських пірамід і є досить поширеною на території України, особливо на берегах Бугу, Синюхи, Великої Висі (Володимирівка, Сабатинівка). Трипільські поселення з'явилися в 5400-

х роках до н.е., а занепадати, з невідомих причин, почали з 3200-х років. Економіка почала згасати, занепали міста, спростилася соціальна структура, зникло гончарне ремесло, власне, зникла цивілізація.

Головним заняттям трипільців було землеробство. Землю обробляли кістяними і роговими мотигами, сіяли пшеницю, ячмінь, просо, бобові. Врожай збирали дерев'яними серпами з крем'яними, а згодом з мідними чи бронзовими вкладками. Зерно перетирали на борошно на кам'яних зернотерках. Займались також і тваринництвом, розводили корів, коней, овець, кіз, свиней. Важливу роль продовжувало відігравати мисливство та рибальство. Трипільці були майстрами гончарного ремесла. Не випадково їхню культуру науковці називають культурою мальованої кераміки. Виготовляли багато посуду, який був досить різноманітним.

Суспільний лад трипільців будувався на матріархальних, а згодом на патріархальних родових відносинах. Основною ланкою суспільства була сім'я, кілька сімей об'єднувались в рід, кілька родів становили плем'я, група племен утворювала міжплемінний союз.

З третього тисячоліття до н.е. напівкочові племена ямної культури кардинально змінили пейзаж краю, оскільки першими почали насипати степові піраміди – кургани.

Кургани, які є навколо нашого села, систематично не досліджувалися, крім одного, але він розкопаний не за сучасною методикою. На території села знайдено кам'яні сокири епохи бронзи *(на фото)*. Подібні трапляються і в інших місцях.

Трапляються і інші знахідки, серед них – наконечник скіфського списа *(на фото)* та давньоримські монети, знайдені в 1976 році, мідна монета правління короля Речі Посполитої Сигізмунда (Жигимонта) III Вази *(приблизно 1600-1620 рр.)*, знайдена в 1979 році біля зруйнованого Осетинського млина *(біля ГЕСу)*, але, на жаль, на сьогодні втрачена.

На полях навколо села налічується 32 цілих курганів, та близько 10 розораних. Вони розташовані двома групами. Перша знаходиться на північний схід від села і включає в себе 8 курганів; друга – на південному сході, в ній налічується 12 курганів; інші розташовані на певній відстані один від одного. Діаметр курганів сягає від 15 до 25 метрів, висота від 2 до 5 метрів. Назва походить від характеру поховань – у ямах під курганами. Інколи небіжчиків ховали в човнах або ж на возах. Поруч клали посуд з їжею, зброю. На курганах ставили антропоморфні

скульптури богів або образи вождів.

До ямної культури належали кілька союзів племен. Вони становили ту грізну силу, якій кілька століть протистояли трипільці. У результаті землеробські трипільські племена були асимільовані ямними скотарськими племенами.

За часів запорожських козаків кургани називалися могилами. На їх вершинах вони влаштовували заглиблення, з котрого спостерігали за навколишньою місцевістю. Нерідко на могилах встановлювалась і салютна (невеликих розмірів) гармата та фігура*, які дублювали одна одну у сповіщенні козаків (до самої Січі) про небезпеку.

**Фігура – споруда з 20 обсмолених діжок, які складались вверху в 5 рядів, обтягнута просмоленими канатами і поставлених один над іншим у вигляді правильного кола. При кожній фігурі було 2-3 козаки, що на верхових конях патрулювали свої землі. Коли козаки помічали небезпеку від ворога – вони підпалювали фігуру, вогонь якої було видно на багато верст навкруги.*

За часів Новосербії (1751 – 1764 рр.) вигідним для оповіщення про небезпеку розположенням курганів користувались також переселенці з Сербії та Болгарії, які побудували в Тернівці редут. На високих курганах вони ставили перев'язані соломою високі жердини, щоб попереджати жителів та оборонців про наближення запорожців, або татар.

*Архетипи стародавніх племен придніпров'я.
З книги О.Стражного "Український менталітет"*

страху всі навколишні цивілізації. Їхня тактика бою увійшла до арсеналу наступних поколінь, які жили на цій території – склавинів, антів, уличів, скіфів.

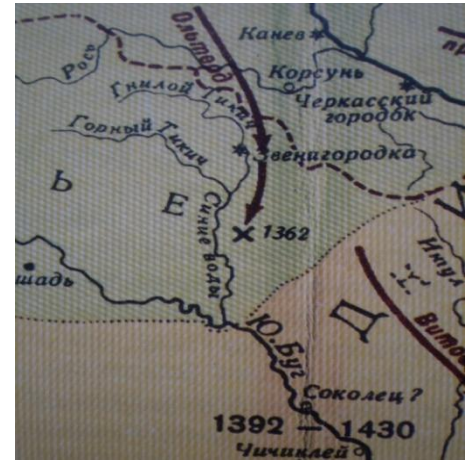
Саме Скіфи, за своє недовге панування – 300-400 років, зробили багато галасу того часу. Сучасні вчені багато "стріл поламали" доводячи один одному плюси і мінуси цього народу, його значення для формування українського етносу, і не тільки. Але ніхто ще не заперечив, що гени цього войовничого і одночасно справедливого, мистецького і хліборобного, ніким не переможеного народу, передались нам – українцям.

Наступним відомим народом, який оселився на території нинішньої України, були сармати. За 600 років сармати значною мірою вплинули на світогляд народностей в ареалі свого перебування. Далі були гуни, греки. Греки внесли свою децицію в розквіт нашого краю починаючи з другої половини VII ст. до н.е. на протязі майже 1000 років – до занепаду античності в IV ст. н.е. Це вони побудували такі міста як Борисфен, Ольвія, Херсонес.

За слов'янської доби на тутешніх землях проживало племена антів, уличів, а з 11 століття нашої ери ці землі входять до складу Київської Русі.

Наступні 3 тисячі років на території нинішньої України жили племена різних культур: Шнурової кераміки, Катакомбної, Зрубної, Черняхівської культур та багато інших. Майже 500 років на наших землях панували Кіммерійці (з давньоіранської мови – "рухливий загін кочового населення" – авт.). Цей агресивний народ держав у

Пізніше (1362 рік) побережжя Синюхи відоме битвою на Синіх Водах (як вважають учені – біля Торговиці, - *авт.*) , коли галицько-литовський **князь Ольгерд** розбив в бою трьох ординських ханів, чим поклав початок кінця татарському пануванню ще за 18 років до славнозвісної Куликовської битви. А взагалі ці місця були дикі та необжиті, з часом за ними закріпилась назва – Дике поле. Загально прийнятно, що сюди навідувались козаки лише для рибальства та полювання, оскільки вважається, що в цих місцях поселень на той час не було. Але ж тогочасне польське прислів'я говорить – *”Не ходи за Сині Води, бо посинієш од козацького нагая о семи кінцях”*.

Думається, що дуже вдало розкрив становище Дикого Поля **Анатолій Загравенко** у своїй поезії *”Застереження”*:

*”Не ходи за Сині Води, не ходи,
Бо козацькі в полі Дикому сліди.
В ріст людини будяки та полини,
Безліч риби, безліч птиці й дичини.*

*Та ніскілечки не дика та земля,
Де парує, як і скрізь, масна рілля,
А за вербами зимівники й хати,
І на цвинтарі старі, як світ, хрести.*

*В тій, ще скіфській і сарматській стороні,
Скаче предок мій на карому коні.
Хай не знає він від ворога біди.
Не ходи за Синю Воду, не ходи.*

*Вже ж було тих завойовників, як хмар.
Чорний шлях і справді чорний від татар.
Тільки ж близько, вже на відстані руки,
Всюдисуці запорозькі козаки.*

*І дзвенітиме у полі січа з січ.
Сотні стогонів оглушать літню ніч.
Ляжуть в землю українську на віки
І синівські, і ворожі кісточки.*

*Ну, а ми хіба не з тих же роздоріж?
Чи в любові до Вітчизни не такі ж?
То ж не нас, себе хоч, враже, пощади,
Не з добром за наші води не ходи!”*

З виникненням козацтва та Запорізької Січі землі, на яких розташоване наше село, відходять до запоріжців. В так званій Карловицькій угоді 1699 року кордон між Польщею та володіннями Запорізької Січі проходить по річці Синюсі. За Прутським миром 1711 року Туреччина дістала територію, північна межа якої проходила течією Орелі, Дніпром до Крилова і простою лінією до Синюхи. Але так тривало не довго – уже в 1740 р. ці землі знову відійшли до козаків і пізніше ввійшли до Бугогардівської паланки Запорізької Січі (від містечка Гард на Бузі під Первомайськом – *авт.*). На цих землях козаки полювали, рибалили, займались землеробством, тримали худобу, мали пасіки.

Загалом, за даними морфологічних* досліджень, основна лінія спадковості в Середньому Подніпров'ї виглядає так: племена епохи бронзи – скіфи – населення Черняхівської культури – Київська Русь – сучасний українець.

*морфологія – а) наука про будову та форму організмів, речовин та ін.; б) розділ граматики, що вивчає форму та будову слова, а також система форм змінювання слів певної мови.

Виникнення і становлення села

*"... За кого не вмирав хоробрий мій нарід,
Яких не розтоптав народів і слобод,
Де не освоював пісків, боліт і прерій,
Щоб залишитися самому жебраком?
Дисциплінований творець чужих імперій,
Ще й досі нидіє він вдома кріпаком!"*

Косенко Петро – поет української діаспори

Фрагмент карти Боплана. З книги І.А.Козир "Кіровоградщина. Історія рідного краю"

Територія навколо села Тернівка описана в документі:

[156] Опись Заднепрских мест сотни Архангелогородской на сколько верст земли имеется в долготу и широту и на той земле сколько населений местечок, сел и деревень, футоров и при яких урочищах, о том значит под сим, "1752" году марта "10" дня. (9) [К](#)

...От устья речки Кагарлика на устье речки Терновки, якая впадает в пограничную речку Синюху. При ней по обоим сторонам

байрак Терновский. В нем пасеки козаков архангелогородских Андрея Ковальчука и Матвея Штанька...

...От устья речки Терновки на устья речки Волианьки, якая впадает в пограничную реку Синюху. При ней пристен Волианский. В нем пасеки козаков архангелогородских Ивана Поповича и Тимка Кириченка. // [156зв.] ...

Природно припустити, що **Ковальчуки і Штаньки** переселилися в село і мають вважатися одними із його засновників.

Можливо свою роль для заселення наших місць в середині 17 століття зіграло і те, що біля Торговиці через Синюху пролягав Чорний-польський, або Шпаків шлях. По цьому торговому шляху, як пише **Д.І.Яворницький**, "проезжали разные купецкие люди из польской области, жидаы, поляки в турецкую область, Крым, Белоград на Днестре, Очаков и в российскую Запорожскую Сичь, и из турецкой области и из иных мест греки, армяне, волохи ехали в Польшу с съестными и питейными припасами, виноградными винами, сукнами и другими товарами". Це був також основний маршрут турецько-татарських набігів на українські землі. Він починався в районі Перекопського перехийка в Криму і простягався через запорізькі степи на північ. Між верхів'ями річок Інгульця, Інгулу й Тясмина шлях повертав на захід у напрямку Торговиці, де на Синюсі (Синіх водах) був брід, а далі пролягав на захід. Можна з упевненістю говорити, що якась "гілка" Чорного шляху пролягала і через наш брід вище сучасного мосту, або нижче села через Карпів брід. Відомий письменник і краєзнавець **Микола Кузьмович Смоленчук** у своїй історичній повісті "При битій дорозі" влучно охарактеризував Чорний шлях – "О, не випадково цей шлях прозвали Чорним! І не тому, що їхнє слово "чернь" означає дорогу. Отак аж до берегів моря позначений він пожарами, залитий чорним потом і кров'ю невольницькою, повитий чорними хмарами пилу й диму, зболений причитаннями нещасних бранців".

В 1740 році відбулося розмежування кордонів Запорозжя та Польщі. Територія нашого села тоді використовувалась козаками як зимівники, для вилову риби, полювання та розміщення пасік – багаті були угіддя. Але цей кордон був здебільшого формальним, без підписання яких небудь документів. Тільки в період з 15 липня 1780 по 18 лютого 1781 року в м. Крилові та м. Турії (зараз село Новомиргородського району) відповідно, відбулися засідання змішаної комісії Росії та Польщі щодо офіційного демаркування кордонів. Групи військових обох сторін описали місця майбутнього розмежування з указанням відповідальності сторін і був підписаний договір. Ще до виходу в поле було вирішено, що всі острови на Висі і Синюсі залишаються "на вічні часи" за Росією, водяні ж млини на цих річках розділялися полюбовно з власниками польських земель, але не на шкоду кому б то не

було. Луками й лісами дозволялося користуватися тільки за згодою польських поміщиків. З переказів старожилів відомо, що козаки з місцевими жителями виламували зі скель величезні брили і розмістили їх посеред Синюхи для позначення кордону. Підтвердженням цих переказів є, як мінімум, чотири каменя – вище місця впадіння річки Тернівки в Синюху, вище

Бенчиковаго млина, вище і нижче Високої скали. Якщо подивитися на карту, то на ній позначені ці камені. Звісно, що позначені тільки найбільші. Впевнений, що їх було більше, але з плином часу, будівництвом Тернівської ГЕС та всілякими катаклізмами, вони стали непомітними. Сучасна річка Тернівка, згідно "Генеральної карти від Києва по Дніпру за 1743 рік", носила назву Тернова балка за велику кількість терну на її берегах, а також згідно карт Гійома де Боплана 1648 р. та Річчі Заноні 1767-1772 рр. мала назву Кривий Ташлик ***(на фото)**.

***Ташлик** - з тюркської переводиться як кам'янистий, отже Кривий Ташлик – це кам'янистий потік.

Активне заселення краю починається в середині 18 ст. Царський уряд, для того щоб покласти край козацькій вольності та татарським набігам, на своїх південних кордонах утворив в 1751 році Нову Сербію. Сюди організували переселення сербів, болгар, поляків, надаючи їм землю та гроші. Поширене в селі прізвище **Мазура** має польське коріння і переводиться з польської як селянин. Зараз це також і велика етнічна група поляків, що живе на північному сході Польщі й говорить одним із діалектів польської мови.

У 1751 році офіцеру російської армії **Івану Хорвату*** було доручено перевести в Україну (територія Кодяцької і Бугогардівської паланок Війська Запорізького) кілька тисяч сербів, чорногорців і болгар, з яких створювали кінні та піші полки. Їм віддали землі від р.Кагарлик, лівої притоки Синюхи, і далі по Висі, Тясмину до Дніпра, завдовжки 200, а завширшки 30 верст. Поселенці, крім землі, яка передавалась їм у довічне користування, - *"каждому чину по пропорции"*, - одержували від казни допомогу грошми й хлібом і мали право брати дерево з казенних дач у чорному лісі**.

* Хорват Іван Самойлович –(Хорват-Откуртич), генерал-полковник, помер в 1780р.; вихідець з австрійських слов'ян, був першим ініціатором переселення сербів, болгар та інших народів у Росію.

** "Брати дерево з казенних дач у чорному лісі" – безоплатно заготовляти стільки ділового дерева в державних лісах, скільки потрібно для будівництва житла.

За переписом 1764 року у Єлизаветградській провінції, яка була створена із Нової Сербії та Новослобідського козачого полку, проживало населення: українців 65,37%, молдован 15,40, росіян 12,66, сербів 3,22, поляків 1,56, інших 1,70%. Проте вже у 1775 р. на долю українців припадало 64,94%, росіян 13,42, молдован 18,47, сербів 0,67, поляків 0,99, інших 1,55%.

Серби, які не були подібно до молдован, "етнічним островом" серед українського етносу, досить швидко асимілювалися. Якщо серби зливалися з місцевим населенням, то молдовани залишалися і надалі "чужими". Процес асиміляції сербів прискорювали генетична спорідненість, подібність мови та традиційної культури, споріднена релігійна приналежність.

Переселення болгар та сербів в Новоросію* розпочалося в середині XVIII ст., коли Указом Сенату від 24 квітня 1752 р. переселенці розміщувалися спочатку в Новомиргороді на р.Вись, а потім в населених пунктах Сербського гусарського полку по р.Синюх (сербське написання р.Синюхи – Синьуха, Синюх – *авт.*).

*Новоросія, або Новоросійський край – історична область на Пд. України і частково на Пд. Росії в 2-й половині 18 – на початку 20 ст. Територія Н. не була сталою.

Новий, найбільш активний період колонізації Новоросійського краю (України) болгарськими поселенцями приходить на 1801- 1802 рр., коли російська влада прийняла особливо близьку участь у долі слов'ян, які були під турецьким ігом. Наслідком активної переселенської пропаганди стали переправи груп по 30-40 осіб (іноді 100-400) на грецьких і російських судах на територію Новоросії.

Утікачі із Андріянопольського вілаєта (*болгарська територія під ігом турків – авт.*) в 1801 р., керуючись Указами від 5-го січня 1802 року були розміщені в колоніях Малий Буялик та Великий Буялик в Одеському повіті, Тернівка в Херсонському повіті, Старий Крим та Кишлав у Феодосійському повіті.

Ще одне переселення болгар припало на 1830-1834 рр.

Загальна кількість переселених склала біля 67000 осіб, які були розселені в 92 колоніях.

Згідно імператорського указу від 1 вересня 1807 року болгарським переселенцям давалися такі привілеї: кожній сім'ї надавалось до 60 десятин землі "в вечное потомственное владение"; можливість купити нові землі; звільнення від податків на 20 років, 10 карбованців кожному (неабиякі гроші, як на ті часи – *авт.*), повний оклад заробітної плати (для офіцерів та унтер-офіцерів) або 0,25 окладу (для рядових) та інші. В 60-ті роки переселенці-іноземці вже отримували 30 крб. як одноразову

допомогу, а офіцерський склад ще й великі обшири землі з умовою заселення цих земель у встановлений строк. Для цього їм видавалися відкриті листи на право ввозу з-за кордону поселенців. При цьому за кожного завербованого вербувальник ще й отримував 5 карбованців. Місцеві поміщики не мали права закріпачувати їх, крім особистої згоди.

Переважна кількість сербів і болгар в загальній кількості переселених пояснюється тим, що вони переважно їхали на нові землі сім'ями, зі своїм реманентом, скотиною і посівним матеріалом, були працьовитими людьми. Особливо їм сподобались українські ґрунти - масні, родючі. Вони писали до своїх родичів, що

Нова Сербія. 1752-1764 рр.

”... якщо тут встромити палицю в землю - з неї дерево виросте”.

На 1753 рік на території сучасного Новоархангельського району розміщувався

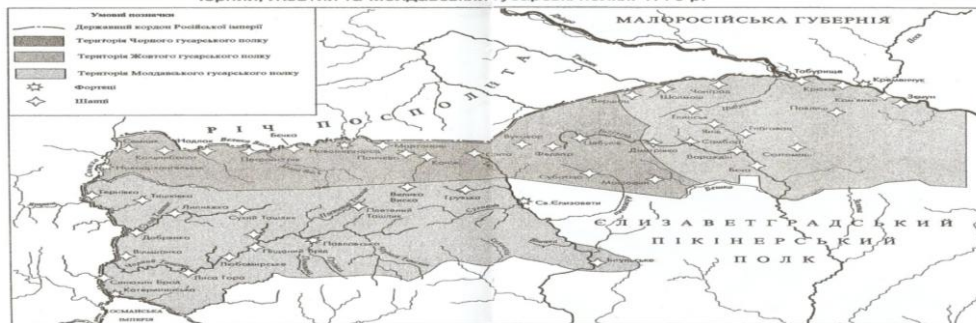
Новослобідський козачий полк, сотні

якого проходили службу в найбільших населених пунктах, в тому числі і в Тернівці.

Тоді село називалось сотенна слобода Тернівка*.

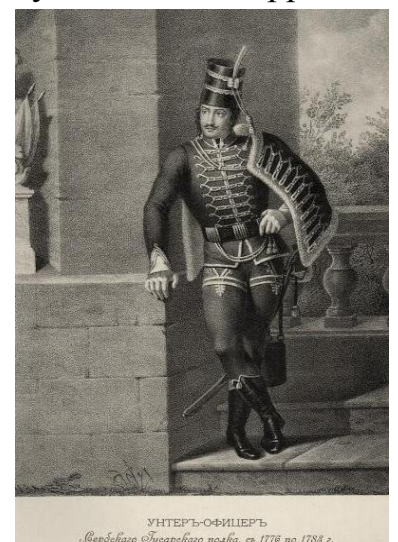
*Слово “Слобода” говорило про те, що в населеному пункті не було церкви. Тільки церква давала право називатися селом, або містом.

Чорний, Жовтий та Молдавський гусарські полки. 1775 р.

Згідно переліку сотенних слобод в складі Новослобідського козачого полку за 1760-63 рр. наша Тернівка ще була слободою серед інших двадцяти восьми на території Бугогардівської паланки. Сотня розміщувалась не тільки на території нашого села, а й у Тишківці та Вільшанці. Для прикладу розміщення та надання земельних участків військовим на території 16-ї роти земельної округи слобідки Тернівка можна привести дані по підпоручику Філенцову – всього надано для розміщення 8 дворів 240 десятин землі.

На початку 1769 року на Єлисаветградську провінцію здійснили набіг турецько-татарські війська хана Крим-Гірея. Після поразки їх під фортецею Святої Єлисавети частина їх пройшлася чорним крилом і по нашій місцевості. Ряди гусар в цей період сильно поріділи і все ще була небезпека нової навали, тому Катерина II прийняла рішення поповнити їх ряди волохами та молдаванами. Велике переселення потрібно було ще й погодити з Запорізькими козаками, територія яких була нижче по течії Синюхи. Тому генерал-

губернатор Єлисаветградської провінції Ф.Восейков пише повідомлення кошовому атаману П.Калнишевському від 10 грудня 1769 року про утворення Молдавського гусарського полку та визначення місць для його поселення: *”Высокородный и высокопочтенный господин Войска Запорожского кошовый атаман с старшиною. Высочайшим имянным Эя Императорского Величества указом повелено мне вышедшей под протекцию Эя Императорского Величества волоской народ селить Новороссийской губернии в Елисаветградской провинции, именуя те их селения молдаванскими или волоскими слободами, и учредит из оных Молдавской гусарской полк по примеру протчих Новороссийской губернии полков и всякое им вспоможение и удовольствие чинить, которым то поселение назначить начиная от Аврамовки и Бешки в следующих к Добрянке, Терновке и Орлу местах и слободах, захватывая запорожских земель, и чтобы по содержанию того высочайшого имянного Эя Императорского Величества указа оному волоскому народу при том новом их поселении от подчиненных Войска Запорожского никакова помешательства, препятствий и обид чинимо не было, а по соседственному дружескому взаимному друг другу удовольствие было, о том рекомендую Вашему высокоблагородию кому надлежит наисторожайше подтвердить и меня уведомить. Вашего высокоблагородия послушный и доброжелательный слуга Федор Воейков 10 декабря 1769 году 2-ну Калнышевскому, Киев”* (ЦДІАК України, ф.229, оп.1, спр.239, арк.1).

Отже згідно карти розміщення гусарських полків за 1772 рік у селі був шанець (*редут, окоп*) болгарських гусар Молдавського гусарського полку. За зверненням від 31 січня 1772 року полковника В.Зверєва, призначеного на початку того ж року замість відставленого від служби полковника Шевича командиром Молдавського гусарського полку (РГАДА, ф.248, оп.68, д.6076, л.3) до кінця 1771 року з виведених ним молдаван було заселено ... **в 5-й Тернівській роті – 1652 душ**. Цей захід був необхідним ще й з тої причини, що в 1768-1768 рр. у зв'язку з небезпекою війни із села виїхало багато жителів. У подорожніх записках академіка Й.Гільденштедта повідомляється, що жителі покидали свої місця проживання в таких слободах як Тишківка, Тернівка та Красна. Серед переселених в село були сімейні і несімейні. Проживали всі на південь від злиття р.Тернівки і р.Синюхи, на місці сучасного центру села і далі попід річку. Тут було збудовано з дерева чотирикутне укріплення, а для попередження про набіг татар на курганах на південь і схід від центру села ставили високі шести, обперезані соломою. Вартові, при перших ознаках небезпеки, підпалювали цей смолоскип, попереджуючи цим і інші шанці.

Розміщені в нашому селі гусари допомагали селянам не тільки обробляти землю, а й зброєю для участі наших земляків у Коліївщині*.

**Коліївщина (гайдамацький рух)(Вікіпедія) – козацько-селянське визвольне повстання у Правобережній Україні у 1768-1769 рр., спровоковане національним і релігійним гнітом правобережного українського населення в Речі Посполитій. Очолив це повстання послушник Мотронинського монастиря запорожець Максим Залізняк, а його найближчим сподвижником став сотник уманської надвірної міліції Іван Гонта. Повстання було придушене російськими військами (спільно з коронними військами та Військом Запорозьким Низовим), а гайдамацькі ватажки – страчені, або заслані на Далекий Схід.*

В Підвисоцькому сільському історико-краєзнавчому музеї знаходяться історичні документи, які свідчать, що на території нашого району біля сіл Тернівка, Підвисоке і Нерубайка в 1768 і 1771 роках діяли гайдамацькі загони.

”Під час Коліївщини влітку 1768 року великий загін гайдамак підійшов до села Підвисокого. Місцеві селяни приєднались і пішли з ними на Умань.

Фотокопії із ”Коденської книги судових справ”, які зберігаються в нашому музеї, розповідають, що на початку червня 1771 року в селі Тернівці утворилася група з чотирьох гайдамаків: Василя Коваля (ватажок), Якіма Шевця, Гната Голуба і Миколи Бурлаки. Цей загін здійснив напад на маєток шляхтича Станкевича в селі Бурковичі.

Влітку 1771 року в Тернівці сформувався другий загін з семи осіб. Загін очолив гайдамака Клим. Сюди входили Гнат Голуб, Василь Самохвал, Пилип Самохвал і три запоріжці Михайло Лисий, Михайло Рудий і Тимофій. Гайдамаки одержали у вахмістра сербсько-молдавського полку Данила Миколайовича чотири рушниці і два пістолети. Загін перейшов Синюху і направився до села Степанівки.

Гайдамакам всемірно допомагали селяни: один переховував їх вдень на своїй пасіці, а Левко Коваль забезпечував їх харчами. Гайдамаки непомітно пробрались в село Піковці і здійснили напад на орендаря. Потім вони пробрались в Степанівський ліс і звідти зробили наскок на Залузького орендаря і тульчинських купців.

В цей час на гайдамаків напав загін уманських надвірних козаків графа Потоцького. У сутичці чотири гайдамаки – Клим, Михайло Рудий, Михайло Лисий і Тимофій були вбиті, а Пилип Шаповал і Максим Самохвал були схоплені і повішені в місті Теплику.

Гнат Голуб, який був у дорозі, пізніше був схоплений, і в місті Тетіївці уманським судом був засуджений до страти на шибениці.

Таким чином, з 218 судових справ з "Коденської книги...", які закінчились стратою обвинувачених, одна – про гайдамаку Гната Голуба, вихідця з нашого краю.

Покарані і селяни, які допомагали гайдамакам, Левко Коваль був оштрафований на 100 карбованців (на той час сума надзвичайно велика), інший селянин Грицько Гайдайчук, в якого переховувався Гнат Голуб був засуджений до сплати 50 карбованців штрафу.

Нам дорога пам'ять про Коліївщину. Серед борців за свободу і щастя народу почесне місце належить десяти гайдамакам нашого краю: Гнату Голубу, Василю Ковалю, Якимі Швецю, Миколі Бурлаці, Василю Самохвалу, Пилипу Шаповалу, Михайлу Лисому, Михайлу Рудому, Тимофію Климу. Ці імена займають гідне місце в експозиції Підвисоцького сільського історико-краєзнавчого музею". (Газета "Колос" "Вихідці з наших сіл", 22 червня 1968 рік, Д.Фартушняк, директор Підвисоцького музею).

Наші земляки-сільчани також були представлені і в Коші Війська Запорізького. На жаль, поки що не вдалось знайти в архівах повну картину участі наших славних козаків у запорізькому житті, але Вашій увазі преставляється невеличка вибірка: **Поіменний витяг зі справ кошового архіву 1771-1775 років про посвідчувальні листи, виклики та паспорти*, видані запорозьким козакам, які проживали у поселеннях Єлисаветградської провінції**

Дата	№з/п	Кто из козаков и откуда жительство получили паспорта или вызов	№ справи в архіві Коша
05.04.1773	595	козак куреня Уманского Иско Липович, живущий в селе Терновки	254, аркуш 148
28.04.1774	43	козак куреня Конеловского Федор Иванченко, жительствовавший более четырех лет в слободе Терновки	254, аркуш 343

*виходячи з вимог військового стану паспорти-перепустки, починаючи з 1770 року, видавались Кошом головним чином для сімейних козаків, які повертались на зиму чи викликались для подальшого проходження служби з місць їх постійного проживання. Деяко пізніше, з 1773 року вони видавались також для безперешкодного перевезення майна козаків, які викликались для проходження служби та переходили зі сім'ями на житло з поселень Єлисаветградської провінції до новозаснованих запорізьких слобід.

Зараз в різних друкарнях видаються книги зі списками різних куренів Запорожжя, тож маємо надію знайти в них наших земляків.

Наряду з тим, що офіцерам Молдавського гусарського полку та їх почтам (ординарці та їх сім'ї) виділялось багато землі на території нашого села, на жаль, були випадки непорозумінь з місцевим населенням щодо меж виділених ділянок. Також багато землі перепродавалось з різних причин (звільнення зі служби, смерть та інші). Про ці події неодноразово повідомлялось в канцелярію імператриці

Катерині ІІ, по результатам розгляду цих подань видавались розпорядження (*оригінали повідомлень та розпоряджень зберігаються в Державному архіві Херсонської області, ДАХО*):

ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 10, арк. 23. Указ від 28 липня 1776 року про недопущення капітана Беженуці в давнє тернівських жителів володіння в окрузі Тернівській Молдавського гусарського полку № 84. Получен 29 июля. № 5467 Указ ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА САМОДЕРЖИЦЫ ВСЕРОССИЙСКОЙ из Новороссийской губернской канцелярии здешней Межевой экспедиции. По Указу ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА Новороссийская губернская канцелярия по репорту Молдавского гусарского полку, при котором приложено к рассмотрению округа Терновского от войта со обществом жителей доношение о чинимом им отставным капитаном Беженуцы по притчине отведенной ему в том же округе дачи притесненной в собственных их пахотных и сенокосных землях и других угодьях, владеемых ими спокойно от прошлого 771-го году. ПРИКАЗАЛИ: к землемер капитану Федорову с приложением из оного доношения копии послать указ и велеть по получении оного весь округ слободы Терновки, как в ротной, так и владельческих дачах размежевать и учиня всем оным планы с показанием где и какое число на военнотружущих и государственных поселян земли в той слободе быть должно, а затем еще, буди найдется, свободной остается, представить к рассмотрению в здешнюю Межевую экспедицию, а из оной в сию Канцелярию, а до того, кому следует, от себя подтвердить означенного капитана Беженуцу в старое терновских поселян владение земли, хотя б он и билет от Межевой экспедиции имел, недопускать, о чем и в Межевую экспедицию, тож в Елисаветградскую провинциальную канцелярию и в Молдавской гусарской полк для ведома послать указы, и посылаются, июля 28 дня 1776 году. Егор Арапов Порутчик Моисей Прокофьев № 30. Об недопущении капитана Беженуцы в старое терновских обывателей владение, хотя б от Межевой экспедиции и билет ему дан в " " округе Терновской Архивариус Корней Смольянинов.

ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 10, арк. 1. Указ від 26 жовтня 1776 року щодо утисків у володінні землею капітана Бежануці в Терновській окрузі № 146. Получен того ж числа. № 7909 Указ ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА САМОДЕРЖИЦЫ ВСЕРОССИЙСКОЙ из Новороссийской губернской канцелярии здешней Межевой экспедиции. По Указу ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА Новороссийская губернская канцелярия по доношению отставного капитана Бежануцы, которым представил, что в прошлом 773 году по указу сей Канцелярии от здешней Межевой экспедиции в округе Молдавского гусарского полку роты Терновской при урочище речки Синюхе и балки Костоватой отведена была под слободу на дватцать четыре двора, тож и ранговая земля, на которую отводную землю и билет ему дан, почему он на той земле выводимыми из заграничных мест людьми более восьми дворов и заселил, а ныне де не только полного числа дворов заселить негде, но и сие наличные его люде по утеснению ротных командиров хотят разойтись, и просит как тая земля еще неотмежевана, на показанное число дворов, присовокупя к тому и ранговую дачу земли приказать отмежевать и на оную дать план, ПРИКАЗАЛИ: в здешнюю Межевую экспедицию и в Елисаветградскую провинциальную канцелярию послать указы и велеть Межевой экспедиции по плану рассмотреть, не по утеснению ль какому сказанной капитан Беженуца к той земле недопускаетца, а Елисаветградской провинциальной канцелярии чрез земского камисара разобрать самую точностию о прямой причине препятствования ему, Беженуце, во владении той земли и в сию Канцелярию к рассмотрению репортовать, и здешней Межевой экспедиции учинить по сему ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА указу, октября 26 дня 1776 году. Егор Арапов Порутчик Моисей Прокофьев № 58. О выправке, не по утеснению ли какому капитан Беженуца к данной ему по билету на 24 двора земли недопускаетца в " " округе Терновской Канцелярист Федор Афонасьев.

Відомості про купчі на землю в Новомиргородському повіті з повідомлень повітового суду Катеринославському губернському землеміру Павлу Чуйку 1792-1795 років Ведомость учиненная в Новомиргородском уездном суде из книг крепостных дел о поступивших в нижеписанных годах во владение из одних в другие руки землях, состоящих в Новомиргородском уезде 784 году Декабря 14-го дня от священника Федора Садоцкого продажею зятю его отставному прапорщику Михаилу Ботошанскому сто четыре десятины земля со всеми принадлежащими к ней угодьями, состоящая в округе Архангельской в смежности земель с сторон, с одной майора Мацкова, с другой капитана Сабова, с третьей казенного селения Терновского; Декабря 16-го дня Ольвиопольского легкоконного полку от вахмистра Тимофея Поповича, продажею пример майору Ивану Исаеву сто двадцать десятин земля с выстроенною на реке Ольшанке об одном коле мельницею, состоящая в округе Терновской в смежности земель с сторон, с одной майора Маркова, с другой капитана Беженуцы;

Ноября 25-го дня от капитана Павла Беженуцы продажею пример майору Ивану Исаеву, ранговая сто восемьдесят десятин земля, состоящая в округе Терновской при речке Синюхе и усте балки Костоватой, в смежности земель с сторон, с одной покупщика Исаева, с другой селения Терновского;

Ингульський степ. Вип. VI: Розділ II. Джерела Шляховий К. В. 779 Июня 1-го дня от прапорщика Степана Фурдюя продажею прапорщику ж, Семену Кройтору, слободская двести десятин земля, состоящая в округе Терновской при речке Синюхе в смежности дач капитанов Грекула и Беженуцы;

Июня 3-го дня от прапорщика Степана Фурдюя прапорщику Семену Кройтору продажею слободская, двести двадцать десятин земля, состоящая в округе Терновской при речке Синюхе в смежности земель капитанов Грекула и Беженуцы; Июня 5-го дня от оного ж прапорщика Фурдюя продажею сказанному прапорщику Кройтору последняя слободская, триста десятин земля, состоящая в округе Терновской при речке Синюхе в смежности земель капитанов Грекула и Беженуцы;

Ингульський степ. Вип. VI: Розділ II. Джерела Шляховий К. В. 191 Експлікація до Плану Новомиргородського повіту 1780 (а фактично – 1786) року з фондів Сектора картографії Наукової бібліотеки України ім. В.І. Вернадського № дачам Звание селений и чьи именно число десятин земли Довідков о удобной неудобной № за планом 1787 року казенного села Терновки 3515 179 36 деревни Костоватой капитана Беженуцы 540 178 37 деревни Фурдуювки порутчика Фурдюя 720 177 38 деревни Троян капитана Грекула 840 176 39 деревни Федоровки брегандира Маркова 1440 175 40 деревни Поповичевки порутчика Поповича и ранговой 120 174 41 капитана Беженуцы ранговой 180 173

Ингульський степ. Вип. VI: Розділ II. Джерела Шляховий К. В. 192 42 казенного села Терновки 7150 165 43 майора Величковского 18 166 44 деревни Константиновки капитана Байдака по купле от Константинова 720 167 45 деревни Маслова Броду ротмистра Иванченка 328

Також повідомляється скільки землі було конкретно у володінні жителів села Тернівка та деяких офіцерів Молдавського, а потім Болгарського гусарських полків:

Експлікація до Плану Новомиргородського повіту 1780 (а фактично – 1786) року з фондів Сектора картографії Наукової бібліотеки України ім. В.І. Вернадського №	Звание селений и чьи именно	число десятин земли	Довідково
35	казенного села Терновки	3515	179
36	деревни Костоватой капитана Беженуцы	540	178
37	деревни Фурдуювки порутчика Фурдюя	720	177
38	деревни Троян капитана Грекула	840	176
39	деревни Федоровки брегандира Маркова	1440	175
40	деревни Поповичевки порутчика Поповича и ранговой	120	174
41	капитана Беженуцы ранговой	180	173
<i>Ингульський степ. Вип. VI: Розділ II. Джерела Шляховий К. В.</i>			
42	казенного села Терновки	7150	165
43	майора Величковского	18	166
44	деревни Константиновки капитана Байдака по купле от Константинова	720	167

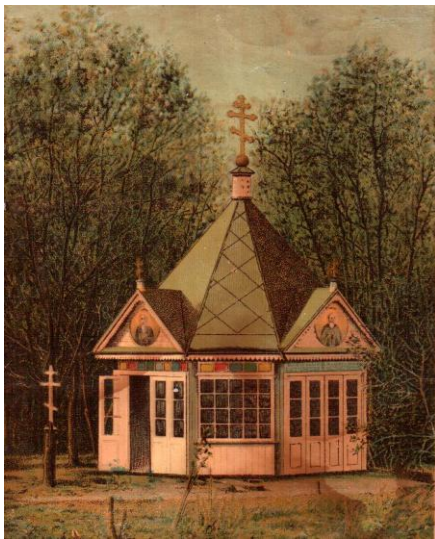
Згідно відомостей 1784 року про заселення правобережних повітів на території села розміщувалась рота Болгарського гусарського полку. Разом з ними в село переселилося 194 нових жителів, яким було виділено 10554 десятин землі.

Для прикладу наводиться витяг з відомості 1782 року щодо часу відведення земель в Ольвіопольському повіті:

*”Ведомость Ольвиопольского уезда по которой значит с помещиков ежегодно сколько поземельных денег взыскивать, сочинена 1782 году февраля 23-го (без зазначення розрахункових сум:)”**

**офіцери прирівнювались до поміщиків, оскільки мали багато землі, а також робочу силу.*

№	Звание чинов и округ	Которого году	Месяца и числа	Сколько десятин
	Терновском			
1	ротмистра Иванченка	1767	июня 25	120
2	майора Величковского	1767	июня 25	180
3	сотника Юрия Костантинова	1772	июля 9	720
4	подполковника Чуровского	1773	генваря 12	658
5	ево ж, ранговой			210
6	подпоручика Устимовича	1775	декабря 30	720
7	ево ж, ранговой			120
8	поручика Попова	1772	мая 12	120
9	майора Марковича	1771	мая 8	1440
10	капитана Грекулова	1773	сентября 19	720
11	ево ж, ранговой			120
12	поручика Фурдуня	1773	сентября 20	720
13	отставного капитана Буженуцы	1773	сентября 7	540
14	ево ж, ранговой			120
15	майорши Дическуловой	1778	апреля 20	120

П'ять років військові мали пільгу по несплаті поземельних грошей, а після цього мали платити збір по 2,5 копійок за одну десятину.

Місцеві перекази свідчать, що саме їх стараннями виросла на цьому місці церква Святого Миколая. Адже і серби і болгари завжди мали християнську віру, завжди працювали, як і українці, на землі. Тому і вирішили просити допомоги на новому місці у святого Миколая – захисника бідних, обездолених та мандрівників.

Перша, на даний час, згадка про церкву в с. Тернівці знайдена в документі:

14. Відомості про церковний устрій задніпрських поселень до утворення Нової Сербії.

Михайлівська м. Архангельська

Рік відкр. : 1744-1746

Священники до 1753 року	Переходи та призначення священників з 1754 року
Константин Данилів Зерваницький (1744)	
Іоан Михайлов Божовський, вікарій (1747)	сл. Новоархангельська /Тернівка / (1754)
Федір Улевич, вікарій (1750)	сл. Красна при урочищі Липняги (1754)
Іоан Улевич, син вікарія	сл. Красна (1754, священник за концесом, з 1756 – священник)

Згідно "Ведомостей Переяславско-Бориспольской духовной консистории 1774 года" про склад церков Єлисаветградської протопопії повідомляється, що тоді ще Бобринецького повіту, села Тернівки церква Святителя Христова Миколая, дерев'яна, однопрестольна, закладена у 1754 році, та частково осв'ячена. Вона була моральною і матеріальною підтримкою для всіх жителів села аж до початку XIX ст., оскільки люди всі були віруючі, а для потреб церкви та підтримки людей при церкві було 33 десятини землі*.

*Десятина — старовинна міра земельної площі в Київській Русі, а пізніше в Україні, Росії та Білорусі.

Розмір десятини не був сталим. Спершу десятиною вважався квадрат землі, сторона якого дорівнювала 50 саженів, тобто 0,1 версти (звідси й назва). Межевою інструкцією царського уряду 1753 року визначено розмір десятини у 2400 кв. саженів, що становило 10 925 м², **тобто 1,0925 га**.

Крім цієї, так званої казенної десятини, застосовувались:

- господарська коса десятина (3200 кв. саженів),
- господарська кругла десятина (3600 кв. саженів),
- сотенна десятина (10 000 кв. саженів)
- баштанна десятина (800 кв. саженів).

До кінця 1836 року церква можливо не ремонтувалась, тому що про цей період у своєму дослідженні "Деякі відомості про церкви і прихожан Ольвіопольського духовного правління" написали **Пивовар А.В., Ковтун М.В.** та інші автори, витяг з якого надається: "...казенного селения Терновки Николаевская церковь деревянная, строением ветха, к падению склонна, течь имеется; в ней сосуды серебрянные, вызолоченные.

Прихожане – штаб и обер офицеры и казенные поселяни волоской и малороссийской породы."

За період з 1780 по 1812 роки службу в церкві в різні роки правили 3 священники, 7 дияконів, 1 паламар, про що говориться в наступному дослідженні:

Фонд Херсонської духовної консисторії. Відомості про священно- і церковнослужителів.

1.4. приходи на території Ольвіопольського повіту казенного поселення Тернівки...

	1780	1781	1782	1783	1784	1785	1786	1787	1788	1789	1790	1791	1792	1793	1794	1795	1796	1797	1798	1799	1800	1801	1802	1803	1804	1805	1806	1807	1808	1809	1810	1811	1812
казенного селения Терновки Николаевской церкви																																	
Адам Божовский	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с	с
Алексей Маркович	д																																
Елисей Левицкий								д																									
Павел Машкевич																д																	
Фома Божовский																								д	п	п		д		д	д	д	с
Наум Божовский																								д	д	д	с	с	с	с	с	с	с
Андриан Пивоваров																											с	с	+				
Матвей Кринцов																													д	д	д	д	д
Семен Дмитриев																														д	д	д	д

<https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/HistSources/XersonConsistoria/Dodatky/Priests/Olviopil/Temovka.html>

Починаючи з 1813 року село Тернівка називалось казенним, а з 1821 по 1836 рік – військовим поселенням. На території села розташовувались кінні підрозділи 2-го Уланського полку, який пізніше перейменований в Український уланський полк, а потім у Новоархангельський уланський полк, 6-й кавалерійський округ.

Цей період відмічався великою кількістю військових, які, як прихожани, жертвували на будівництво нової кам'яної церкви. З 1836 по 1939 рік є невелика перерва в записах метричних книг, можливо тому, що будувалась нова кам'яна церква. Отже в 1839 році була збудована кам'яна церква, де завжди можна було помолитися і переселенцям і місцевим тернівчанам, а також прихожанам з Костянтинівки (Маслянкова), Попівки, Іванченкової, Комшево, Лозоватки Новоархангельської волості та Лелеківки Єлисаветградського повіту. Про цю подію говориться в *”Историко-хронологическом описании церквей епархии Херсонской губернии”* виданому у 1848 році під керівництвом архієпископа Гавриїла (в миру – Розанов В.Ф. – *авт.*), релігійного діяча, дослідника історії Південної України і Запорожжя: *”...села Терновки, Свято Николаевская, деревянная, Бобринецкого уезда. Построенная прихожанами: разобрана за выстройкою в 1836 году...”*.

У Фондах Херсонської духовної консисторії зберігаються відомості про метричні записи приходів у повітах та військових поселеннях за 1813 – 1842 роки:

1813 рік – 157 прочан; 1814 – 170; 1815 – 180; 1816 – 183; 1817 – 197; 1818 – 210; 1819 – 216; 1820 – 223; 1821 – 247; 1822 – 254; 1823 – 301; 1824 – 290; 1825 – 295; 1826 – 309; 1828 – 346; 1829 – 347; 1831 – 391; 1833 – 421; 1836 – 489; 1839 рік – 525 прочан.

У травні 1875 року проводився огляд церков Херсонської єпархії архієпископом Херсонським і Одеським Леонтієм. В архіві Херсонської консисторії є наступний запис в журналі огляду: *”- в с. Терновке – Николаевская: здесь Архиепископа приветствовал речью местный священник, а прихожане, в память посещения Его Преосвященством их селения и храма, постановили пожертвовать 500 р. на нужды церковные”*.

Тут же мається запис по результатам огляду церков, що стосується і нашого села:

”По сему Консистория постановила и Его Высокопреосвященство утвердил:

В Терновке:

- 1) местного священника, человека книжного, иметь в виду при представлении к наградам;*
- 2) настоятельно рекомендовать всем законоучителям, чтобы они непрерывно обращали сознанию учеников к как можно более по живым первоисточникам веры - св. Евангелию и прочим библейным сказаниям;*
- 3) Диакону Дмитрию Охотникову и причетнику Петру Шишковскому объявить, что за их радение об общественном церковномыслии, Его Высокопреосвященство призывает на них благословение Господне, что они могут прописывать в своих послужных списках”*.

При кожній церкві були опікунські ради. Зазвичай до приходського опікунства обиралися близько 10 осіб, але при великих церквах могли бути і декілька десятків опікунів, найбільш поважних і довірених людей в селі, які слідували за охороною церковних святинь, вирішення майнових та інших інтересів. У Відомостях 1868 – 1918 років про створення приходських опікунств та приходських рад у повітах Херсонської губернії є наступне повідомлення:

Округ, село, церква	Прізвище	Дата ХСВ
Новоархангельский, села Терновки, Николаевской церкви	(по приговору прихожан утверждён состав попечительства): - крестьянин Мефодий Болтян.	1868-17 1894-07

Враховуючи, обмежені можливості у цілісному відворенні повного складу всіх опікунств, в повідомленні, на жаль, вказувались тільки голови опікунств. Свої обов'язки **Мефодій Болтян** виконував відмінно, мав довіру сільчан, про що говорить той факт, що він вибирався головою опікунської ради два рази на протязі 26 років.

За інформацією з Херсонського єпархіального відомства за 1860 – 1919 рр. в цей період старостами в церкві були вибрані наступні сільчани:

<i>Повіт, благочинний округ, церква</i>	<i>Дата призначення</i>	<i>Соціальний статус, прізвище старости та відлік повноважень на черговий трирічний термін</i>	<i>Дата ХЄВ</i>	<i>Довідково (пожертв.)</i>
Села Терновки, Николаевской церкви		церк. ст., поселянин Артемон Фалько (нагр.)	1867-01	1864-15
		крест'янин Иван Мазаренко 1-й (1)	1873-12	1880-12
		крест'янин Михаил Лящ (1)	1877-12	1890-16
		крест'янин Филипп Коверга (1)	1879-13	1894-08
	18.07.1882	крест'янин Мефодий Болтян (1)	1882-17	
	20.09.1885	крест'янин Мефодий Болтян (2)	1885-22	
	20.10.1888	крест'янин Климентий Коверга (1)	1888-24	
	03.07.1889	крест'янин Феодор Купренко (1)	1889-16	
	03.07.1889	крест'янин Иоанн Шостак 1-й (кандидат)	1889-16	
	16.04.1893	крест'янин Феодор Купренко (2)	1893-09	
	04.04.1896	крест'янин Феодор Купренко (3)	1896-08	
	12.07.1899	крест'янин Феодот Журавль (1)	1899-18	
	16.05.1900	крест'янин Михаил Коч (1)	1900-12	
	20.09.1902	крест'янин Калиник Коверга (1)	1902-20	
	14.07.1906	крест'янин Моисей Лящ (Лящ) (1)	1906-18	
	10.08.1909	крест'янин Моисей Лящ (Лящ) (2)	1909-20	
	06.09.1912	крест'янин Зиновий Панасенко (1)	1912-19	
	09.02.1916	крест'янин Зиновий Никитин Панасенко (2)	1916-04	

Також згідно цих же Херсонських єпархіальних відомостей на 1903 – 1915 рр. є відомості про призначених священників:

<i>Повіт, благочинний округ, церква</i>	<i>Священники</i>	<i>Час призначення та вибуття</i>	<i>№КЄВ</i>
Села Терновки, Николаевской церкви	Петр Назаревский	с 1903 года (3)	
		05.02.1906; волею Божию скончался (53)	1906-04-076
	Никифор	с 1900 года (6)	
	Диаковской	08.08.1909; уволен за штат (63)	1909-16-364
	Михаил Авдиев	27.12.1907; назначен на второе место из священников Владикавказской епархии	1907-04-048
		27.03.1910; волею Божию скончался (34)	1910-08-130
	Михаил Ждановский	11.08.1909; перемещён на второе место из села Злынки	1909-16-363
	Николай Калюжный	10.08.1910; определён на первое место с отменой назначения в Осытняжку	1913-08-175
		30.04.1913; перемещён в село Глодоссы	1913-08-175
	Александр Вахницкий	21.06.1913; назначен на первое место из псаломщиков-диаконов с. Грушевки Хр. у.	1913-13-305
		17.12.1914; перемещён с 6 января в село Сербуловку	1915-01-003
	Алексей Михайловский	07.03.1915; определён на первое место из заштатных священников Херс. Епархии	1915-07-183

Тут необхідно сказати, що церква наша спочатку відносилась до Херсонської губернії, (Ольвіопольського) Первомайського повіту, Новоархангельської волості, а

потім, на початку XX століття – до Одеської губернії, Єлисаветградського повіту, Тишківської волості. Прослужила вона до початку 50-х років XX ст. На жаль сьогодні від церкви залишилась тільки добра пам'ять наших старожилів, фрагменти кам'яної огорожі та декілька фотографій.

Цей ключ зберігала майже 50 років сім'я **Петра Васильовича та Ольги Василівної Кармазиних** в надії, що колись він відкриє ще двері в новий храм. Сьогодні їх мрія та бажання жителів села збулися. 7 квітня 2011 року в селі відбулося потрійне свято.

Організували його сільський голова **П.С.Семенець** та протоієрей, **отець Василій** (в миру **В.Палюга**).

На їх прохання приїхали **владика Кіровоградський і Голованівський Марк** та священники Новоархангельського та Добровеличківського районів. Вони відправили службу на місці колишньої Свято-Миколаївської церкви (вона у 50-х роках минулого століття була зруйнована). Було освячено хрест та місце під будівництво майбутнього храму.

В Тернівку було привезено ікону з часткою мощей святого великомученика, цілителя **Пантелеймона**. Проведена священниками такого рівня служба дуже вразила жителів села, адже, на превеликий жаль, у нашому селі такого не було уже більш як півстоліття.

Окрім цього була рідкісна можливість для людей прикластися до церковної святині. Тернівчани з радістю сприйняли звістку (символічно, що це сталося на *Благовіщення*) про будівництво святого храму в селі. Трохи вище місця, де була стара церква, з божою допомогою, на пожертви жителів села, золотими руками священника та толокою збудована нова церква Святого Миколая. 3 листопада 2012 року, в поминальну суботу, **Ольга Василівна** від себе та нині покійного **Петра Васильовича** передала цей знаковий ключ в руки **отця Василя*** з побажаннями найскорішого відновлення служби в новому приміщенні.

**Палюга Василь Іванович (отець Василь Палюга) – народився 26.08.1964 р. в с.Радянське Загір'я Токмацького району Івано-Франківської області в сім'ї колгоспників. Освіта – духовна семінарія в Івано-Франківську. З 1994 р. працював у церкві с.Медвин, чоловічому монастирі м.Богуслав, церкві Святої Покрови в Одеській області. З 2010. по 2015 рр. – настоятель церкви Святого Миколая с. Тернівка.*

На території села була ще одна церква - Хрестовоздвиженська. Вона стояла навпроти виїзду із сучасної вулиці Затишної. На жаль про неї знайшлися тільки два повідомлення. Достатньо цінною є інформація, яка впродовж 1911-1914 років

розміщувалася на сторінках офіційної частини єпархіальних відомостей з приводу дозволів на збір відповідних пожертвувань з видачею зашнурної книги, а саме:

”1911-18: крест'янину **Онуфрию Мыснику** – на сооружение Крестовоздвиженской церкви в селе Терновке Елисаветградского уезда сроком от 23 сентября 1911 года – по 23 сентября 1912 года”.

Думається, що Онуфрій зібрав пожертви, і церква була побудована та розпочала службу на початку 1914 року. Підтвердженням цього є інше повідомлення – про призначення церковних старост. Згідно цього повідомлення 19.06.1914 року церковним старостою став селянин **Іларіон Купренко**, а після нього у 1917 році – селянин **Стефан Штефан**.

Прізвищ священників, які правили службу в церкві, на жаль, знайти не вдалося. До якого часу діяла церква – невідомо, інших повідомлень знайти не вдалося. Метричних книг в архівах не знайшлося, можливо вони були спалені активістами. На жаль зараз не збереглося і стін, вони впали під час гонінь церковників після тридцятих років – у січні 1930 року постановою Політбюро ЦК ВКП(б) про колективізацію передбачала також і закриття церков та масові арешти священників.

Після зміни російською владою стратегічного курсу в кінці XIX ст. підтримка переселенців послабла, що спричинило повернення їх переважної кількості на батьківщину. Інша частина залишилась на території України, асимілювавшись з українцями.

В кінці XVIII ст. жителі Новоросійської губернії були приписані до державних селян, офіцери одержали дворянство та маєтки. Частина сербів і болгар пішли на Кубань, де злились з місцевими козаками.

В селі до 60-х років XX ст. були поширені прізвища Мануйлов, Манолін, які також були похідними від болгарського прізвища Манолов.

Наші селяни також служили в царській армії. Спочатку чоловіків примусово брали на службу в рекрути*.

**Рекрутська повинність – спосіб комплектування армії і флоту в царській Росії (1705-1874 рр.). В Україні р.п. здійснювалась шляхом примусового набору до армії від усіх податних станів у солдати новобранців-рекрутів, а від дворян – офіцерів. Термін служби рекрута: до 1793 – довічно, з 1793 – 25 р., з 1834 – 20 р. і з 2-ї половини XIX ст. – 15 та 10 років. З 1874 р. р.п. була замінена загальною військовою повинністю (сухопутні – 6 років, флот – 7 років).*

1797 р. в Україні запроваджений призов до царської армії. 25 років українські рекрути змушені були воювати на імперіалістичних війнах за своїх ворогів-москалів.

1914, Мазура Іван Володимирович, в центрі

1907, Штанько Антон Тимофійович, праворуч

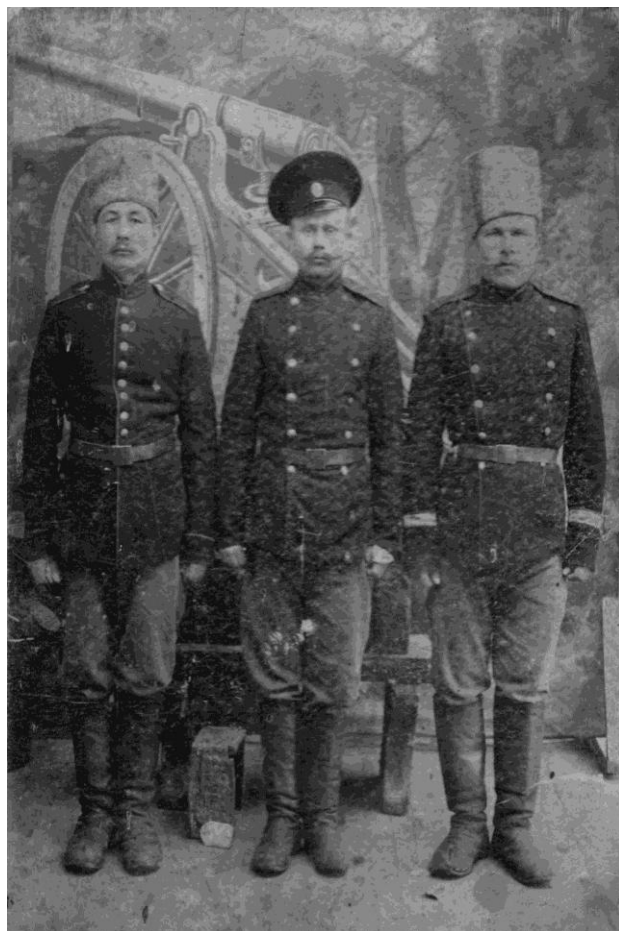
1914, Мазура Іван Володимирович

1905, Мараренко Михайло, в центрі

1901, Бовт Петро Микитович, ліворуч

1912, Бовт Петро Микитович, праворуч

1913, Ткаченко Мефодій Данилович, Мануйлов Сава Федорович

Згідно опису карти Нової Сербії 1752 року в лівобережному басейні річки Синюха (від устя Висі до Чорного Ташлика) "... между Кагарлыком и Сухим Ташлыком – буераки Маслова, речка Терновка, при ней на Синюхе – хутор Клименков...".

1916 р., брати Данильченко Клим (стоїть)
та Трохим Федоровичі

1917 р., Данильченко Клим Федорович

Першою писемною згадкою про село, на даний час, можна вважати рапорт архангелогородського сотника від 20 листопада 1753 року про перехід жителів на нове поселення:

Получено ноября 29 дня 1753 года, № 2666

В полковую Миргородскую канцелярию

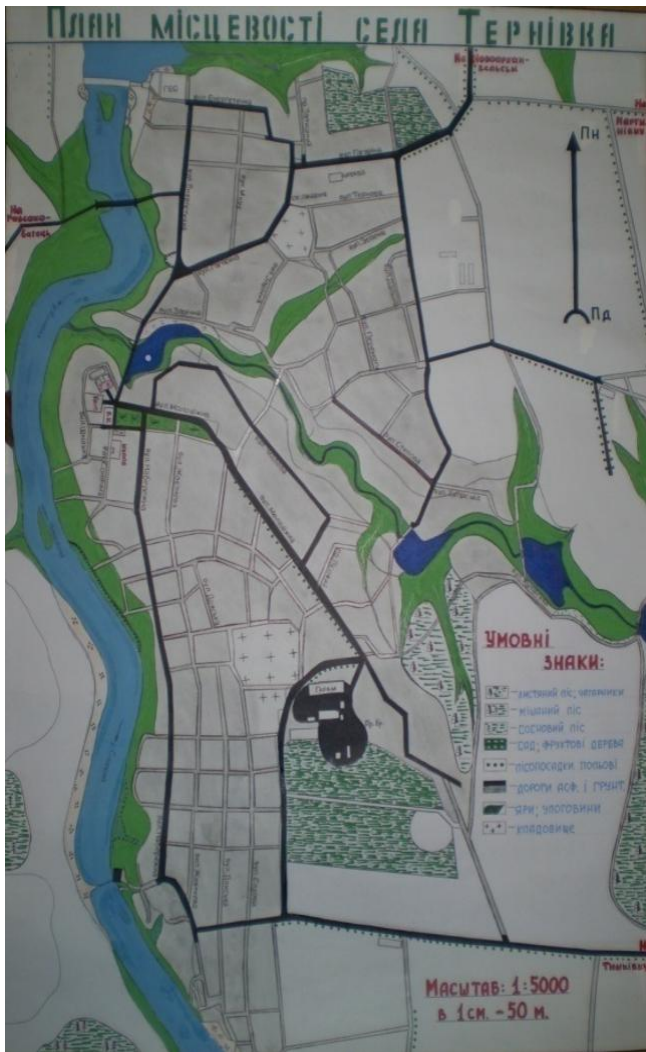
Покорный рапорт

Сего ноября "17" ордером из полковой Миргородской канцелярии мною полученным веленно мне сколько по публикации присланного ко мне от гпдна артиллерии генерала майора Глебова предложения издешних сотни Архангельской города Архангела и протчих мест обивателей на жилле за Красную черту, а сколько туда внутрь Малой России перейдут, прислать в полковую Миргородскую канцелярию именние ведомости и на сие в полковую Миргородскую канцелярию с покорностию моею рапортую, что по означенной публикации внутрь // Малой России на жилле перешли из сотни Архангельской города Архангельска только два человека, Иван Бзидюк да Панас Мелетченко, а с Петрова Острова Илько Скляр. Протчие же все вийшли обиватели на новое поселение за Красную черту Новой Сербии в слободку Терновскую, Липняжскую и Вискую.

Сотник Александр Попатенко.

Ноября 20 дня 1753 года.

ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 11214, арк. 968-968 зв.

За народними переказами Тернівку заснували донські козаки, або втікачі з Дону, можливо періоду Булавінського повстання*.

**Булавінське повстання 1707-1708 рр. – велике антифеодальне селянсько-козацьке повстання на півдні Росії. Керівники, активні учасники повстання і їх сім'ї після розгрому жорстоко переслідувалися царськими військами і карались смертю. Багато козаків із сім'ями рятувались від переслідувань де тільки могли.*

Наше село з давніх пір і по сьогодні поділене на так звані „кутки”. Найпівденніший з них називається Донщина. Жили тут і люди з прізвищем Донець. Якщо подивитись на південну частину карти села, то можна побачити чітку квартальну забудову цього кутка. На Донщині три основні вулиці колись називались Нижня Лінія, Середня Лінія, Верхня Лінія. Вони паралельні між собою та відносно річки Синюхи. Перпендикулярними до них є провулки, які простяглися із сходу на захід до річки. Отже можна стверджувати, що село Тернівка було засноване людьми, обізнаними з

будівництвом, а такими людьми були козаки, або гусари Новослобідського полку,

План VII в.о. з кн. І.Козир "Кіровоградщина. Історія Рідного краю"

сотня якого розташовувалась в Тернівці з 1760-го року, а з 1765 року – 16 пікінерська рота. За цей період є згадка в "Описи земельных участков, розданных в западных округах Элисаветградской провинции на начало 1765 года, за фрагментом межевой карты Заднепрских мест Новороссийской губернии" про виділення землі підпоручнику Філенцькому на 8 дворів та 240 десятин землі.

Інша версія такої чіткої забудови відноситься до 1830-х років. Саме тоді в наших краях на зміну Молдавського гусарського полку

було створено сім округів військових поселень. Центром VII округу став Новоархангельськ. В той період наше село відносилось до державної власності, тому також було включено в сьомий округ наряду з Тишківкою, Липняжкою, Скалевою, Кальниболотами, Надлаком, Петроостровом, Глодосами.

Козак і урядник Бузького козацького
війська початку ХІХ ст.
Художник Карл Піратський

В нашому селі розміщувалась одна із кавалерійських рот (ескадронів) полку. Військове командування відало всіма сторонами життя села. Весною, з початком польових робіт, і до осені військові поселенці два дні на тиждень вивчали військову справу, а чотири дні – працювали в полі. Землі були поділені на громадські (обслуговували потреби роти) і поселенські (поділялися між селянськими дворами). В нашому військовому окрузі селяни отримали від 6 до 12 десятин землі на господарство. Отже селяни мали працювати і на державу, і на себе. В інші пори року три дні відводились для військових і три дні – для господарських справ. Неділя була обов'язковим днем для відвідування церкви. Військові навчання припинялись на період сінокосів і збирання врожаю. Але навіть при виконанні сільськогосподарських робіт поселенці мусили носити солдатське обмундирування, до їх обов'язку входило дотримання чистоти в будинках, дворах і конюшнях, здійснення ремонту доріг і мостів та інших стратегічно важливих об'єктів. Крім того населення таких сіл звільнялося від сплати державних податків, відбуття рекрутських повинностей. Основним же їх обов'язком стало комплектування та забезпечення усім необхідним поселених ескадронів. На військові поселення уряд виділяв значні кошти. Окрugi військових поселень чітко виділялись серед інших сіл, які не мали військової присутності. Усі вулиці в таких селах перебудовувалися за чітким лінійним принципом. Усі будинки були типовими, їх білили й фарбували в один колір. Ця лінійність збереглася до сих пір на нашій Донщині.

Повсякденне життя Донщини в минулому столітті описав наш земляк, журналіст і літератор **І.П.Оліфіренко** в своїй книзі „Там, де Ятрань круто в'ється”. Він, на жаль, уже покійний. Тоді цей „куток” був самим густонаселеним, але за останні 40 років населення різко скоротилось. Як згадує жителька „Донщини” **В.О.Мазура**, за ці роки опустіли 73 хати.

Північний куток села, який розташований біля побудованої в 1961 р. електростанції і за балкою, в зв'язку з тим, що багато будинків знаходилась саме там, називалась Затернівка.

В східній частині села постійно проживало кілька поколінь родини Гусаків, тому цей куток отримав назву Гусаківка.

На південному березі річки Тернівки, а це нинішня вулиця Чкалова, проживали Панасенки, звідси і назва кутка – Панасенківка.

Назва кутка Хвальківка, за однією з версій, походить від постійного протистояння молоді, яка проживала на вулицях, що нині називають Степова і Перемоги, із молоддю інших кутків села. По іншій версії, одним із перших тут поселився чоловік на прізвище Фалько, який мав запальний і сварливий характер.

Невелика частина села на південно-східному березі річки Тернівки отримала назву Хутір. Найімовірніше вона виникла після Столипінської аграрної реформи 1906 – 1910 року, коли селянам було дозволено закріпити свої земельні наділи у приватну власність і з цією землею вийти на хутір чи відруб, або продати її.

Центральна частина, де знаходилась церква (одна з двох у селі – старіша – авт.) і розташовувались торговельні і адміністративні установи, отримала назву Центр.

У документах архівного фонду "Херсонська казенна палата" є документ – "Ревизская сказка 1858 г. октября четвёртого дня Херсонской губернии Бобринецкого уезда селения Терновки 4-й волости второго округа Херсонского поселения, об отставных солдатах, о солдатах и солдатских вдовах, с их семействами, о женах безсрочно-отпускных нижних чинов с семействами и о солдатских детях, исключенных из военного ведомства, - внесенных по месту жительства, в перепись для одного счета"*.

**Ревизская сказка – поіменні списки осіб, які мали сплачувати подушний податок і відбувати рекрутську повинність у Російській імперії в 18-19 ст. До Р.с. записувались усі чоловіки даного поселення незалежно від віку, сімейного стану і працездатності. До списків не вносили жінок, дворян, військових, духовенство, чиновників, купців та іноземців.*

По розділу «чоловіча стаття» значаться відставні солдати:

Григорій Михайлович Осипенко, 84 роки; Микола Тихонович Кармазин, 58 р.; Пантелій Іванович Івасенко, 51 р.; Василь Іванович Мельник, 52 р.; Тимофій Маркович Ткаченко, 45 р.; Іван Іванович Надточій, 59 р.; Сила Тимофійович Холодар, 46 р.; Сидір Іванович Курінний, 71 р.; Андрій Кирилович Шевченко, 65 р.; Іван Якимович Пуля, 54 р.; Дем'ян Онуфрійович Якубенко, 70 р.; Федір Титович Зайко, 54 р. та інші. У ревізькій сказці вказані члени сімей відставних солдат.

Крім відставних солдат у ревізькій сказці значаться сини безстроково відпускних: **Олексій Іванович Іванов, 5 р.; Іван Кіндратович Шелестов, 2 р.; Карпо Терентійович Пилипчик, 2 р.; син солдата, що перебуває на строковій службі Микола Максимович Ізбаш, 2 роки** та інші. Всього в ревізькій сказці села Тернівка значиться 62 душі чоловічої статі і 108 душ жіночої.

Серед жінок, чоловіки яких знаходяться на дійсній військовій службі значаться **Олена Шевченко, Тетяна Данильченкова, Ганна Ковтунова, Агафія Волошинова** та ін.

Сказку склав поселянин **Онисим Тарасович Загорулько**, засвідчили сільський староста **Пилип Журавель**, полюсний голова **Семен Мойсеєнко**, волосний писар **Вовченко**.

Ревізька сказка була зачитана на мирському сході жителів села.

Багато із цих прізвищ поширені і зараз у селі.

Повний список Ревізької сказки наданий в сучасному українському перекладі в додатку №5.

Згідно „Результатів подвірного перепису Єлисаветградського повіту 1883-1885 рр.”, вказано, що в селі була церква, школа, 3 лавки, 569 хат, 834 „холодних” господарських будівель, нараховувалось близько трьох тисяч жителів. Сільське товариство колишніх поселян і відставних солдат володіло 5141 десятиною (1 дес. – 1,09 га) землі, церковні землі – 49 дес. Більшу частину населення складали, як тоді писалось, малороси (українці – авт.) – 2492. Крім них проживали: 6 – великоросів, 337 молдован та 71 євреїв.

Більша частина населення займалась землеробством, але були й ремісники, кустарі, торговці, шинкарі, службовці державної та приватної служби, наймові та поденщики, а також люди вільних професій (чорноробочі – авт.). В селі знаходились 6 торгових та 12 промислових закладів, вітрових млинів – 4, водяних млинів – 3, олійні – 3, кузні – 3, шинки – 3. Возів було – 655, фургонів – 3, екіпажів – 7, плугів – 209, рал – 259,

борон – 509, молотілок кінних – 2, сіялок і віялок – 3, коней – 142, лошат – 159, волів – 986, кіз -808, корів – 349, овець – 2845, свиней – 450. Були подушні земельні наділи,

а вигін вважався загальним володінням. Всього господарств було – 523. Також згідно перепису... населення було досліджено і по віковому та половому стані:

грудний – чоловічої 352, жіночої 367;
шкільний – 191/194; полуробочий юнацький – 129/82; робочий – 643/678; полуробочий старчеський – 60/65, похилий – 32/42.

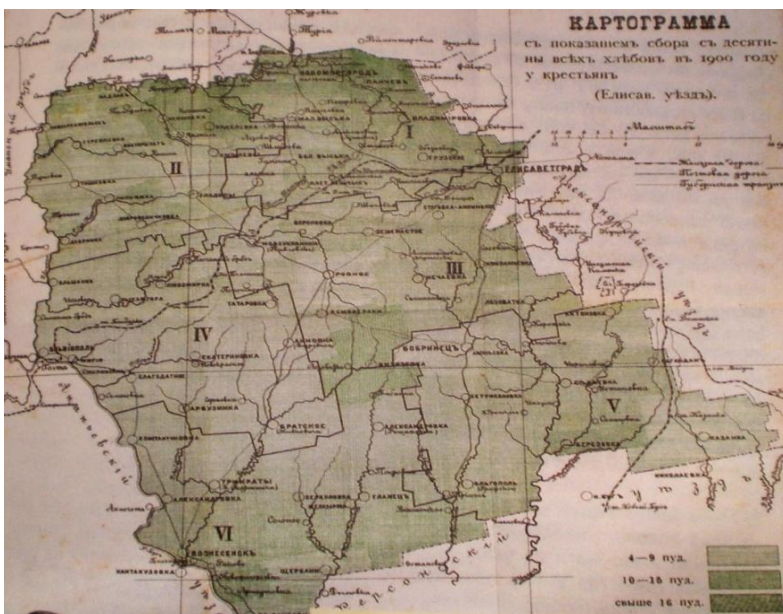
**Фрагмент карти 1860 р. з кн. І.А. Козир
"Кіровоградщина. Історія рідного краю".**

Отже, люди жили непогано, про що і співали у своїх піснях:

*Подякуймо царю, й Богу, і нашій царівні,
Що зробили мужиків з панами нарівні;
Дай же Боже, здоров'я ще царевим дітям,
Що нам вільно заробляти, де самому хтіти".*

Саме в цей час багато пісень записав у селян-тернівчан український фольклорист-музикознавець **Грабенко Андрій Михайлович** (13.10.1857-30.06.1932 рр.), перебуваючи в наших краях в етнографічній експедиції з метою зібрати історичні, наймитські, заробітчанські, рекрутські, робітничі, побутові і ліричні пісні. Проїзжаючи по теперішніх Кіровоградській, Одеській, Полтавській і Київській областях він зібрав більше 1 000 пісень. Видав збірки українських народних пісень в 1900 та 1909 рр.

Згідно довідки "Изучение Уездного Земства. Земская медицина, заболеваемость и смертность населения Елисаветградского уезда Херсонской губернии" в 1892 році в селі виявлені 2 хворих на дизентерію (про смертність не повідомляється) та азіатську холеру. Початок захворюваності на холеру був зафіксований 31 жовтня, захворіло 7 селян, з яких померло 4. Також в 1894 році по селі прокотилась така хвороба, як брюшний тиф - заболіло 36 осіб (про смертність не повідомлялось).

На 1896 рік село налічувало 3586 жителів, був водяний млин (той, що біля сучасного ГЕСу – розбитий під час колективізації – *авт.*), церква, однокласне земське училище, церковно-парафіяльна школа. В цей час згідно Списку населених місць Херсонської губернії територіально до с.Тернівка відносились с.Костянтинівка (Маслянкова) (67 дворів, 374 жителя, 188чол. і 186 жін.; економія пана Загорського, 3 двора, жителів 28 (12 чол., 16 жін.)) і с.Попівка (Булацелова) (24 дворів, 116 жителів, 59 чол.і 57 жін.; хутір Попівка (1 двір,

жителів 12 (8 чол. і 4 жін.)). Згідно карти показників збору збіжжя за 1900 рік (з кн. І.А.Козир "Кіровоградщина. Історія рідного краю") селяни на полях збирали від 10 до 15 пудів хліба, тож вистачало і собі, і продавати, або міняти.

Млин пана Осетинського на розсоховатецькій стороні Синюхи (біля сучасного ГЕСу – авт.) працював приблизно до 30-х років.

На початку 20 ст. в селі було 544 двори, населення становило 3238 осіб, чоловіків – 1460 душ, жінок – 1778 душ. Працювало 6 (шість) приватних крамничок, 2 церкви, школа, водяний колісний млин.

Цей млин, за переказами належав євреєві на прізвище Бень, тому його так зараз і називають – Бенчиків. Будувала млин бригада з 25 чоловік упродовж кількох років (приблизно з 1895 по 1905 рік) під керівництвом спеціально запрошених інженерів з Німеччини. Ця незвичайної будови, чотириповерхова зі сторони річки та триповерхова зі сторони села, споруда з

масивними, майже метрової товщини стінами, виготовлена зі степового бутового каменя, збереглася до нашого часу.

На той час цей млин був найвеличнішою спорудою у всій окрузі, подивитися на цю красоту приїжджали звідусіль. Він працював на повну потужність, переробляючи збіжжя і панське і селянське. Приїзжали сюди також селяни з Розсоховатця, Копенкуватого, Підвисокого, волосного центру Тишківка, бо знали, яка знатна мука мелеться в цьому млині.

Можливо це був улюблений млин і нашого знаменитого поета-земляка **Євгена Филімоновича Маланюка** (20.1(2.2). 1887 – 16.2.1968). Він родом з Новоархангельська, але часто любив приїжджати сюди з батьком для помолу збіжжя, або з друзями (найбільш відомий з них – **Юрій Лука** – поет, прозаїк, - авт.) на човні по річці. Ці відвідини були до початку Першої світової війни, коли Євген Маланюк був мобілізований на військову службу. В 1920 році він був інтернований* за кордон (Польща – авт.), і більше не зміг повернутися.

*Інтернований – про людину, що була затримана в якійсь країні до закінчення війни й перебуває в умовах обмеженої свободи.

Після Польщі були Чехословаччина, Німеччина, США. Весь цей час Євген Филімонович марив Батьківщиною, в її честь він написав не одну поезію.

Він писав –

*”О, як забудь Тебе, єдину в світі!
Твій зір мені ясніш за сонце світить,
Твоя далека пісня, як хорал.
Моя весна. Моя, моя Земля! –
Яке ж залізне серце муку стерпить:
Оттут в недужих мріях уявлять,*

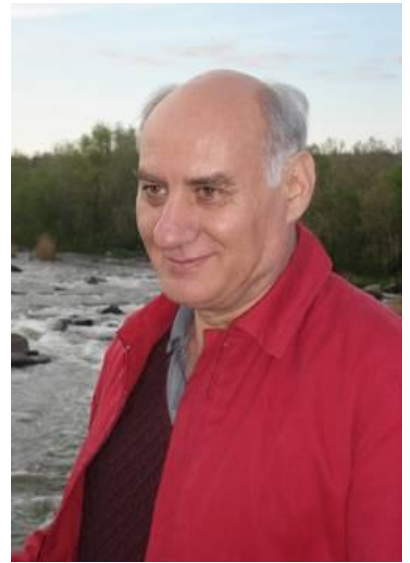
Як ” в кінці греблі шумлять верби... ”,
або: ”Що мені телефони, версалі, експреси?
Нащо грім Аргентин? Чудеса Ніагар?
Сниться синя Синюха і верби над плесом,
Вольний вітер Херсонщини, вітер-дудар,
Сниться гомін дубів прадідівських та річка,
Біла хата та тепла долоня сестри...”.

Одне з віршів присвячене, можливо, нашому млину:

”І все частіш в мої безсонні ночі
Млин Низькодуба глухо двиготить,
Де гребля річку стримує струмками.
А в кінці греблі, зовсім як в тій пісні
(Там саме, де спинялися підводи),
Старезні верби гнуться і мовчать...”

Ці старезні верби ростуть ще й зараз по іншу сторону Синюхи, супротив млина.

Цей шматочок поезії Є.Ф. Маланюка переписав до свого нотатника з журналу ”Київ”, який виходив в 50-60-ті роки в Америці, відомий український письменник **Григорій Гусейнов**. Пізніше, при написанні своєї багатотомної дослідницької праці ”Господні зерна”, Григорій Джамалович включив цей уривок з ілюстрацією нашого млина в сьому книгу.

В 1997 році, після довгоочікуваного відкриття до 100-річчя з дня народження Є.Ф.Маланюка його погруддя в Новоархангельську, Григорій Гусейнов привіз кіровоградського професора-історика **Григорія Ключека** і внучку маланюковського товариша Юрія Липи, **Марту Гуменецьку-Липу** до нашого млина. Марта Гуменецька-Липа обійшла всю територію млина, можливо уявляючи як колись цими стежинами та литими, крученими сходами ходив разом з молодим Маланюком і її дід Юрій Липа... Чому Євген Маланюк назвав млин Низькодубовим ми можемо тільки здогадуватись...

Для того, щоб до млина був доступ не тільки піших людей, а й гужового транспорту із збіжжям з Ятрані та Покотилового, кількома господарями в складчину був збудований збірний міст, який стояв у воді на козлах. Його ставили на сезон, за проїзд брали 10 коп. На льодохід його розбирали і складали на сушу. На нашій стороні від переправи до млина побудовували також і камінну дорогу (*бурковка (бруківка) – так говорили про таку дорогу в селі, - авт.*), яка є до сих пір, але не експлуатується, поскільки зараз вона – тупикова і вела тільки до хати старожила села – **Коверги Марії Абакумовної (1911-2010)**.

Неподалік були збудовані складські приміщення. Складські приміщення, т. зв. магазин – (*з наголосом на середньому складі; походить ще з 1830 років, коли в полкових центрах військових поселень будували склади, які називалися магазинами, для недопущення голоду серед військовопоселених - авт.*) мали три поверхи. На 3-му поверсі зберігалася пшениця, на 2-му – соняшник, на 1-му – просо та інше збіжжя.

На 1.X.1925 р. у млина був арендар **Бабінський** (кооператив Футоряна), працював один двигун на 20 кінських сил. За 10 місяців вироблено людоднів – 788, продукції – на 18,4 тисяч червоних карбованців*.

**Інформація взята з Інституту історії України. Матеріали до опису округів УРСР. Переішмайська округа/Центральне статистичне управління УРСР.-Х., 1926.-58с.*

В 1928 році він частково завалився від великого врожаю, але був відбудований. Магазин був сильно зруйнований під час великої повені 1932 року, а потім поступово розібраний селянами для різноманітного будівництва. Після весняних повеней жителі села поновлювали кам'яну греблю, яка спрямовувала воду р.Синюхи на водяне колесо. Власник млина на початку кожного року домовлявся з місцевими власниками ставків про черговість спуску води з них для помолу збіжжя восени. Цей млин працював до недавнього часу. Після недовгого запустіння він був викуплений і приватизований. На даний момент відбувається його поступова відбудова.

Після 1917 року смуга осілості євреїв* була ліквідована і частина євреїв переселилася на Лівобережжя, або виїхали в Ізраїль. На "землю обітованну" виїхали на початку 20-х років і **Бенчик із синами Льовою та Григорієм** після похорон господині. В 2002 році в село приїжджав правнук господаря млина, щоб поклонитися могилі своєї прабабусі і забрати її останки на батьківщину. На жаль він застав тільки залишки могили. Як розповідав старожил села **Коверга М.Ю.** злі люди розбили могильну стелу, щоб знайти пару срібних монет, які родичі кидають (замуровують) у могилу.

**Смуга осілості євреїв - єврейська меншина з'явилася на теренах України ще за дохристиянських часів. Найбільш масово євреї переселялися сюди із Польщі в кінці XIV і в наступні століття. 1796 року царський уряд увів так звану смугу осілості, згідно з якою євреям дозволялося жити лише в губерніях Правобережжя. Тут і оселилася більшість євреїв – у містечках і невеликих селах.*

Цей млин працював до недавнього часу. Після недовгого запустіння він був викуплений і приватизований, працювала олійня. Після пожежі в олійному цеху він не використовувався, вся територія навкруги заросла і справляла гнітюче враження. Жаль було дивитися на таку безгосподарність.

Поодинокі туристи рідко приїжджали сюди, але повертались додому вражені

красою цього, замкового вигляду, млина. У 2020 році, подорожуючи Україною з сім'єю та друзями, сюди проїхав і **Роберт Секера**, який є директором групи успішних компаній "Деліція", які мають кондитерський напрям та спеціалізуються на виробництві устаткування для виробництва харчових продуктів та напоїв, і Україна стала для нього домівкою. Краса Синюхи, скелястих виступів та млина запала йому глибоко в душу. Отже нове життя для Бенчиків млина розпочалось 10 жовтня 2020 року, коли на трьох ділянках було висаджено майже 80 тисяч кущів лаванди, висадили сортову малину для натурального кондитерського виробництва. За останній

Малюнок Петра Васильовича Кармазина "Бенчиків млин 20-х"

час ПП "Бенчиків млин" розрісся, розбудувався. В 2021 - 2022 роках на території млина побувало багато туристів, які рознесли по Україні добрі враження від побаченого.

Величезне значення для тернівчан має факт офіційного працевлаштування саме жителів села – є робота, достойна зарплата, до бюджету сільської ради сплачується земельний податок (на 5 років наперед!). Відбудоване приміщення млина виконуватиме функцію готелю-ресторану. Планується розширення угідь до 100 гектарів, а значить і зайнятість місцевого населення збільшиться в рази (30 постійних працюючих та до 300 сезонних), молодь буде залишатись у селі, а отже село не помре.

Крім сільськогосподарського виробництва планується і будівництво мікрогідроелектростанції потужністю до 200 кВт в приміщенні бувшої олійні розміром 7 на 20 м. Довжина підвідного каналу становитиме 15 метрів, ширина – 7 м., а довжина відвідного каналу – 10 м., ширина – 7 м. Буде облаштована гребля висотою 2 м. та перехідний місток. Передбачається розміщення КТП та приєднання її до існуючої ЛЕП 10 кВ.

У вересні 2021 та 2022 року туристична локація "Бенчиків млин" була закрита для капітальної реконструкції та будівництва, але екопростір "Лавандові поля" 2023 р. відкрився для жителів та гостей села у червні та закінчив сезон у серпні. Для якісної підготовки до сезону лаванди була проведена величезна підготовча робота, що визвало величезну зацікавленість відвідувачів. Були сезонно трудоустроєно багато обслуговуючого персоналу не тільки з села, а й інших населених пунктів. Загалом програма була насичена і для дорослих, і для дітей, що в майбутньому сезоні викличе ще більший ажітаж.

В архівних фондах Центрального Державного історичного архіву України є цікаві відомості про деякі сторони життя селян с.Тернівки на початку ХХ ст.

1905 р., травня 13, - Доповнення до подання від 3 травня 1905 р. київському, подільському і волинському генерал-губернатору про викошування трави селянами с.Тернівки

Єлисаветградського повіту Херсонської губернії поміщика Порчинського при с.Когутівка (Ятрань – авт.) Балтського повіту Подільської губернії: "...в ночь на 10-е мая замечено брожение в среде крестьян с.Когутовки, готовившихся произвести разгром экономии местного землевладельца Порчинского вследствие того, что его

полевые сторожа подстрелили крестьянского парня. Принятыми мерами опасность этого разгрома предотвращена и в с.Когутовке водворено спокойствие; но крестьяне соседнего села Терновки, Єлисаветградского уезда, Херсонской губернии, продолжают выкашивать сенокосы Порчинского и перевозить траву на лодке через реку Синюху. Об этом сообщено Єлисаветградскому исправнику."

1905 р., грудня 31. – Доповнення до подання від 29 грудня 1905 р. київському, подільському й волинському генерал-губернатору про систематичні нічні пограбування партіями селян з 6-20 чоловік с.Тернівки Єлисаветградського повіту Херсонської губернії ферми поміщика Порчинського при с.Когутівка Балтського повіту Подільської губернії:

"...крестьяне с.Терновки, Єлисаветградского уезда, Херсонской губернии, партиями в 6-20 человек систематически, по ночам, производят нападения на ферму при с.Когутовке, Балтского уезда, владельца Порчинского и грабят экономическое имущество, не опасаясь никого из служащих."

Є також документи у справі щодо звинувачення **О.Т.Ткаченка** в агітації селян с.Тернівки.

1914 р., жовтня 2. – Подання прокурора Єлисаветградського окружного суду до прокурора Одеської судової палати: "Имею честь донести вашему превосходительству, что в производстве у помощника начальника Херсонского жандармского управления в Єлисаветградском уезде 25 сентября сего года возникло формальное дознание по обвинению кр. **Онисия Ткаченко** по 3 п. 129 ст. Угол. Улож., обстоятельства коего следующие.

25 августа с.г. в селе Терновке, Тишковской волости, Єлисаветградского уезда, толпою местных крестьянок, по преимуществу жен запасных, которые были вооружены вилами, сапами и проч., было оказано сопротивление землемеру Попову, прибывшему для отмежевания намеченных отрубных участков; опасаясь насилия, землемер, не приступая к работам, вынужден был уехать.

При производстве в порядке охраны дознания о подстрекателях к вышеописанному преступлению, показаниями допрошенных свидетелей **Наума Рудева и Ивана Приборы** установлено, что крестьянин села Терновки **Онисий Ткаченко**, состоя уполномоченным от крестьян сказанного села для обсуждения вопросов по землеустройству, за последние два года неоднократно на крестьянских сходах и вне их убеждал крестьян сёл Тишковки и Терновки и в особенности солдатских жен в том, что отруба – дело незаконное, и внушал, что из них солдатские

жены ни в коем случае не будут отвечать, если бы даже силою противодействовали исполнению работ правительственным землемерам.

В виду таких данных Ткаченко привлечен 26 сентября к дознанию в качестве обвиняемого; будучи допрошен 27 сентября, он признал себя виновным в приписываемом ему деянии и тогда же был заключен под стражу в Елисаветградскую тюрьму”.

1915 р., липня 18. – Подання прокурора Одеського окружного суду до прокурора Одеської судової палати: ”Препровождается при сем адресованное на Высочайшее имя прошение содержащегося в Одесской тюрьме арестанта **Онисима Маркова Ткаченко**, присужденного приговором Одесского Военно-окружного суда от 7 января 1915 года, за преступление, предусмотренное 3 ч. 129 ст. Угол. Уложения, к заключению в исправительном доме на 1 год, 2 месяца и 20 дней, имею честь сообщить Вашему Высокопревосходительству, что означенный приговор обращен к исполнению через Одесского Градоначальника 15 января с.г. за №6 и что срок отбытия наказания названному Ткаченко считается с 7 января 1915 года.

К сему присовокупляю, что сверх того, согласно постановлению Херсонского губернатора от 3 октября 1914 года, Ткаченко подлежит трехмесячному аресту при полиции за подстрекательство к беспорядкам, клонящимся к нарушению общественного спокойствия.”

Взагалі в цей період було багато аграрних заворушень, в тому числі і в Тишківській волості, до якої відносилась тоді Тернівка. В серпні 1914 року виступ проти поміщика вдалось припинити тільки за допомогою загону поліції.

За генеральним межуванням 1912 року селу було відведено 5664 десятини землі, з них – 4060 десятин надільної; 200 десятин – запасний фонд; 1200 – казенно-обробний фонд; 200 – церковний і так званий московський фонд. Від Терентійового яру і до села Попівка, попід річку Синюху поле називали „Московське”. Солдатам, які відслужили 25 років, в цьому місці надавали землю. Непрямим підтвердженням цього є те, що в селі проживали родини з російськими прізвищами **Іванов, Воробйов, Соколов**. Приїжджали в село також євреї, які займались підприємництвом, держали торгові точки, закуповували у селян лишки збіжжя та перепродували в Єлисаветград (Кіровоград), Ольвіополь (Первомайськ) та інші міста.

З 1908 р. (станом на 1913 рік) в селі можливо було отримати кошти на розвиток свого господарства, або підприємства під заставу нерухомості та за поручительства двох поважних людей, про що говорить публікація в часопису ”Голос Юга” того ж року:

*Кредитные учреждения.
I. Кредитные товарищества.*

№ п/п	Название и волость	Год открытия	Число членов	Адрес
... 85.	Терновское Тишковской	1908	436	Тишковка

Кількість членів кредитного товариства говорить про той факт, що йому довіряли і послугами його користувалися багато людей.

Цікаве повідомлення з цієї ж газети за 1913 рік:

Список случных пунктов рогатого скота, учреждённых Елисаветградским уездным земством

№ п/п	Местонахождение быков, названия селений и волостей	Порода быка-производителя	Названия общества и фамилии, имена лиц, у которых земские быки-производители
... 6.	с. Терновка Тишковской волости	Симментальская	Артемий Ткаченко

До 1916 року, за рахунок переселенців та розквіту будівництва, підвищення народжуваності населення внаслідок покращання життя, суттєво (*майже в 2 рази*) збільшилось населення Тернівки. Зіграв свою роль і той факт, що до Тернівського господарства були приєднані господарства Попівки та Костянтинівки (*Маслянкова*). Кількість жителів та житла в період з 1830 по 2020 рр. вашій увазі, шановні читачі, представлена в наступній таблиці:

<i>Рік фіксації</i>	<i>Кількість житла</i>	<i>Кількість населення Всього</i>	<i>Кількість чоловіків/жінок</i>
1830	224	1765	897/868
1859	312	1795	919/876
1868	496	2278	Невідомо
1883	544	2938	1460/1478
1892	690	3487	1764/1723
1894	641	3556	1802/1764
1898	870	3809	1933/1876
1912	916	4263	1841/2424
1916	1614	7633	3248/4385
17 грудня 1926	1080	4763	2370/2393
січень 1940*	742*	1542*	невідомо
15 січня 1959	832	2583	1101/1482
1970	Невідомо	1836	748/1088
1979	Невідомо	1463	601/862
1 січня 2001	478	1020	465/555
1 січня 2005	454	941	449/492
1 січня 2010	433	885	423/462
1 січня 2020		664	

*Згідно статистичних даних 1940 року за артлі (колгоспи ім. Жданова, Літвінова, Будьонного, Молотова), які знаходились на території села, вказується кількість тільки дорослого працездатного населення, без врахування дітей. Така мала кількість населення та житла по відношенню до 1926 року можна пояснити колективізацією, голодомором та репресіями.

<i>№ з/п</i>	<i>Район і назва колгоспу</i>	<i>Назва сільської ради</i>	<i>Назва села</i>	<i>Дворів</i>	<i>Працездатних осіб</i>	<i>Фонди ДАКІРО</i>
...24	<i>ім. Жданова</i>	<i>Тернівська</i>	<i>Тернівка</i>	200	350	P-3366
25	<i>ім. Літвінова</i>			170	391	P-3358
26	<i>ім. Будьонного</i>			122	228	P-1827
27	<i>ім. Молотова</i>			250	573	P-1818 P-3374

За спогадами старожила **Поль (Малютіної) Марфи Григорівної** (1925-2008) її батько розповідав, що на початку двадцятого століття (*до революції*) посьолок Московський складався з двох вулиць кількістю хат близько 70-ти, жителів було біля трьохсот. А вже пізніше, згідно результатів Всесоюзного перепису населення 1926 року, господарств залишилось 19-ть, а кількість жителів складала - 92 , з них чоловічого полу - 45, жіночого – 47. Що цікаво – всі жителі записані як українці.

20-і роки минулого століття, події в Україні, наклали свій відбиток і на становище в селі. Влада переходила із рук в руки. В 1917 р. утворилась УНР, а вже в лютому 1918 владу в селі взяли в руки більшовики, але це тривало недовго. Весною цього ж року, виконуючи союзницькі обов'язки, Україну заповнили німецько-австрійські війська. Разом з ними повертались і колишні землевласники, зокрема у сусідню Костянтинівку (Маслянкова) повернувся поміщик Загорський, який почав відновлювати старі порядки. Він із жителів сіл Костянтинівка, Мартинівка та Тишківка створив каральний загін Загорського. Цей загін орудував по всьому району. У селян забирали збіжжя, худобу, птицю, сільськогосподарський реманент. Все це відправлялось до Німеччини. Невдоволені жителі сіл Тернівка та Костянтинівка, на чолі з **Козицьким Федором Степановичем**, спалили маєток Загорського. З волосного центру Новоархангельськ прибув німецький загін. Селяни Тернівки і Костянтинівки, озброївшись гвинтівками та мисливськими рушницями, зустріли „гостей” вогнем. Проте сили були нерівними, повстанцям прийшлося відступити. Німці спалили більшу половину Костянтинівки та частину Тернівки.

Не обійшла стороною село і громадянська війна – через село проходили різні військові формування, банди. І це не випадково – адже саме тут можна було переправитись через річку Синюху, або вброд трохи вище, або по дерев'яному мосту. На багато кілометрів вверх і вниз по течії

не було мостових переходів. Отже міст через Синюху був стратегічним, за переказами - добротний, на дубових палях, з високими перилами, широкий, на ньому могла розвернутись запряжена кіньми тачанка. Вверх по течії були вбиті дубові палі з колодами, розміщеними під кутом до води. Колоди були оббиті металом для розколювання льоду при льодоході. В 1919 році міст був спалений відступаючими з-під Перегонівки частинами **махновців***.

*Влітку 1919 повстанська армія Махна воювала на боці більшовиків і була оточена петлюрівцями та білими в Перегонівці. Завдяки своєму хисту переговорника Нестор Махно уклав перемир'я з Петлюрою, а пізно вночі розгромив два полки біляків генерала Слащова і вийшов з оточення майже без втрат. За 11 днів його армія пройшла на тачанках і кіньми майже 650 км. до Гуляйполя, розбивши під Дніпром ще й частини Денікіна. За бойові дії проти Денікіна Махно був нагороджений орденом Бойового Червоного Прапора №4.

Міст потім був відбудований радянською владою руками місцевих майстрів. Служив для переходу через річку підводами та піших селян. В роки окупації 1941-1944 рр. міст охоронявся німцями, щоб партизани не висадили його в повітря. Автомобільний транспорт, танки та бронетранспортери переправлялись бродом вище по течії (*див. фото*).

Німецьке фото (літо 1943 р.) надане Фартушним Анатолієм з особистої колекції.

Пізніше міст не раз перебудовувався, але служив він до кінця 80-х років. На той час був побудований новий бетонний міст, а старий був зметений великою повіддю, і вже не відбудований. Зіграло злу роль і те, що на нього було положено товстий шар асфальту і великого каміння, щоб повідь не знесла місток. Можливо хотілось як краще, але сталось, на жаль, як завжди... Зараз про нього нагадують лише дубові палі, які ще простоять не один десяток років, повертаючи нас спогадами в нашу історію.

Після закінчення громадянської війни становище було вкрай важким. Часті зміни влади негативно позначились на стані селянства. Розруха та голод панували в наших краях. Саме в цей час радянська влада розпочала агітацію для створення колективних господарств, створювалися комітети незаможних селян (комнезами)*.

**Комнезами (Комітети незаможних селян, КНС) – класові організації незаможного селянства, які діяли в УСРР 1920-1933 рр. Головний зміст політики більшовиків був спрямований на розкол села за майновою ознакою і надання штучних переваг біднішим верствам. Особливо зловісно КНС проявили себе під час Голодомору 1932-33 років в Україні.*

Населення обкладалося продрозкладкою, котра завдавала великих матеріальних та моральних збитків нашим, і без того бідним, селянам. В період суцільної колективізації місцевим кулацтвом були організовані ряд, так званих, волинок, які були спрямовані на спротив колективізації. Волинками були охоплені села: Андріївка, Тернівка, Мартинівка і Ново-Михайлівка. Такого типу спротив був у багатьох селах Зінов'євського округу.

Голод 1921-1923 років також наклав свій відбиток на життя селян. В 1922 році в селі побував губернський ревизор, який залишив наступне свідчення: „Село Терновка. Посевной фонд отсутствует. В селе процветает пьянство и бандитизм”. Нова економічна політика (НЕП)**, яка почала запроваджуватися в селі, дещо поправила становище людей. Селяни знали, які податки потрібно сплатити державі, і скільки збіжжя залишити для власних потреб, або на продаж. Вже за два роки стараннями людей та радянської влади становище в селі докорінно змінилося.

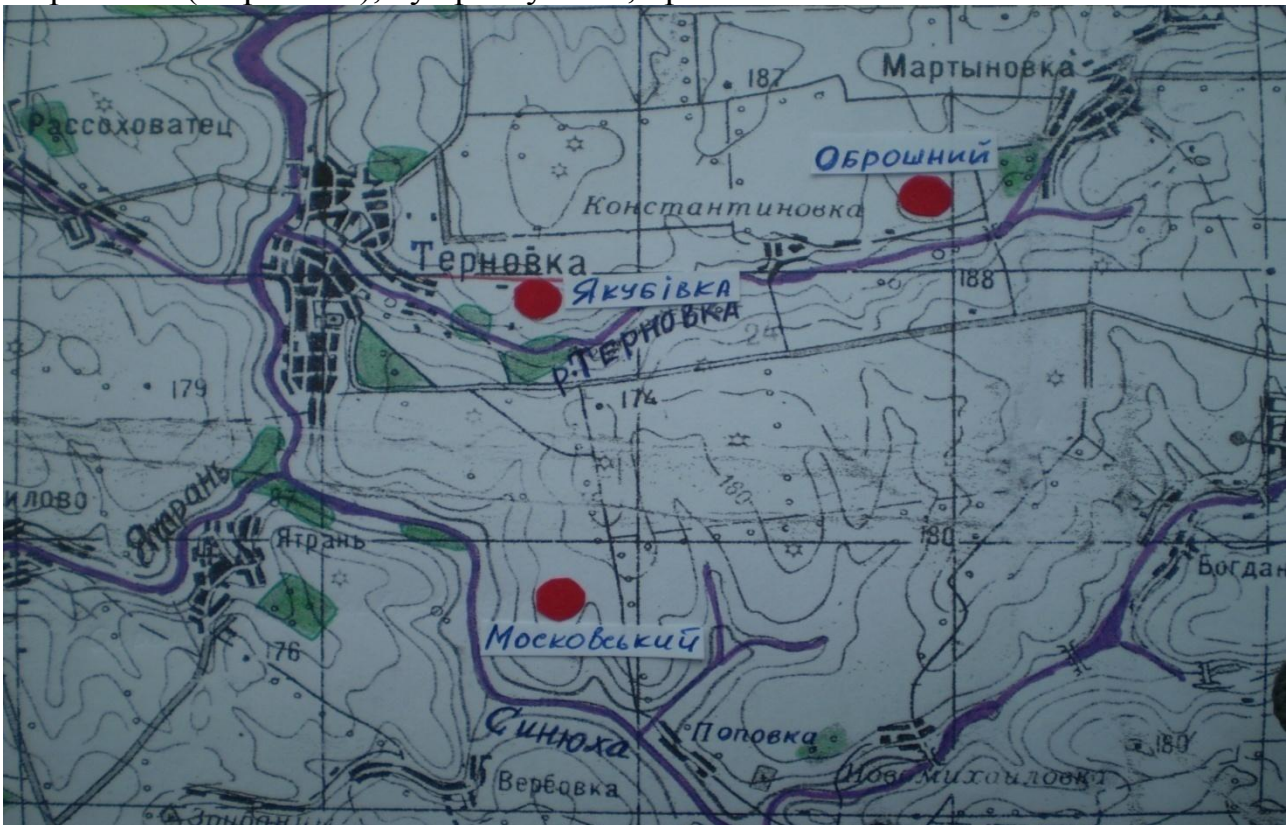
***НЕП (Нова економічна політика) – економічна політика, проголошена 10-м з'їздом РКП(б) у березні 1921 на зміну політиці «воєнного комунізму». Передбачала запровадження комплексу заходів, який включав заміну продрозкладки продподатком; використання товарно-грошових відносин, формування ринку; кооперування виробників; запровадження госпрозрахунку,*

посилення особистої зацікавленості у результатах праці, тимчасовий допуск капіталістичних елементів у економіку. НЕП була зумовлена необхідністю налагодити еквівалентний обмін продукцією між містом і селом, створити сприятливі умови для відбудови господарства.

Згідно з „Описанням Новоархангельського району Первомайської округи Одеської губернії”, укладеним у березні 1924 року, в селі Тернівка Тернівської сільської ради нараховувалось 1080 домогосподарств, 4763 жителів, з них чоловічого полу – 2370, жіночого – 2393, більшість жителів – українці, працював сільський комітет взаємодопомоги, земельний фонд якого складався з 20 десятин*.

* Десятина – стара російська одиниця земельної площі, яка дорівнює 1,09 гектара.

Згідно Всесоюзного перепису населення 1926 року (**Додаток 6**) до складу Тернівської сільської ради входили населені пункти: село Тернівка, присілок Оброшний (Оброчний), хутір Якубівка, присілок Московський.

Село Тернівка мало 1075 індивідуальних господарств (з них селянських – 1060 і неселянських – 15).

По національностям: українських господарств – 1063, російських – 6, єврейських – 3, німецьких – 1, молдавських – 1, литовських – 1.

Присілок Оброшний мав 25 господарств селянського типу, жителів – 101, з них чоловічого полу – 56, жіночого – 45. Всі жителі – українці.

Хутір Якубівка мав 10 господарств селянського типу, жителів – 42, з них чоловічого полу – 20, жіночого – 22. Всі жителі – українці.

Дані по присілку Московському приводились вище.

В 1927 році був проведений XVII з'їзд ВКП(б), на якому було прийнято рішення про створення колективних господарств (колгоспів). Передбачалося скасувати фіксований продподаток, повернутися до продрозкладки, заборонити приватну торгівлю, відібрати засоби виробництва у селян і передати їх колгоспам. Таким чином встановлювалася державна монополія на засоби виробництва на селі. Усуспільнити

індивідуальні селянські господарства планувалося до 1930 року. Запровадження колгоспів відбувалося лише примусовим шляхом, оскільки селяни порівнювали НЕП і колгоспи не на користь останніх.

В кінці двадцятих років у державі проводилось разом з колективізацією також і укрупнення господарств, посьолки Московський та хутір Якубівка були ліквідовані, а жителям потрібно було вибрати між переселенням в село Тернівка, або виїздом в інше місце для подальшого проживання. Більшість вибрали наше село. Село Костянтинівка (Маслянкова) та присілок Оброшний (Оброчний) були територіально підпорядковані Мартинівській сільській раді, а новоорганізовані на їх базі колгоспи були названі "Червоний партизан" та "Червоний плугатар" відповідно.

Восени 1929 р. в нашому селі було організоване перше колективне господарство „П'ятий кут”, а взимку 1930 р. воно було реорганізоване в колгосп „Нове життя”. Першим головою колгоспу став **Коверга Петро Оксентійович**, йому активно допомагали **Наточій Ілько Тимофійович**, **Данильченко Тарас Хомович**, **Ткаченко Євстафій Данилович**, **Ратушний Данило Степанович**. Господарство мало: один трактор „Фордзон”, кілька кінних сівалок та жаток-самоскидок.

Багато селян не хотіли віддавати в колгосп ні свою скотину, ні реманент, нажиті неустанною працею з рання до темна.

Не сприйняв покірливо своє розкуркулення і житель нашого села **Гусак Єлисей Хомович**, 1894 р.н. Після розкуркулення мав бути відправлений на заслання, але втік із села, а повернувшись у 1935 році, зайняв хату, відібрану при розкуркуленні, та "тероризував" колгоспника **Антон Гусака**, *"не давав йому сіяти на ділянці, що її сільрада забрала у Єлисея Гусака"* – говорить в кримінальній справі на Гусака Є.Х., реабілітованого у 1962 році. За спробу жити у своїй хаті Гусак Є.Х. отримав 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Жорстоко влада повелася і щодо його **дружини Насті**, яку безпідставно звинуватили у підпалі колгоспної кузні та засудили до 2-х років неволі.

Як правило, ешелони з депортованими з Кіровоградщини, направлялись на північ, до залізнодорожного вузла Котлас, а потім – Архангельськ, Воркута, а також інші абсолютно необжиті, непридатні для існування місця. Дорога туди займала майже місяць в антисанітарних умовах, помирало дуже багато люду, особливо дітей. Трупів померлих зазвичай ховали попід залізничним насипом.

Крім розкуркулених з нашого краю сюди були відправлені також розкуркулені з інших територій України.

Перші підсумки "Розселення куркульських сімей в Північному краї" були зроблені 20 березня 1930 року "інспекторами наркомохорониздоров'я та НКВС" в "Доповідній записці". Інспектори добросовісно повідомляли центральну владу, що "...бараки для розкуркулених будувалися переважно в низовинних, "нездорових" місцях, де не було навіть питної води. Ешелони рухались за "військовим графіком" і зупинялися винятково для поповнення паровозів водою, а переселенцям не давали не тільки гарячої, а й взагалі сирої води. У вагонах панувала антисанітарія. Під час прибуття ешелонів до кінечної станції, вивантаження вагонів відбувалося недостатньо організовано – речі скидалися на кучу, а людей відправляли в різні пункти, таким чином речі попадали туди, де не було їх господарів. Сім'ї з дітьми часто селили в бараках прямо біля дверей. Деякі пункти розселення – непридатні для проживання розкуркулених. Багато бараків виявилися теж не придатними для розселення сімей з малими дітьми: в бараках сніг, перші нари в снігу, дах просвічує (жердини покладені не впритул, зверху прикриті гіллям ялини і засипані мерзлою землею, яка осипається). Бараки об'ємом 720 куб.м. мають тільки по дві металеві печі

(діжки), які "нагрівають тільки димарі (труби)". Підлоги немає зовсім, від чого у бараках утворюється при розставанні снігу велика грязь. Колосальна скупченість: на місце в 1.5 м шириною, 1.25 – у висоту і 2 м довжиною розміщується сім'я в 4-5 чол. В багатьох бараках влаштовані нари в п'ять ярусів (! – авт.), інколи їх три, рідко 4 ярусів. ...приготування їжі відбувається на відкритому місці (надворі). Борошно в деяких бараках конфісковане, видачі хліба не налагоджено. Діти зовсім не мають чого їсти. Бань (за винятком Архангельська, Вологди) не було зовсім. Особливо тяжким було становище маленьких дітей: їх у бараках не тільки не було де мити, а й через холод не можна було цього робити. Дезінфекція одягу не здійснювалася взагалі, тож вошивість була колосальна. Серед дітей колосальна смертність. Багато вагітних жінок. Найтяжче дітям, жінкам, старим. Моральний стан розкуркулених тяжкий, депресивний – всі вони перебувають повністю в залежності від комендантів, не мають абсолютно ніякого уявлення про свою подальшу долю".

В іншій доповідній записці від 28 березня 1930 року говорилося, що для харчування дорослого висланого населення була встановлена "голодна норма в 1300 калорій". *"Це така норма, - було роз'яснено в "Доповідній записці", - за якої людина живе, повільно проїдаючи запаси жиру у власному тілі"*.

В період з 26 по 28 березня тільки в Архангельську серед виселених захворіли: 2677 дітей, 2606 дорослих.

А скільки таких місць для виселених було від Архангельська і за Урал ?!*

**Пройжджаючи по справам військової служби залізничною дорогою від Вологди аж до Воркути автор пересвідчився в страшній реальності репресій радянської влади – пам'ятником замученим є чорні, гнітючі останки десятків покинутих тюрем і колоній на протязі всієї дороги. Зловісна і негативна енергія цих місць голодною і холодною рукою шкребе по серці і душі до сих пір.*

Але всіх селян не можна було вивезти на Північ, потрібно ж було комусь і працювати в осиротілих селах.

Зважаючи на невдоволення селян, весною 1930 року, комуністична партія прийняла рішення про відмову від обов'язкової колективізації. Кожен селянин мав право відокремитися, вести особисте підсобне господарство. Отже, вже на осінь в колгоспі, як і по всій Україні в цілому, працювало тільки близько третини жителів села. По всій Україні в той період кобзарі та селяни співали антирадянських пісень, наприклад:

"Питається сніг мороза:

Чи є чоботи у СОЗа?

Нема чобіт – самі лапті,

Розлетівся СОЗ на клапті".

Дивлячись на крах колективізації, в "верхах" було прийнято рішення таких індивідуальників обкладати великими податками, заборонили реалізовувати лишки своєї продукції на ринку, змушували продавати свою продукцію в державу за низькими цінами.

В кінці 1930 року до села прибув двадцятип'ятитисячник*, більшовик Кудряшов, який очолив „Нове життя”.

**Двадцятип'ятитисячники – 25 тисяч передових робітників промислових центрів СРСР (переважно Москва та Ленінград), направлені рішенням листопадового 1929 року пленума ЦК ВКП(б) на організаторську роботу в колгоспи в 1930 році – в період масової колективізації. Д. були направлені в основні зернові райони – на Україну, в райони нижньої та середньої Волги, на Північний Кавказ, в Центрально-Чорноземну область. Д. фактично були "руками і очима" більшовиків на селі.*

Навесні 1931 р. на базі цього колгоспу було утворено 4 господарства: ім.Чубаря, „Воля”, ім.Будьоного, ім.Молотова. Пізніше назви змінилися. На Донщині був створений колгосп ім.Молотова; на Фальківці – ім.Литвинова; на території від

теперішнього ГЕСу і до в'їзду в село (від Новоархангельська) – колгосп ім.Будьоного; в центрі села – ім.Жданова**.

****Чубар Влас Якович** (10.11.1891-26.11.1939) – радянський, партійний і державний діяч. З 1923 призначений Головою Раднаркому Укр. РСР. З 1924 одночасно – голова Української економічної наради. З 1934 – заступник Голови Ради Народних Комісарів СРСР. З 1937 р. також народний комісар фінансів. Загинув у 1939 році внаслідок необґрунтованих звинувачень за часів культу Сталіна.

Будьонний Семен Михайлович (25.IV.1883 - 1973) – радянський військовий діяч, народний герой громадянської війни, геніальний організатор і полководець Радянської Армії, Маршал Радянського Союзу (1935), командуючий кавалерією РА і замісник міністра сільського господарства СРСР. Один з організаторів масових репресій серед військових у 1930-40-х рр. Тричі Герой Радянського Союзу (1958, 1963, 1968), кавалер 7 орденів Леніна.

Молотов Андрій Олександрович (9.III.1890-8.II.1986) – з грудня 1930 р. призначений Головою Ради Народних Комісарів СРСР та Головою Ради праці і оборони. З травня 1939 – народний комісар закордонних справ СРСР. Герой Соціалістичної праці (1943р.), кавалер трьох орденів Леніна.

Литвинов Максим Максимович (17.VII.1876-31.XII.1951) – професійний революціонер, відомий радянський дипломат. З 1930 по 1939 рр. займав посаду народного комісара закордонних справ СРСР. В 1934-38 рр. – представник СРСР у Раді Ліги націй.

Жданов Андрій Олександрович (26.II.1896-31.VIII.1948) – діяч Компартії і Радянської держави. З 1934 по 1944 – секретар Ленінградського обкому партії, член Військової Ради Ленінградського фронту. З 1944 р. – секретар ЦК ВКП(б).

Кожне господарство мало свою контору. Як правило, це були колишні хати, господарі яких або були репресовані, виїхали, чи померли. Колгоспи складались з рілньничих бригад, до яких входило 3 ланки приблизно по 30 чоловік у кожній. Колгоспники розводили худобу, обробляли землю.

Голодомор 1932-33 рр.

*"Зроніть сльозу. Бо ми не мали сліз.
Заплачте разом, а не поодинці.
Зроніть сльозу за тими, хто не зріс,
Що мали зватись гордо – українці.
Заплачте! Затужіть! Заголосіть!
Померлі люди стогнуть з тої днини,
Й благають: українці, донесіть
Стражденний біль голодної країни.
Згадайте нас – бо ми ж колись жили.
Зроніть сльозу, і хай не гасне свічка!
Ми в цій землі житами проросли,
Щоб голоду не знали люди вічно"*

Ніна Виноградська, поетеса

Голодомор 1932-1933 рр. не обминув і нашого села. Харчуватись не було чим, їли все, що тільки можна й не можна. Від голоду населення почало помирати ще на початку 1932 року. На початку грудня 1932 року в голодні села Новоархангельщини було послано "робітничі бригади" з метою пошуків хліба. А вже на 18 грудня 1932 року в районі було додатково виявлено 36 тонн зерна, яке було відправлене для харчування жителів міста Зінов'євськ*.

**Назву Єлисаветград в 1924 р. було змінено на Зінов'євськ, у 1934 р. – на Кірово, 10 січня 1939 р. – на Кіровоград, 14 липня 2016 р. – Кропивницький.*

Але на цьому влада не зупинилась – вже 24 грудня 1932 року ЦК КП(б)У пише "Лист всім секретарям райкомів, головам райвиконкомів, уповноваженим обкомів про обов'язкове вивезення всіх наявних колгоспних фондів, у тому числі і посівного, в рахунок виконання плану хлібозаготівель":

"1. В усіх колгоспах, що не виконали плану хлібозаготівель, в п'ятиденний термін вивезти всі без винятку наявні колгоспні фонди, в тому числі і посівний, в рахунок виконання плану хлібозаготівель.

2. Всіх, хто чинить цій справі опір, в тому числі і комуністів, арештовувати і віддавати до суду.

3. Попередити всіх голів колгоспів, що в разі, якщо по закінченню вказаного терміну будуть виявлені будь-які невивезені чи приховані фонди, комори і т.п., голови, а також інші винуваті в цьому посадові особи будуть притягнуті до судової відповідальності і суворо покарані.

4. Зобов'язати секретарів РПК, голів РВК і уповноважених обкому протягом 24 годин вручити дану постанову головам колгоспів під розписку."

Виконання таких постанов неодноразово потім перевірялось жорстокими методами так званими "буксирними бригадами", або "торбохватами", які залишали людей не тільки без продуктів, а й без одягу, чи якоїсь худой матерії.

Таким чином на зиму 1932-33 року тисячі, переважно багатодітних, сімей залишались напризволяще без хліба і засобів до існування.

Згідно з повідомленням райуповноваженого ДПУ по Новоархангельському району Семука про кількість померлих від голоду, опухлих та виснажених на території району за період з 1 по 5 червня 1933 року": "...в селі Тернівка опухлих і виснажених було 448 жителів." І це тільки 5 днів із 2-х років страждань...!

Очевидці розповідають, що більшість людей врятувалось тому, що поряд була річка Синюха, ловили рибу, граблями вигрібали на берег ракушки, які також їшли в їжу. Приїжджали та приходили сюди люди з навколишніх сіл, щоб якимось

прокормитися та наловити риби або ракушок своїм сім'ям. Не можна з достовірністю підрахувати точну кількість загиблих, оскільки очевидців не залишилось нікого, помирали цілими вулицями. Та й при тодішній владі не можна було і говорити про голодомор. На жаль раніше пошуковою роботою ніхто не займався, можливо, крім вчителя історії **Коверги Дмитра Павловича**, але і його архів пропав. Мав збірку трагічних спогадів і наш земляк, який проживав в м.Первомайськ, **Стеценко Василь Максимович**. Але він помер в 2005 році, а його вдова не надала потрібної інформації. Люди бояться до сих пір.

Голод... Це слово порівняно недавно почало з'являтися на устах людей. Неврожай, посуха в багатьох областях, криза можливо підсвідомо викликала в людей страх голоду. Цей страх залишився нам у спадок від наших дідусів та бабусь з далеких 1932-1933 років, коли влада допустила, щоб голодною смертю загинула четверта частина українців, переважно селян. Немає вже на світі багатьох свідків тих страшних подій, старенькі очевидці не все пам'ятають, або часто просто бояться про ті часи говорити. Їх можна зрозуміти – питання голодомору завжди замовчувалось, або люди залякувались, та й сама пам'ять про страшні роки дуже болюча.

Вашій увазі представляються гіркі спогади старожилів села про той час *(орфографія та стилістика подана від першої особи, переважно, без змін)*.

Ляш Ганна Гаврилівна (1923-1995 рр.), з розповіді Панасенко Валентини Пантелеївної, записав бібліотекар Тернівської ЗШ Козут В.Я. в 2007 р.

Осіnnю 1932 року пішла разом з подружкою в ліс біля Гараськової греблі зібрати хоча б якісь ягоди, горішки чи гриби. Дома ждала рідня, щоб щось зварити. В лісі зустріли жінку, яка почала приманювати нас крайцем хліба, а потім погналась за нами з ножом. Вона була охляла, без сил, тому нас не догнала. Ми дуже злякались, розповіли про це дома і більше нас самих не відпускали.

Олефіренко Пилип Якович (1918-2007 рр.), записав бібліотекар Тернівської ЗШ Козут В.Я. в 2007 р.

В 1927-28 рр., під час колективізації, наклали обов'язкові зернові податки. З тих пір люди ледь-ледь зводили кінці з кінцями, тому що віддавали більшу половину збіжжя, чи був урожай, чи ні.

Під час голоду 1932-33 рр. було дуже страшно і тяжко. У людей забирали все, що бачили. Зимою з 32-го на 33-й рік люди ходили до Булацелової (Попівка), брали з поля мерзлу, гнилу, не зібрану з осені капусту, щоб хоть якось протягнути до весни. В річці ловили ракушки. Коняку з'їли, потім батько навчив їсти собак. Хто був молодий, ще держався на ногах, то так і виживав. Але більшість помирало. Іноді бувало по декілька десятків людей помирало за день і дома, і на вулиці.

Померлих в 1933 році возив на кладбище **Мелашук Яків** тачкою. Возив коло контори, щоб рахувати, бо за кожного відвезеного мерця давали по 100 гр. хліба. Одного дня було померло 85 людей. Батько також помер. Нас спасло те, що під магазином (*наголос на другому складі*), біля млина, нашкріб шість клумачків жита і потруху. Було ще заховано крупів, ходив до сусідів, варили на молоці все це. Могли з'їсти відро на трьох, такі були голодні.

Ми з другом вели коней з поля. Одного разу перестріла жінка на прізвище **Донець із сином**. Хотіли піймати, мабуть, щоб з'їсти, уже і схватили, але я вирвався і втік. Вони в ту ж ніч зарізали меншого сина і з'їли. Потім їх влада кудись забрала і більше їх в селі не було.

На нашій половині села (Донщина), був бригадиром "буксирної" бригади **Васильченко Максим**, було декілька чоловіків і одна жінка.

В 1933 році урожай був дуже великий, але вивезли все, людям нічого не дали. Ходили по хатах, прощупували землю щупами, забирали все, що на очі попадалось і що знаходили.

Кочетова (Зарва) Євдокія Іванівна, 1925 р.н., записав бібліотекар Тернівської ЗШ
Когут В.Я. в 2007 р.

Наша сім'я жила в колгоспі Молотова на Донщині. Батько - **Зарва Іван Якимович**. В сім'ї було четверо дітей 1914,17,22,25 рр. народження. Батько був заможним до 30-го року, возив для артілі зерно і людям, привозив різну матерію, був освіченим.

Коли розкуркулили, то забрали троє коней, віз, плуг, різний реманент. Ще в 30-31 рр. забирали хороше зерно в рахунок хлібоздачі, за другим разом забрали відходи, а потім і картоплю. Батька назначили в бригаду «буксирників», але коли він побачив, що і в своїй сестри прийдеться забирати зерно, то відказався. Після цього його записали в т.зв. «чорний список» тих, хто пішов проти влади. Прийшлося тікати до кума в Луганськ без документів, а інакше б убили, або пропав би з голоду.

В Луганську партійні родичі пристроїли на будівництво і надали місце в гуртожитку. Працював сторожем уночі, то коли приходили перевіряти чужих в гуртожиток, то його не заставали.

Голод пережили з його допомогою – прислав посилки до знайомих євреїв в Покотилово, щоб в селі не могли узнати де він. Мама в неділю брала мішок з якоюсь рядниною начебто міняти, ішла в Покотилово, забирала посилку, обмотувала мішком і приносила нам. Посилка була часто відкрита, не вистачало пару кілограм із восьми дозволених до пересилки (*забирали, мабуть, євреї*), але так і прожили.

Часто ловили в Синюсі ракушки і варили їх, до круп добавляли цвіт акації, ще щось і варили похльобку. Буксирники забирали все. Якщо не було продуктів, то знімали якусь матерію, ряднину.

Пізніше батька все-таки піймали без документів, десь в 1937 році, і в 24 години відправили в Тернівку.

Панасенко Валентина Пантелеївна, 1942 р.н., (переповіла розповідь своєї мами **Панасенко Олександри Пантелеївної, 1917-1977**), записав бібліотекар Тернівської ЗШ
Когут В.Я. в 2007 р.

Батьки **Панасенко Пантелей та Рудь Марія** померли від голоду в 1933 році. Вони віддавали нам всю їжу, щоб ми вижили. Нас було троє – сестра **Ганна** 1912 р.н., брат **Іван** 1914 р.н., і **я**. Залишились одні, нікому не потрібні, кожен тоді виживав як міг.

Батько з мамою були люди хазяйновиті і запасли в скрині багато добра. Все це ми міняли на крупи, на щось, щоб можна було зварити, поки не продали все, що було.

Крадії залазили через горище, продираючи солом'яний дах, через стелю, стіни в погріб, який був у другій кімнаті. Одного разу вийшли до злодіїв, а ті почали стріляти, але не поранили нікого.

Так у великому страху і злиднях дожили до "зелені" весною 1934 року.

Горбенко Іван Остапович, (1921-2020 рр.), записав бібліотекар Тернівської ЗШ
Когут В.Я. в 2008 р.

В 1933 р. я був найстаршим із дітей в сім'ї. Ще було троє дівчаток.

Коли почало зеленіти все навкруги, голод став нестерпним, людей тянуло пастися, хоть щось поїсти. Особливо манили до себе поля, де наливалися колоски. Люди крадькома пробиралися на поле, наїдалися ще зеленого зерна і там переважно і помирали. Потім, під час жнив, знаходили їх уже розкладені тіла, гнилий запах яких розносився навкруги. На полях колгоспні активісти робили засідки і виловлювали всіх, кого бачили. Одного разу бачив, як до контори група активістів (*біля 10 осіб*), гнала хлопчика, який зірвав декілька колосків. Він був побитий, чоловіки голосно кричали і нещадно продовжували бити його далі перед людьми, мабуть, щоб залякати інших. Що з ним було потім – не знаю.

Пам'ятаю, що хтось заявив, що **Прусачка** з'їла свою дитину, хлопчика 10-ти років (*ходив у другий клас*). Коли активісти прийшли до неї додому, вона якраз варила їжу. Відразу побачили в штандарах (*ніша під піччю*) відрізану руку, а потім знайшли і порубане тіло, куски якого варила Прусачка в котлі. Вона відразу призналась, що зарізала меншого сина, щоб прокормити себе і свого старшого сина. Її забрали і більше в селі не бачили, а старшого сина віддали в інтернат.

Крім людоїдства, було дуже багато злодіїв, які обкрадали людей. Такий випадок стався і з нашою сім'єю. Наша хата була поділена на дві кімнати. В одній кімнаті жили ми, а інша була пустою. Вікна забивали.

Наш дядько був одним з активістів і часто вони допізна засиджувалися в конторі на нарадах. Одного разу, повертаючись пізно з наради, він зустрів чоловіка, який сказав, що до Горбенків заліз злодій. Дядько побіг додому, взяв дробовика і прибіг до нас. Як виянилось, злодії вибили вікно в пустій кімнаті, залізли в хату, підперли двері в нашу кімнату і винесли із комірчини все, що там було. Батько в цей час сторожував на фермі, а мати не могла відкрити двері. В дядька стріляли, можливо з обрізу, але дядько також почав стріляти і злодії повтікали. Пограбованого так і не знайшли.

Я навчався в 4-му класі. Школа була семирічною, знаходилась біля сучасної. Багато дітей ходило в школу в надії отримати сяке-таке печиво, незрозуміло з чого. Часто було, що я ховав книжки у мур, прикладав камінням, а сам йшов до скирди із соєвої соломи шукати сою. За день бувало знаходив жменю сої. Так і жили. Менша сестра, п'яти років, була чуть не померла, але вижила.

Ще пам'ятаю, що колгоспне зерно зберігали в пустих хатах-коморах. Одна із таких хат була, де зараз хата Чабана Олександра. Одного разу я побачив, що сторож пішов додому на обід, я пробрався туди, наковиряв паличкою зернин і так ми прожили ще пару днів.

В колгоспі зерно було, але людям не давали.

Після голодомору було дуже багато пустих хат – вимирали цілими сім'ями. Ці хати розбирали для опалення школи. Діти носили на своїх плечах і балки, і доски.

Страшні були роки, які залишили велику, болючу рану в пам'яті селян.

Коверга Марія Абакумівна, (1911 – 2010 рр.), записав бібліотекар Тернівської ЗШ
Когут В.Я. в 2008 р.

Мої батьки до колективізації були «середняками». 1930 року нам дали «план до двору», але оскільки ми його не могли виконати, то в нас забрали все, що було: корову, дивани, шафу, сундуки, весь одяг. Хотіли й батька забрати, але він утік з дому. Зосталась мати й нас четверо. Мати працювала в колгоспі на трудовні. З городу ми тоді не могли нічого взяти, бо не мали корови для оранки, а копати не було кому – мати щодня на роботі з рання до темна, а ми малі. 1932-й рік ми пережили з великим трудом.

Настав 1933-й рік. Батько вернувся і влаштувався на роботу в колгоспі, бо там давали на утриманців пайку борошна - 4 кг. щомісяця на чоловіка і більше нічого. Буксирні бригади забирали все до крихти. У нашій клуні взялись перевівати полову і навіяли трохи зерна. Все забрали. Зиму ми перезимували, годуючись тією зекономленою пайкою, яку щомісяця приносив батько і ховав у димарі. А ще трохи було картоплі і буряків з городу. Та на весну все вийшло. У березні почали пухнути. А тут ще й буксирна бригада забрала останній пуд борошна. Після цього почали ловити ракушки, варили їх. Іноді перепадала звідкись мамалига. Декілька раз удавалось наловити в лісі молодих гавенят. Обпатраємо, зваримо – м'ясо було дуже добре. Так і вижили – не помер ніхто.

У нас на кутку було 22 хати, в яких було 71 душа дітей. В 33-му році з них померло 11 діток. А по селу скільки дітей вимерло і порахувати не можна було! Часто цілими сім'ями вимирали.

Була така жінка **Донець**, то вона заманювала до себе діток, різала і їла зі своїми двома дітьми. Потім одного з них вона також зарізала. Влада забрала її по чийсь заяві і більше її ніхто не бачив.

Хай Господь боронить нас від такого горя!

Рудь Олена Олександрівна, 1926 р.н., записав бібліотекар Тернівської ЗШ Козут В.Я. в 2008 р.

В 1929 р. під час колективізації у нас забрали все - коні, віз, плуг, борону, інший реманент. Залишили нам тільки корову. Батька зачислили в колгосп ім.Будьоного городником. Город колгоспний був по низині від скали біля Чабана Миколи і вище, аж до Ігошина. Вирощували дуже багато всякої городини, працювало багато людей. Батько одержував пайок, який потім нас дуже виручив під час голоду. Мати ходила на поле, їй записували трудовні.

Багато людей не хотіли здавати своє майно в колгосп і тим більше працювати на когось. Таких людей відправляли на «висилку», говорили десь на північ, часто цілі сім'ї. Там вони часто й вимирали, не пристосовані до життя в краю, де дев'ять місяців лише сніг та морози.

Помирати в селі почали зимою 32-33 рр. В селі почалидохнути коні, їх витягували в поле. Хто міг ходять – йшли туди вирізати м'ясо, щоб прокормитись. Але від дохлятини люди часто боліли та помирали.

Ракушок в річці було дуже багато, можна було ловити і їсти. Люди часто приїжджали з інших сіл, щоб наловити та повезти, чи понести ракушки своїм сім'ям. Де зараз острів нижче кар'єру - був брід, де й ловили ракушки на міліні. Приїжджі люди ставали табором на тій стороні, були там кілька днів.

Весною 1933 року люди стали пухнуть, багато помирало, іноді цілими сім'ями. Багато дітей залишились сиротами. Багато з них спасли від голодної смерті наші брати-білоруси. Одного дня мій дід повів мене показати, як забирають дітей в Білорусію. А було ось що... В село приїхало дуже багато підвід з чоловіками-їздовими. Підводи були пусті, в них лежало сіно і воно було покрите тільки рядинами. Їх не можна було порухувати. Вони переїхали Синюху по броду від Розсоховатця, вище старого містка. Під'їжджали до кожного двору, дивилися чи є хтось живий. Якщо є діти-сироти, або пухлі діти, то забирали на підводи. Тут же відрізали маленький кусочок бульби і давали поїсти. Діти просили ще, але їм говорили, що вони помруть, якщо з'їдять більше. Іноді забирали з собою і інших дітей, з дозволу їх батьків. Усім, хто цікавився куди везуть дітей, говорили що у «М'янськ» - Мінськ значить. В той же вечір і поїхали назад з повними підводами дітей. Потім, уже дорослими, вони розповідали, що по дорозі через інші села добирали ще дітей. Більшість із них залишилось жити в Білорусії, деякі вернулись пізніше назад.

Садити город не було чим, то батько поїхав «на багаті села». На Україні, як виняток, було декілька сіл, які голодомор не тронував своєю кістявою рукою. З одного з таких сіл під Плосковим (сучасне Плоско-Забугське, Ольшанського району), нижче по течії Синюхи, батько привіз лушпайок від картоплі, буряк та інше насіння, щоб хоч щось посадити. Нас, дітей, літом забирали в ясла, там давали їсти. Хто з'їдав в яслах свою пайку, а хто ніс додому, щоб поділитися з батьками.

Мати працювала в полі, то брала з собою варений буряк, щоб поїсти. Батько був директором дитячого дому, так званого «патронату». Там були діти без батьків, їх потихеньку ставили на ноги, підкормлювали. Він був де зараз Гриша Данільченко живе, тільки попереду.

«Буксирні» бригади забирали все - не тільки продукти, а й речі, які потім продавали на так званих «аукціонах». Один із «буксирників» на прізвище Пуяло відбирав у людей золото, у кого воно ще залишилось. Назбирав більше 4-х кілограмів. Мабуть думав, що розживеться з людського горя. Був він неграмотний і коли відвіз в Покотилове здавати євреям це золото, то його там обманули, забрали золото і нічого не заплатили.

В 1933 році я пішла в школу. Зранку випивала кружку молока, а на перерву мені давали 2 варених картоплини поїсти. Так наша сім'я і вижила.

З боєм у серці дивлюся як зараз молодь зневажливо ставиться до Хліба, а наше покоління цінує кожну крихту, яка в ту страшну годину давала нам життя. Дорогі дітки, бережіть нашу святиню – Хліб!

Олефіренко (Степанова) Ольга Семенівна, 1920 р.н., записав вчитель історії

Тернівської ЗШ Кушнір В.Ф. в 2008 р.

Голод я добре пам'ятаю, було дуже важко. Людям не було що їсти. Моя мама Юхимія Семенівна кормила груддю дитину, а коли йшла на роботу, то молоко зціджувала дітям, а свекруха те молоко випивала. Наша мама була дуже добра, якби не вона, не знаю як би ми вижили. Пам'ятаю, мама товкла кукурудзяні качанці, добавляла листя берестка, цвіт акації і пекла млинці, які ми їли. А ще ходили на "обжираловку": там готовили їсти тим, хто робив у колгоспі, ну і нам щось перепало.

Ходили пухлі, завжди хотілось їсти. Помню, хлопчик маленький помер – **Циганко Коля**, 1 рік йому було, **Стеценко Коля**, також помер в 1933 р. десь років 15 йому було.

Олефіренко Яків Афанович мав велике господарство, але все забрали в колгосп. Те, що осталось, він давав дітям, а сам помер. 47 років йому тоді було. Баба **Каплунка** пішла в Глибокий яр по дохлу конину, то там і померла. Ніхто її не ховав, там пізніше кістки лежали, казали, що люди м'ясо позрізали.

Ми колоски рвали, складали у торбинку, яка висіла на шийі, але голова колгоспу **Мазура Іван Якович** забрав. Добре, що хоч нас не забрав, а то судили б.

Мертвих возив тачкою **Яків Мелашук**. Бувало привезе до контори, а людина ще рукою шевелить, то він віз іншого, а за цим пізніше приїжджав. Йому за це по 100 грамів хліба давали.

Не дай бог цьому повторитися ніколи!

Шуба Марія Петрівна, 1922 р.н., записав вчитель історії Тернівської ЗШ

Кушнір В.Ф. в 2008 р.

Мої батьки - **Козицький Петро Антонович і Козицька Мотря Кононовна**.

В 1933 році було дуже тяжко, я була маленька, ходила в школу. У нас в сім'ї було 5 дітей. Мій батько робив грузчиком в порту в Одесі. Після роботи йому давали велику хлібину, він приносив її додому, а мама нам ділила по маленьким скибочкам і казала, щоб трошки з'їли зараз, а кусочок пізніше.

Жили ми на батькових заробітках, на ракушках і берізці.

У нас була корова та свині, але корову забрали відразу, а свиней ми ховали у землі, копали великі ями і там вони жили. "Буксирники" забирали все, що бачили.

Я пам'ятаю страшний час, коли у нас не було нічого їстівного, я сиділа у кутку хати і просила у старшого брата їсти, батько і мама йшли збирати ракушки. Вони мабуть подумали, що я не виживу і накрили мене чорним платком, а самі пішли до річки. А я сиділа і трусилася, і тільки просила їсти. Пізніше, коли прийшли батьки і зняли з мене платок, я дивилася на них скляними очима і тільки тихо стогнала. Я вижила, але довго була геть безсила.

Пізніше захворіла мама. Вона сиділа на ліжку, з рота в неї текла біла речовина. Я стояла з пляшечкою молока і хотіла напоїти її молоком, говорила їй, що мені не треба його, а щоб тільки мама вижила. Але мамка померла і покинула нас самих з ледь живим батьком. Через три дня помер і тато, ми залишились сиротами. Я наглядала за меншими братиками і сестричкою, а старший брат ходив до річки збирати ракушки. Так ми і вижили.

Рудь Ганна Павлівна, (1917-2015 рр.), записав учитель історії Тернівської ЗШ

Кушнір В.Ф. в 2008 р.

В 1933 році в сім'ї вже не було що їсти. В колгоспі давали кусочок хліба за роботу. Дід з бабою з'їдали один кусочок відразу, а другий приносили додому нам. Батько помер від голоду, то не могли і поховати по людськи: відвезли на тачці на кладовище, вирили ямку на півметра і закопали.

Одного дня приїхала бригада з Кам'яного, у людей все забирали і нагнали сім підвод. Забирали не тільки продукти, а й різні речі, тканини, все, що бачили. В Тернівці в цей рік був "Закон чорної дощечки" (? – *авт.*)*, тож не жаліли нікого.

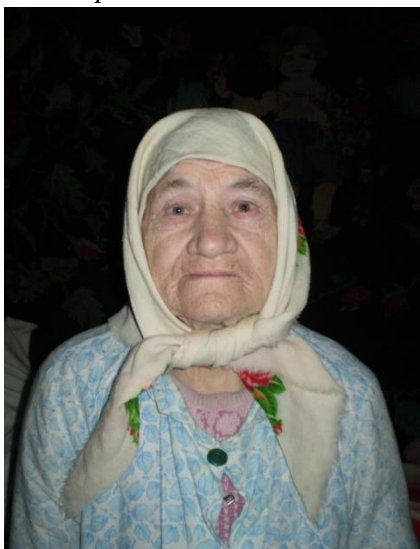
Люди знімали парки, вимолотювали з них якесь зерно і їли його. Дуже багато було пухлих людей, помирали десятками. Окрім ракушок ще їли жолуді.

Треба пам'ятати це, щоб більше не допустити.

***Закон "Чорної дощечки"** – списки населених пунктів, які не виконали внаслідок "злісного саботування" план хлібозаготівель. В таких населених пунктах, згідно з постановою РНК УСРР від 6 грудня 1932 р., конфісковували

продовольчі й посівні фонди, припинялося постачання товарів, на місцевих керівників і колгоспників обрушувалися репресії. На дорогах до цих сіл виставлялися заградпости - заборонялося виїжджати і в'їжджати.

Коверга Марія Василівна, (1927- 2010), записав учень Тернівської ЗШ Говоруха Олександр в 2008 р.

У 1933 році мені виповнилося шість років. Це був важкий час, люди голодували. Пам'ятаю, що мені весь час дуже хотілось їсти, про шматочок хліба можна було лише мріяти. Від хати до хати ходили загони, витрушували все їстівне, Нишпорили скрізь. Коли прийшли до нас, мама не віддавала крупи, сперечалася з непроханими гостями. Одна з них (це була жінка!) вдарила маму в обличчя і забрала вузлики з квасолею.

Голод допікав. Батько вирушив у Москву. Казали, що там було всього доволі, а головне хліб. Минуло 2 місяця, але він не повертався, і звістки не мали про його долю ніякої. Може, помер...?

Мама відважилася на подорож до Москви. У дорозі познайомилися з молодою жінкою, яка теж зі своїм сином, вирішила рятуватися від голоду в чужій стороні.

Прибули на станцію. Пам'ятаю, гори мішків із зерном, їх доставляли на підводах, вантажили у вагони. Голодні, змучені люди жадібно дивилися на них. Мама відважилася на крадіжку. Коли під'їхала підвода, вона зробила дірку у мішку і набрала пригоршню пшениці, золотої, пахучої...

Сховалися за станцією, варили їсти. Не встигли спробувати каші, бо налетіли з свистками міліціонери, схопили нас. Мама плакала і благала, щоб дозволили нагодувати мене, та охоронці розтоптали чобітьми їжу, а нас повели. Маму і ще кількох жінок закрили. Ми ж, діти, так кричали за ними й голосили, що мусили їх відпустити.

Знову подалися на станцію. Мама хотіла взяти квитки до Москви, та їх не було. Попросила у начальника допомоги, той, мабуть пожалів маму і пообіцяв щось придумати. Пізніше він приніс пасок, прив'язав мене до маминих грудей і сказав, що коли підійде поїзд, то допоможе підштовхнути маму на першу сходинку, а там вона зможе протовпитися у вагон. Так і сталося. Але перша спроба виявилася марною: мама впала. Спробували вдруге... І ось вона, довгождана Москва!

Я думала, що білий, запашний хліб мені сниться. Його було вдосталь, та їсти можна було трішки, самі крихти, бо довгий час голодували. Мама вже почала пухнути.

На станції чудом зустріли тата, він ледве пізнав нас. Добувши хліб, збирався додому. Мама розповіла, що нас чекає дома. Ми залишилися жити в Москві. Таких, як ми, біженців, поселяли в дощаних бараках, давали роботу.

Так наша сім'я врятувалася від голодної смерті. В Україну ми повернулись через 2 роки.

Рудь Дмитро Іванович, (1922 – 2010), записала вчитель Тернівської ЗШ Ковальчук С.Г. в 2007 р.

В нашій сім'ї було 8 дітей, але батько був добрим господарем, мав 2 коней, віз, дряпак і до колективізації жили не бідно. В 1927 році «вступили» в колгосп ім.Будьоного і здали і коней і весь реманент, залишилась тільки корова. Жили тяжко, голодно, але перебивались. Під час голоду в 1933 році було дуже тяжко. Корову вкрали і зарізали в «питомнику» (ліс за селом). Щоб вижити, зранку разом із мамою і старшою сестрою йшли на річку «тканицею» ловити рибу і збирати ракушки. До вечора наловлювали повні ночви і риби, і ракушок. Їли самі, міняли на хліб або якусь крупу, ще й людям роздавали геть немичним. Хто не міг ні ловити, ні приготувати на чому рибу, то їли її сирію. Інші діти ловили в полі сусликів, шкури здавали заготівельникам, а м'ясо їли. Їли також і цвіт акації, берестка. Батько робив на току, відкладав

трошки зерна в тайнику під великим страхом, що спіймають. Мати вночі приходила і забирала, з цього варили юшку. Біля містка через Синюху була комора в хаті, туди привозили кукурудзу, варили її і давали людям, що працювали в полі.

Багато німців помирили, їх вивозили на підводі двоє чоловіків, за це вони мали по півбуханки чорного хліба. Бувало вивозили і напівмертвих. До сих пір бачу перед собою стару бабу, яку скинули в яму – вона не могла ні рухатись, ні говорити, а тільки дулі показувала в безсиллі.

Не дай бог колись такому повторитись!

Рудь (Екало) Марія Михайлівна, (1926 – 2010), записала вчитель Тернівської ЗШ
Ковальчук С.Г. в 2007 р.

Під час голоду украли корову і коні. Дід лежав паралізований після 25 років служби у царя. Було дуже голодно, а «буксирна» бригада вигрібала все їстівне, не жаліючи нікого.

Спасло те, що батько, коли проводили колективізацію в 1928 році, закопав залізну бочку з зерном. Брали ночами звідти потихеньку і так протягнули на цьому зерні до кращого часу.

«Буксирна» бригада складалася з трьох чоловік на прізвища **Пуяло, Шамрай, Панасенко**. Вони відбирали все.

Якщо не було продуктів, то забирали якісь речі, які тільки бачили в хаті. Щось залишали собі, що краще, інше продавали на так званих аукціонах в багатших селах. Виручку також привласнювали, але ділилися з владними людьми.

Сапожко (Штанько) Марія Антонівна, (1921-2010), записав бібліотекар Тернівської ЗШ Козут В.Я. в 2008 р.

У нас сім'я була велика – 8 дітей та мама з батьком. За час голодовки померло четверо моїх братиків та сестричок (5, 8, 17 та 25 рр.), батько сильно болів.

Одного разу пішли ми з мамою на річку рогози нарвати, щоб з неї щось зробити поїсти. Нарвали трошки мама і я, а сил немає нести. Я ще й плачу, що їсти хочу. Насилу дійшли додому, а тут буксирники безлад навели. Вибрили двері в хату, в хаті на полу вирили здоровенну яму – шукали зерно.

Брат малий у колисці захлинається від крику. Знайшли буряки та забрали. Мама перед цим поставили варитись бурякових хвостиків, мали добавити рогози, та й була б похльобка. Так **Васильченко Сергій** витягнув з печі ті хвостики та й розкидав по полу – зразу ж і потоптали чоботами. Ми кричимо, мама плачуть, а **Рудь Оксентій** склав на купу десять ряднин. Мама кажуть, - "Оксентію, голубе! Остав хоча б драненьке укрити дитину", а він турнув маму, витягнув з-під дитини рядно - нічого не залишили. З хати нас

вигнали, замкнули у хаті дитину, а мама з розпачу взяли у хліві вірьовку та й вішається. Я узялась за вірьовку, держуся і кричу, щоб не залишала нас на погибель. Буксирники, виходячи, ще й kota нашіпилили на свою шпичку. І ми кричимо і кіт. Прибігла сусідка та перерізала вірьовку, витягли маму надвір та відкачали. Мама кричить, - "Нащо ви мене оживили, я жити не хочу, що дати дітям?". Та з такими злиднями та голодом дотягли до зеленої трави.

Шевченко Анастасія Григорівна, (1927-2015 рр.), записав бібліотекар Тернівської ЗШ
Когут В.Я. в 2009 році.

В 1932 році голодувати почали осінню. Сім'я у нас була, як і в багатьох, велика – дід сліпий, баба, мама, батько і нас двоє дітей. В колгоспі не дали зерна, кормилися з городу. Все йшло на налоги, облігації державного займу. Якщо в родині є чоловік, то треба було підписатися на 300 крб. займу, якщо є дорослий син – то на 100, якщо не було чоловіка – на 200 крб. Що нам могло залишитися? Не підпишися добровільно-примусово – ти ворог радянської держави. А за це в кращому разі могли відправити в табори.

А почалося все ще в 1930 році - коли завершували колективізацію. Тоді у нас забрали 2 коней, віз, борони, плуг. Батько відразу не давав, але його засудили до 1 року умовно, і він кожного дня їздив в районний суд (Тишківка) відмічатися у суді, а потім вертався в село на роботу. Працював на "своїх" конях і конюхом і різноробочим на фермі (сучасна вулиця Зарічна). Не можна передати словами, що і як ми кормилися. Дотягнули до врожаю 1933 року, але батько помер в липні – з голодухи з'їв сирого буряка з городу. Тоді ж помер і мій дядько, який жив на

хуторі. Діти ходили в ясла, було нас майже 40 душ – худі, голодні. Нас там підкормлювали похльобкою з сої, з вівса, або ячменю. Давали по куску макухи. Продукти виділяли з колгоспної коморі. В яслах були діти колгоспників, які працювали в колгоспі. Біля цих ясел був ще інтернат для дітей, у яких померли батьки. Таких дітей було більше 20 душ. Трошки краще стало в 1934 році, коли з врожаю дали на трудовень по 50 грам зерна. Норма трудовнів була – 280. Ще і город весною посадили так-сяк шкаралупами від картошки та прихованим різним насінням, у кого не забрали буксирники. Мати ходила на роботу в поле – заробляла трудовні. В кінці року дали мішок зерна. Так і вижили.

Оліфіренко Лукія Наумівна, (1912 – 2012 рр.), записав бібліотекар Тернівської ЗШ
Когут В.Я. в 2011 р.

Федя Соковиного сестра Лукія в голодовку в 1933 році з'їла свою дитину, як прізвище – не знаю.

Моєї сестри **Вовк Оляни Наумовної** чоловік **Вовк Прокіп** помер з голоду в 1933 році. Другої моєї сестри **Штанько Марфи** чоловік **Штанько Федь Порфирівич**, їх сини **Вася і Санік** померли від голоду в 1933 році. Цих дітей закопали в садку, під вишнями, а **Тася**, їх дочка, вижила. Одного разу вона вийшла з хати у двір і побачила, що собака гризе дитину. Собаки випорпали з землі тих дітей – не було сил закопати їх глибше.

У **Коверги Петра Костянтиновича** була сестра **Поля**. Щоб не померти з голоду вона щось потихеньку возила перепродувати в Новоархангельськ (спікулювала речами, а привозила звідти щось поїсти). Одного разу вона поверталася з городу і її заманили чимось в одну хату. Хто туди попадав – їх нестало. Так її і не знайшли.

Якісь чужі люди з іншого села ходили попід хати заробляли різною роботою, якщо у господарів було що дати. Ремонтували.

Брались за любую роботу, щоб щось поїсти. Робили вони щось у людей по сусідству, у **Коверги Сави Онікейовича та його дружини Юхимії Тодосіївни**. До вечора зробити не встигли, тож господарі залишили їх у хаті переночувати. Хазяїн їх положив на поліку, а самі лягли на печі. Ці нелюди серед ночі встали, зарізали вперед чоловіка, а тоді жінку. Потім стягли їх з печі, запхали під полік, вікна позатуляли різним тряп'ям, забрали все, що було і втікли. За ними не скоро кинулись, а коли знайшли зарізаних господарів – за ними й слід простиг. Так і не знайшли.

Мої племінниці **Тася Штанько** жила в Тернівці, а **Маруся Вовк** з Костянтинівки (Маслянкова). Її батьки там жили. Одного разу вони прийшли до нас у гості провідать. Я дала їм поїсти, що було, і дівчата пішли до річки по ракушки. Через якийсь час приходять і говорять: "Тьотю! Ми так наїлися ракушок сирих! Ловили, били їх і їли". В Маслянковій ракушок не було, то вони ще не раз приходили по них – наїдалися, і ще несли з собою.

Не дай Бог нікому більше пережити таке.

Панасенко Марія Петрівна, (1925-2020 рр.), записав бібліотекар Тернівської ЗШ
Козут В.Я. в 2011 р.

Сім'я у 1933 році складалася з чотирьох осіб – батько **Зубець Петро Никифорович**, мати **Ганна Гнатівна**, я - 6 років, молодша сестра **Тася** – 4 –х років.

Перший раз побачила мертву людину біля кладбища, коли з мамою йшли по щось. Біля кладбища лежав старий дід Макар, десь 60 років йому було. До сих пір бачу який страшний він був – весь синій, опухший, очі дивляться в небо, а в руці судорожно стиснутий ціпок. Що з ним було потім, чи похоронив хто, чи з'їли собаки – не знаю.

В нашому колгоспі Жданова були так звані дитячі ясла. В яслах було більше 30-ти дітей – виснажених, голодних. Батьки давали якесь рядно, подушку – нам стелили все це на полу, на сіно. **Тітка Явдоха** варила їсти два рази на день. На миску води була одна галушка. Продукти виділяв колгосп, але стільки, щоб не померти. У кожного із чотирьох колгоспів були такі ясла.

Одного разу в сусідську хату посеред білого дня заїздили крадії, а ми грались на вулиці та побачили. Підійшли ближче, щоб подивитись, а вони до нас кажуть - "Іди, йди – я тебе з'м!". Ми сильно полякались і порозбігались, тому що знали, що їдять людей. В одній сім'ї померла мати, то її порубали на шматки і їли. Прізвище знаю, але живуть нащадки в селі, то не скажу. А то мати зарізала свою дитину та з'їла, ту жінку забрали і більше її не було в селі. А ще скільки було такого!

Зимою і на початку весни, ще льодом, забрідали в воду, щоб наловити ракушок, а потім дуже бігли додому, щоб зігрітись. Коли плити затоплювали, то ракушки варили і їли. А вже весною, коли було тепліше, то розводили вогонь з трави між каміннями, зверху клали якусь залізку і на ній розкривались ракушки. Так сирими і їли, бо весною геть голодні були. Багато мертвих було і на вулиці і по хатах, особливо старих і самотніх людей. Звозили померлих на цвинтар підводами у кожному колгоспі окремо. Окремо і по різному платили хлібом. У нас за одну душу давали візнику невеличку чорну хлібину. Одного разу бачила, як померла мати, а її, ще живу, грудну дитину забрали з собою на цвинтар, щоб получить і за неї пайок. Казали, що не раз так було, що ще живих закопували.

Лютували "буксирники" – переривали все, могли забрати останнє. Заглядали по опічках, попід кроватями, шпичками тикали скрізь. В буксирній бригаді були **Золотухін Петро, Власенко Онисько, Мазура Андрій, Домаха**. Ця жінка була особливо злою і жорстокою, биля людей, щоб признавались де і що заховали.

Сашко Чабан (жив напроти сучасної школи – авт.) розповідав, що коли пас у колгоспі овець, то доїв їх. Напивався сам і в бутілочці приносив додому. Його батьки все ж померли, то на кладбище несли на драбині, бо не було з чого збити труну. Не було сил викопати могилу, то вигребли трошки землі, підстелили травички і припорпали. А одну жінку, **Марфу**, поклали на двері і везли на цвинтар на тачці, бо не було в чому похоронити.

Нас корова виручала. Пили молоко, а щоб щось виміняти на базарі в Покотилівому збивали масло, робили сир. У євреїв потім міняли в тридорога на стакан-другий якоїсь крупи.

По сусідству померли **Марія Мартинова (~50 років)**, **Христя (~50 років)**, по вулиці багато померло, то не пам'ятаю ні прізвищ, ні імен.

Коверга (Васильченко) Марія Сергіївна, (1924-2013 рр.), записав бібліотекар Тернівської ЗШ І-ІІІ ступенів Когут В.Я. в 2012 р.

Під час колективізації, десь у 1930 р., у нас були корова, парка коней і весь реманент, який потрібно для роботи на землі. Коней і реманент забрали в колгосп примусово, слава богу залишили корову-кормилицю. Вона потім нам дуже допомогла вижити. Голодувати почали ще зимою 32 року. Батько й мати тяглись як могли, щоб прогодувати мене і старшого брата. В колгоспі не було чим годувати коней, вони дохли і їх витягували в яр за село. Зимою і весною було ще холодно, то можна було з дохлих коней зрізати куски м'яса і дома варити з них похльобку. М'ясо смерділо, але треба було їсти, щоб вижити. Батько все-таки помер на початку 1933 року. Коли стало тепло, то ловили ракушки в Синюсі, варили. Рвали листя берестка, сушили, перетирали і робили коржики. Вони пісні і недобрі були, але їли. В полі знайшли кагат мерзлої картоплі. Її перебирали і варили. Крали в колгоспі колоски жита,

жували зерно, щоб забити почуття голоду. Приносили додому скільки могли, кам'яною теркою вночі дерли, щоб ніхто не чув і не бачив, і варили куліш. По нашій вулиці (Тернова) померло більше 30 людей. Сил не було хоронити, то викопують невелику ямку і складають туди по декілька чоловік.

Дуже лютувала буксирна бригада, якою керував **Малюгін Кіндрат**. Забирали з хати все підряд, особливо гроші, якщо були. Якщо сім'я не платила податки, бо не було з чого, то забирали і рушники і ряднини. Їх потім перепродували іншим людям - у кого були гроші.

Найбільша смертність була в 1933 році. Помер наш сусід - **дід Шостака Петро**. В інших сусідів були великі сім'ї. В сім'ї **Горіславця Луки** помер сам **Лука** та його діти **Марія, Антонія, Олена, Никифор, Фан, Іван**. Жінка вижила, але кудись виїхала. В іншій сім'ї, прізвища не пам'ятаю, вимерли **чоловік і жінка, Пивін та Оксана, і їх діти Вустя, Григорій, Марія, Іван, Антонія**. **Вижили і виїхали пізніше - Катерина і Ольга.**

Були випадки людодства. На сусідній вулиці (Гагаріна) зимою 33 року **Лукія** з'їла свою дитину. По селі побиралась баба з Маслянкової (Костянтинівка). Вона зазвала її і вбила. Коли у сусіда не стало **дівчинки Шури** зі школи, то її шукала вчителька і коли зайшла до **Лукії** додому – побачила останки баби, прив'язані мотузкою до печі. Коли прибула комісія сільської ради, то побачили у шухлядах порубані кісточки рук і ніг, а з пальців зварений був холодець, жовтий-прежовтий. Скрізь валялись куски м'яса і з баби, і, мабуть, з дівчинки. Її знайшли на печі розрізану. Поховали їх останки на кладовищі. Уповноважені з району забрали **Лукію** з собою і більше ми про неї не чули.

На іншій вулиці (Дальня) теж людей їли сім'я **Кравченків**. Їх також забрала з собою міліція. Не можна спокійно згадувати це жахіття – до сих пір страшно.

Отже, немає жодного сумніву в тому, що голод в Україні 1932-1933 років – явище рукотворне, що це цинічна форма політичного терору, терору голодом проти українського населення. Про це говорять дослідження українських вчених-демографів. В своїй статті "Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид" порівняльну таблицю переписів населення 1926 та 1937 рр. десятиох найбільш чисельних народів Радянського Союзу надає **С.В.Кульчицький**, професор, заступник директора з наукової роботи інституту історії України НАН України:

№ пор.	Національність	1926 рік	1937 рік	1937 у % до 1926
1	Росіяни	77 791 124	93 933 065	120,7
2	Українці	31 194 976	26 421 212	84,7
3	Білоруси	4 738 923	4 874 061	102,9
4	Узбеки	3 955 238	4 550 532	115,0

5	Татари	3 029 995	3 793 413	125,2
6	Казахи	3 968 289	2 862 458	72,3
7	Євреї	2 672 499	2 715 106	101,6
8	Азербайджанці	1 706 605	2 134 648	125,1
9	Грузини	1 821 184	2 097 069	115,3
10	Вірмени	1 568 197	1 968 721	125,5

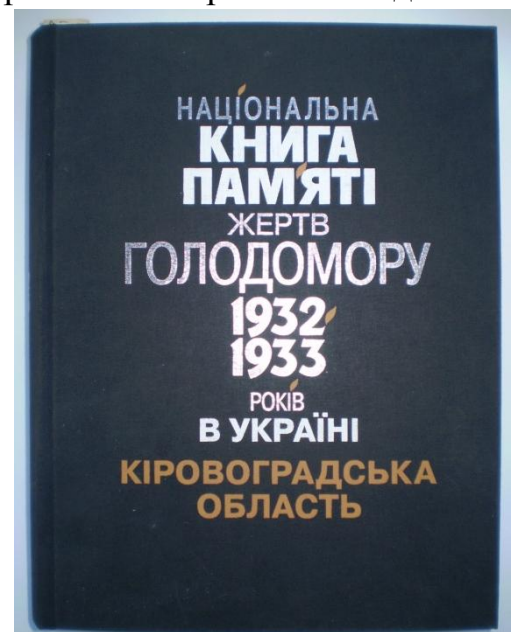
О.П.Рудницький, науковий співробітник сектору тривалості життя і здоров'я населення ІДСД ім. Н.В.Птухи НАН України стверджує, що втрати населення через надсмертність в Україні протягом 1932-1934 рр. становить 3 млн. 941 тис. осіб (в селі – 3 млн. 666 тис. (93%), в містах – 275 тис. (7%)):

	Все населення	Міське населення	Сільське населення
<i>Величина втрат, тис. осіб</i>			
1932	-205	-61	-144
1933	-3 598	-185	-3 413
1934	-138	-29	-109
1932-1934	-3 941	-275	-3 666
<i>Структура втрат, %</i>			
1932	5,2	22,2	3,9
1933	91,3	67,2	93,1
1934	3,5	10,6	3,0
	100,0	100,0	100,0

Наслідки та масштаби голодомору в містах та селах України, як це ми бачимо, в тому числі, на прикладі нашого села, засвідчують велетенську гуманітарну катастрофу в історії всього людства, а не лише українства.

Про жертви Голодомору заборонялося говорити і навіть думати впродовж майже 60 років. Чого б то? Бо Голодомор, його перебіг і наслідки, стали найстрашнішим злочином у ХХ столітті, який з повним правом можна зіставити зі злочинами фашистів проти людства. Нині греблю мовчання прорвано. Доказом цього є Закон України "Про Голодомор 1932-1933 років в Україні", прийнятий Верховною Радою. У першій статті Закону чітко визначено: "Голодомор 1932-1933 років в Україні є геноцидом українського народу". У статті 2 недвозначно виписано, що публічне заперечення Голодомору 1932-1933 років визнається наругою над пам'яттю мільонів жертв, приниженням гідності українського народу і є протиправним.

28 березня 2007 року був виданий Указ Президента України "Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні", котрий передбачав, поруч з іншими заходами, видання крижкового серіалу "Національна Книга Пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні".

На протязі останніх років пошуковцями (вчителі, учні) нашого села проводилась дослідницька робота по відновленню прізвищ та імен загинувших голодною смертю. Зібрані трагічні спогади очевидців трагедії і на їх основі складені списки померлих під час Голодомору 1932-33 рр. На жаль в 1933-1934 рр. ОГПУ масово вилучали книги реєстрації померлих, наказували їх переписувати, виключивши згадки про голод як причину смерті, а оригінальні записи спалювали в присутності співробітників ОГПУ.

На 01.2013 р. поки що відомі прізвища та імена лише 205-х померлих під час голодомору (**Додаток 7**). Це приблизно п'ята частина всіх померлих від голоду в нашому селі. На жаль, раніше пошукова робота не проводилась і багатьох свідків уже немає на цьому світі.

Списки померлих від голоду надруковані в "Національній Книзі Пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. Кіровоградська область". Цей том знаходиться в бібліотеці школи. На момент друкування книги по Кіровоградській області достовірно встановлено імена 22 370 жертв. 19673 жертви голодомору в області встановили пошуковці переважно шляхом опитування старожилів, інші – на основі архівних документів. І знову ж потрібно сказати про те, що вказані цифри і наближено не відповідають реальним втратам у період 1932-33 рр. серед жителів нинішньої Кіровоградської області. До того ж наявні архівні документи спотворені, знищені, або не велись.

Робота по відтворенню з небуття імен замучених продовжується. Відкриваються нові документи та факти. Вашій увазі представляється один із документів тієї пори.

№60

**Протокол об'єднаного засідання Президії
Новоархангельського райвиконкому, бюро райпарткому, політвідділу
Тишківської МТС та пленуму Тернівської сільської ради**

23 вересня 1933 р.

ПРОТОКОЛ №

об'єднаного засідання Президії Новоархангельського райвиконкому, бюро райпарткому,
політвідділу Тишківської МТС та Пленуму Тернівської сільської ради,
що відбулося в с. Тернівці 23/IX-1933 року

ПРИСУТНІ: Голова РВК т. Швець,
Секретар РПК т. Добровольський,
начальник політвідділу Тишківської МТС,
голова КК-РСІ т. Муравйов,
заступник голови РВК т. Погорелов.

§-1 Обговорювали: хід молотьби, хлібоздачі та осінньої посівної кампанії (доповідає голова сільської ради Османов і співдоповідь заступник голови РВК т. Погорелов).

По доповіді висловились т.т. Ткаченко, Цис, Кучеренко,
Екало, Шостака, Рудь, Добровольський, Лінецький, Муравйов.

§-1 ПОСТАНОВИЛИ: Вислухавши повідомлення Голови Тернівської сільської ради, голів колгоспів: «Чубара», «Воля», «Будьонного» і «Молотова» про хід осінньої сівби, хлібоздачі, натуроплати МТС по колгоспам і одноосібному сектору та співдоповідь заступника голови РВК т. Погорелова, об'єднане засідання Президії РВК, бюро РПК та політвідділу Тишківської МТС вважають:

Не зважаючи на великі фізичні можливості своєчасно закінчити всі чергові сільськогосподарські роботи: (коней 216, корів 180, биків 2, тракторів 8, працездатних в колгоспах 1220 чоловік, план

сівби 2400 га, а посіяно 585 га або +20%, з колоскових ще не скошено 65 га, не заскиртовано 324 га, обмолочено лише 600 га). Внаслідок бездіяльності, опортуністичної благодущності, керівництво сільських рад колгоспів опинилося в надто ганебному прориві.

Президія сільської ради, посилаючись на слабкість керівництва в колгоспах, нічого не зробила в справі допомоги керівникам організувати роботу, а навпаки, сприяли куркульським діям, ледарям, злодіям. Голова сільської ради Османов у своїй роботі приступно ігнорував роботу з одноосібним сектором, наслідком чого з 33 га по одноосібниках не посіяно, план хлібоздачі провалено.

ВИХОДЯЧИ З ЦЬОГО УХВАЛИЛИ:

1/ Вважати за встановлене, що Президія сільської ради на чолі з головою Османовим, проваливши всі сільськогосподарські роботи, окремо сівбу, не забезпечує й надалі виконання сільськогосподарських робіт, що керівництво розклаталося – п'янки, бездіяльність, ганебне потурання куркулеві, злодієві, - голову сільської Ради Османова з роботи ЗНЯТИ, з лав партії виключити та віддати до суду як дискредитуваного радянську владу, діявшего на руку куркулеві.

Президії сільської ради ОГЛОСИТИ СУВОРУ ДОГАНУ. Доручити слідчим органам виявити та притягнути до суворой відповідальності й інших осіб, винуватих у зриві мобкоштів, викривленні законів радянської влади й настанов партії в справі одноосібного сектору.

Голові колгоспу «Воля» т. Панасенко, «Будьонного» Мазурі, об'явити сувору догану, попередивши їх та голову колгоспу «Чубара» т. Плюща, «Молотова» т. Купренка, а також нове керівництво села, що, в разі вони не забезпечать своєчасного завершення сівби по селу (не пізніше 5/X) і всіх поточних сільськогосподарських робіт; хлібоздачі та натурплану МТС до 1/X, а скирдування до 25/IX, до них будуть вжиті суворі заходи найрішучого впливу.

Доручити слідчим органам на протязі 48 годин закінчити слідство по справі недоброякісної сівби (зерно росле, мокре, неочищене, непротиравлене колгоспом «Будьонного»), винуватих в цьому негайно притягнути до кримінальної відповідальності, як ворогів народу.

2/ Доручити т. Погорелову провести пленум сільської ради по цьому рішенню, обравши більш працездатний склад Президії сільської ради, а також заслухати другого дня ввечері повідомлення голів колгоспів про виконання даних завдань.

3/ РВК, РПК та Політвідділ звертають увагу всіх колгоспників, колгоспниць, колгоспного активу, комсомольців, викриваючи куркулів, ледарів, злодіїв, згуртуватися навколо цього рішення, змобілізувати всіх і по колгоспному, по-соціалістичному прибути на районний зліт колгоспників району з затвердженням основних осінніх сільськогосподарських робіт.

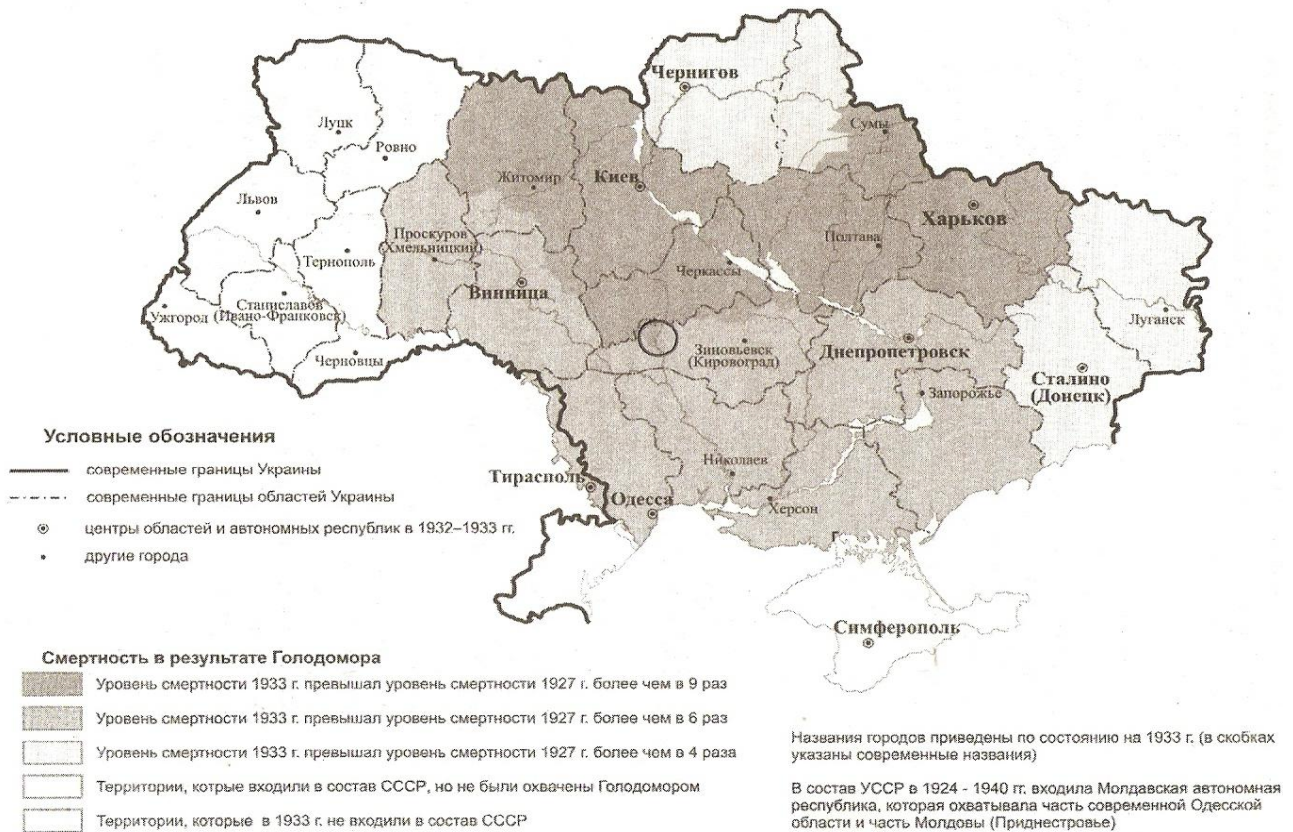
4/ Це рішення оголосити в пресі.

Голова Райвиконкому	/Швець/
Секретар РПК	/Добровольський/
Начальник Політвідділу	
Тишківської МТС	/Лінецький/

На жаль, не вдалося відслідкувати подальшу долю голови сільської ради Османова та інших "ворогів народу" після так званого слідства в 48 годин. Гадається, що вони розділили участь багатьох репресованих того часу – висилка в Північні краї, або довготермінове тюремне заключення.

КАРТА ГОЛОДОМОРА

(архів)

Карта Голодомору наглядно демонструє масштаби смертності від голоду по областях України. Територія нашого села і його околиць обведена колом. Як видно, смертність тут була вищою від рівня смертності за 1927 рік в 9 раз.

Якщо прослідкувати кількість українського населення СРСР по трьом переписах 1926 (29 018 187 чол.), 1937 (26 421 217 чол.) та 1939 (28 111 007 чол.) рр. то очевидно, що в Україні померло за роки Голодомору біля 3 млн. чоловік. Перепис 1937 р. влада вирішила вважати недісним, можливо, тому що він реально відображав масштаб і трагедію українського народу. Більшість тих, хто проводив цей перепис були розстріляні, або репресовані висилкою на Північ. Тому центральною владою вирішено було провести позачерговий перепис 1939 р. де, імовірно, було прийнято рішення підкорегувати цифри по українському перепису в сторону збільшення на 1.5 млн. осіб.

Тільки люди стали оговтуватися від наслідків голодомору, як прийшла нова біда – репресії*.

*Репресії – захід державного примусу, покарання.

Як відомо вони почалися для України і для нашого села ще в 1929 році, коли був заарештований **Безуглий Лук'ян Несторович** (агітація, спрямована на зрив виконання плану хлібозаготівельних робіт). В 1930 році були заарештовані **Гусак Тиміш Васильович** (антиколгоспна агітація, спекуляція), **Коверга Лука Онисимович** (антирадянська агітація), **Розливан Єфрем Дмитрович** (зв'язок з ворожим елементом), **Ткаченко Андрій Олександрович** (антирадянська агітація проти заходів радвлади на селі) та багато інших, поки що не реабілітованих. Для 1929-31 років це були стардартні формулювання для арешту. Починаючи з 1936 року чинниками для арешту були -

контрреволюційна діяльність, антирадянська агітація, агітація проти компартії та радянської влади, релігійна пропаганда та інші. Загалом це були надумані владою причини, оскільки сільські люди були погано освічені, але часто "різали правду матку" не задумуючись про наслідки. Десь колись сказав непоштивне слово про місцевого керівника, десь анекдотом посмішив, у когось в роду за кордоном родич виявився, а то й просто – заздрісникові не сподобався, так той настукав... І вже забрали вночі чи вдень, вже вибивають зізнання, а чоловік і не знає в чому йому зізнаватися... То йому слідчі-зарізки "по-доброму" підказували, що писати. Десятки, сотні, тисячі безневинно засуджених, закатованих, розстріляних...

В цей час особливо цінувались такі "працівники", які могли підібрати слова і так викласти матеріали обвинувачень, щоб очорнити людину по максимуму. Для прикладу наведу статтю кіровоградського дослідника історії, краєзнавця **Федора Шепеля** до т. 3 "Реабілітовані історією":

"Документ НКВС як дзеркало доби беззаконня, або що таке діяти тихою сапою

Там матір добрую мою

Ще молодую - у могилу (...)

Там батько, плачучи з дітьми (...)

Тарас Шевченко

В історичній науці є допоміжна дисципліна, що зветься джерелознавством. Історичні джерела (переважно писемні) вона оцінює як явища суспільного життя. Прочитаємо лише одне з них...

"Обвинительное заключение щодо червоноармійця військово-будівельного батальйону **Павла Ткаченка**, - як історичне джерело, хай і досить специфічне, - не може бути цікавим не лише науковцям. Можливо, так трапилось тому, що уповноважений особливого відділу управління державної безпеки СРСР першої військово-будівельної бригади (дислокувалась десь на Далекому Сході) Казберов володів незрівнянним відчуттям своєї доби. Написаний ним у 1935 році, здавалося б, звичайнісінький канцелярський документ, можна вважати своєрідним шедевром, неперевершеним сталінським юридичним витвором, нарешті – чудовим відбитком насаджуваної більшовиками суспільної свідомості.

Але давайте, читачу, на мить зупинимось. Що, власне, можна сказати про цілу епоху через призму біографії одного двадцятирічного малописьменного позапартійного та ще й неодруженого виходця з хліборобської сім'ї села Тернівка Тишківського району Одеської області (нині Кіровоградщина)? Виявляється, що не так і мало.

"До поступлення в РККА (себто робітничо-селянської Червоної Армії – авт.) Павло Ткаченко "проживал в кулацкой семье, т.е. существовал за счет чужого труда". Але оскільки в кримінальній справі відсутні будь-які документи не тільки щодо його батька Омеляна, навіть анкетні дані на самого Павла. – дозволимо собі сумніватися в отому "існуванні за рахунок чужої праці". Зате неозброєним оком видно, що навпаки, в 1933 році землеробську родину Ткаченків безпідставно і дуже жорстоко скривдила радянська влада: "хозяйство обвиняемого и его родителей разкулачено и вся семья лишена избирательных прав." Очевидно й те, що народженому на українських чорноземах довелося пережити невимовно тяжке існування в умовах розкуркулення. В колгоспі від голоду померло два брати й сестра. А матір у ту лиху пору зарізало поїздом!

Тому не доводиться особливо замислюватися, чому він вирішив тікати з "тії хатини у раю", де бачив пекло. Адже попереду не проглядалося жодного просвіту. До того ж, у всяку мить могли відібрати останню надію на порятунок – документи допризовника, отримані ще до розкуркулення батька і позбавлення сім'ї виборчих прав. Тому твердження Казберова, що Ткаченко подався з рідної Тернівки до міста Бобрини Московської області лише "в целях получения политических прав и закрепления их путем проникновения в РККА", не є зовсім точним...

"В этом городе, - пишет особист, - пролез на производство, обманым путем получил паспорт, маскируясь выходцем из колхозной среды, в результате был принят в ряды РККА". Ось так... "пролез в производство"... (Чи не правда, дуже колоритно використано лексику тридцятих років для трактування вчинків загнаного в безвихідь хлопця?).

Але, виявляється, й це ще далеко не все. Бо раніше, "будучи ворожебно настроєний проти Советской власти с лета 1933 года, еще до призыва в РККА, Ткаченко начал действия тихой сапой, проводя антиколхозную агитацию и кулацкую обработку шахтеров, подлежащих призыву в РККА". (Чудовий образ ворога народу, чи не так?).

Зрозуміло, що повністю він розкрився вже на службі. "С прибытием в 31-й батальон Ткаченко направил свою кулацкую работу на подрыв мощи РККА" (цікаво, що ж то за мощь, яку міг похитнути якийсь рядовий червоноармієць?). А щоб безперешкодно шкодити, "укрывал свою классовую принадлежность", видаючи з себе робітника. Приховану ворожість Павла Ткаченка виявили і в інших хитрощах. "Умелым подходом к красноармейцам он сколотил группу недисциплинированных бойцов".

"... Наталкивал своего друга Рябинина (находящимся под влиянием) на антисоветские выступления кулацким методом подстрекательства, вследствие чего происходили срывы политических информационных, проводимых политруком роты". А ще, "в обстановке оторванности и самостоятельной работы паровозной бригады свободно взял под своё влияние красноармейца Фурса, использовал его в качестве посредника в осуществлении связи с родственниками-лишенцами и этим укрепил свою маскировку". Отож, з точки зору НКВС, це був не просто ворог-одинак.

Тому зрозуміло, що "кулак Ткаченко шёл дальше целей сокрытия своего классового лица, применял испытанные кулацкие методы дружбы с малоустойчивыми бойцами роты и вёл среди них контрреволюционную агитацию в виде кулацкой клеветы на колхозную форму хозяйства... Распускал кулацкую клевету о голодной жизни в колхозах".

Що й говорити – ворог народу чистої води. Тому не дивно, що вирішили його "дело слушать в закрытом судебном заседании без участия сторон". З протоколу судового засідання виїзної сесії військового трибуналу, що відбулося 10 серпня 1935 року в Комсомольську-на-Амурі, маємо заяви свідків, котрі підтверджували розповіді Ткаченка про голод в протилежному кінці Радянського Союзу: "На Украине колхозники голодают, многие умерли от голода, а по деревням вывешивают чёрные флаги".

Цікаво, що справа Ткаченка не обмежилася вироком (десять років виправно-трудових таборів з наступним позбавленням в правах на п'ять років) і навіть відправкою в "Сиблаг НКВД г. Мариинск". Про це свідчить ще один документ, підшитий до справи: прочитайте його і зрозумієте самі.

"Справка

1. По подразделениям проведена политинформация по вопросам о контрреволюционной агитации со стороны Ткаченко и о пролетарской бдительности.
2. На партийно-комсомольском собрании разбирался вопрос о контрреволюционной агитации со стороны Ткаченко.
3. Проведён летучий митинг батальона по вопросу контрреволюционной агитации со стороны Ткаченко.
4. Перед судебным процессом выпущено специальный номер стенгазеты..."

Насамкінець додамо, що таке газетне знайомство з яскравим і переконливим джерелом з історії України (створеним на Далекому Сході!) стало можливим після реабілітації Павла Ткаченка як жертви політичних репресій".

У 1937-39 роках особливо масштабно виявила себе проголошена Сталіним теза, що в міру просування до соціалізму класова боротьба загострюватиметься. Теза спричинила небачену досі шпигуноманію, масовий пошук "ворогів народу".

У 20-30-ті роки були розстріляні або на десятки років засуджені більшість українських письменників, діячів науки, релігії, учителів, технічної інтелігенції, офіцерів. Розкуркулили мільони найрозумніших і найроботящіших, найперспективніших багатодітних селян. Їхні господарства розгромили, а їх без чесного суду й слідства поневолили й зіслали на каторгу в Сибір, де вони масово гинули. У селах, як правило, знаходилися порядні люди, які піднімали голос на захист

безвинно репресованих, їх тут же хапали, мордували й також заганяли в тюрми. У селах України був знищений найрозумніший, найдобросовісніший народ.

20 вересня 1937 року в селі проводили сільські збори по облігаціям державного займу*.

** Позики державні – форма залучення коштів до державного бюджету на основі кредиту. У внутрішніх П.д. кредитором виступає населення даної країни. За період від 1927 р. по 1947 р. таких позик було 21 більш ніж на 300 млрд. карбованців у цінах до 1961 р.*

Для робітників і службовців, а особливо для колгоспників, кожна позика перетворювалась на справжнє боже покарання, що розпочиналося навесні. Уникнути позик – справжнісінького фінансового ярма не було ніякої можливості – для збирання грошей з населення залучався потужний державний апарат, невиконання плану по збору коштів по позиках розцінювалось як тяжкий проступок, за що влада суворо карала. **Пилип Пасенко, Григорій Бутенко** запитали тільки, чи державний займ примусовий, чи можна обійтися без нього. Наступного дня, за так звану "контрреволюційну агітацію та релігійну пропаганду", вони були заарештовані. Особливого розмаху репресії в державі, і в селі також, досягли в 1937 році. Так звані трійки УНКВС "судили" найбільш жорстоко, не жаліючи нікого. В селі були розстріляні **Гусак Федь Микитович, Зубець Пилип Анікєєвич, Коверга Михайло Анікєєвич, Коверга Тодосій Юхимович, Пилипенко Олексій, хлопець Семен**. Багатьох забрали на тяжку виснажливу працю у північних, або далекосхідних виправно-трудових таборах переважно на 8-10 років.

Переважно судили молодих, здорових чоловіків до 30 років. Державі потрібні були раби для праці на Півночі та Далекому Сході.

Одним із постраждалих від режиму був також і **Коверга Михайло Юхимович** (1912 – 2012).

В 1937 році його звинуватили в побитті бригадира **Заїки Леоніда**. Той був п'яний, загубив печатку. Щоб перекинути вину на інших, вказав на бригаду, де працював Михайло Юхимович, що вони споїли його і побили. Заарештували 9-х чоловік. До суду сидів у Кіровоградській тюрмі. В одній камері розміром 2,5 на 5 метрів тіснилися 20 чоловік і більше, спали по черзі, сильно замерзали, кормили якоюсь бандою. Люди сильно хворіли, помирали.

Після суду "трійки"* отримав 10 років таборів. Відправили в Архангельськ на пересильний пункт. Там було біля 20 "точок"- таборів по 20 тисяч чоловік, приблизно, в кожному. Приїжджали "купці", які відбирали собі найздоровіших людей і забирали в інші табори для заготівлі деревини. В 1938 році забрали етапом в Примор'я на заготівлю лісу.

На берегах Північної Двіни валили дерева. Взимку вручну пиляли високі багаторічні дерева, в'язали колоди і возили кінями до залізничної колії, грузили на платформи та відправляли на "материк". А влітку, коли річка звільнялася від криги, ліс сплавляли на плотах, які брали на буксири пароплави. Перебування і праця на засланні були неймовірно важкими. Красномовним є той факт, що із сорока п'яти осіб – членів його бригади до кінця строку в живих залишилося лише четверо. Останні два роки працював вільнопоселенцем - майстером по прокладці доріг.

Дорожню колію в непролазних хащах, в болоті, робили зі стволів дерев. З десяти років відпрацював дев'ять і вернувся в село.

Всього з нашого села було засуджено таким чином більше 50-ти людей. На сьогоднішній день реабілітовано з них 31 людину. З них 6 було розстріляно, 18 - відправлено в північні табори, 1 – в Північний Казахстан, 1 – в концтабір, 3 – звільнено з-під варти за недоказаністю, і доля 2 заарештованих невідома. Список реабілітованих жертв тоталітарного режиму в с.Тернівка наданий в **додатку 8**.

Список цей неповний, оскільки колективом "Українського мартиролога ХХ ст."* продовжується робота з розсекреченими справами репресованих.

***"Український мартиролог ХХ ст."** - це інформаційно-пошуковий інтернет-проект, що розміщений на офіційному вебпорталі Державної архівної служби України та містить стислу інформацію про постраждалих від репресій 1920-1950-х років: фотопортрет або кілька фотографій (за наявності), ім'я особи та коротка характеристика роду...

Завдяки їх старанням стало відомо ще про двох наших земляків, які несправедливо були розстріляні – **Панасенка Олексія Максимовича** та **Дегтяренка Сергія Гнатовича**.

Мало не засудили до "поїздки на Північ" і **Зубця Петра Никифоровича**. Як згадує **Панасенко Марія Петрівна**: "... батько в 1935 році був конюхом у колгоспі ім.Жданова. Кормів було дуже мало і одна із коней здохла. То керівництво колгоспу хотіло приписати йому шкідництво соціалістичному будівництву. За це могли вислати в Північні табори років на десять. Але добрі люди порадили продати нашу добру корову і купити коня в колгосп. За нашу кормилицю ми купили в Покотилівському коня і поганеньку корову. Коня здали в колгосп, а корова допомогла нам виживати далі. Батько залишився з нами."

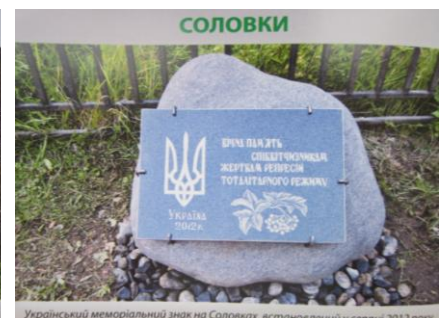
Тотальна підозрілість, стукачество затронули в великій мірі і партійне керівництво державою. Ось що розповідає Микита Хрущов, якого направили в Київ у 1938 році на пост першого секретаря ЦК Компартії (*Н.С.Хрущёв. Воспоминания. – М.:Вагриус, 1997*): "Почали ми знайомитися із справами. По Україні ніби Мамай пройшов. Не було ні секретарів обкомів партії в республіці, ні голів облвиконкомів. Навіть секретаря Київського міськкому не було... Тоді пояснення були стандартними – ворог народу; через деякий час людина вже "зізнавалася", а ще через якийсь час власноруч давала свідчення, які розсилалися кому слід, і створювалося враження обґрунтованості арешту... Людей тоді на Україні просто "тягнули" у "вороги".

..."Як мені повідомили про допит Чубаря (*тоді – Голова Раднаркому України – авт.*), слідчий пояснював: "Мені сказали – бити його, поки не зізнається, що він "ворог народу", от я його й бив, він і зізнався".

У 1939 році в таборах на каторжних роботах перебувало понад 1,3 мільйона чоловік. До завершення війни там утримувалося вже майже 5 мільйонів, а в 1947 році – майже 6 мільйонів чоловік. Зростання чисельності ув'язнених у таборах відбувалося внаслідок посилення репресивних заходів, а ще за рахунок наших солдатів, котрі опинилися в полоні в перший рік війни. Відстраждавши в гітлерівських концтаборах, більшість цих нещасних після війни повернулися не у свої сім'ї – до матерів, дружин, дітей, а потрапляли в не менш пекельні табори – радянські, переважно в далекому Сибіру (*Воркута, Коліма, Республіка Комі та інші – авт.*).

Світла пам'ять світлим людям. Козацький хрест роботи киян М. Малишка і Н. Білан

Український меморіальний знак на Соловках, встановлений у серпні 2012 року

Життя тривало. Розбудовувались люди. Для дітей була побудована школа на початку села зі сторони Новоархангельська.

Як згадує **Коверга Марія Сергіївна**, (1924-2013 рр.), на перших порах окупації в школі був тимчасовий пересильний пункт військовополонених, який діяв приблизно 2 тижні. Потім усіх гоном погнали на Тишківку, Кіровоград і на Германію залізною дорогою. Як писав у записці її брат - усі вони потрапили в табір військовополонених.

Розвивались потихеньку і колгоспи. Колгоспниця колгоспу ім.Молотова **Покутня Фросина** за високі трудові досягнення в 1940 році стала учасницею сільськогосподарської виставки в Кіровограді. Це була величезна честь для простої сільської жінки з освітою в три класи початкової школи.

Велика Вітчизняна війна 1941 – 1945 рр.

*"В нас клятва єдина і воля єдина,
Єдиний в нас клич і порив:
Ніколи, ніколи не буде Вкраїна
Рабою німецьких катів"*

Микола Бажан (1904 – 1983), український поет

З початком Великої Вітчизняної 22 червня війни тернівчани евакуювали колгоспне майно, копали окопи. Жителям нашого села копати окопи допомагали також і люди з інших сіл. В книзі Василя Бондаря "OST – тавро неволі" в той час жителька с.Підвисоке **Очеретня Антоніна Петрівна** розповідає: "1941 року я закінчила

6 класів. Наш клас збирався їхати в Київ на екскурсію, і раптом радіо об'явило: війна! Замість Хрещатика колгосп послав нас копати окопи вздовж берега Синюхи – у селах Тернівка, Левківка та Кальниболото. З окопів ми (21 душа) йшли додому пішки навпрошки через поля і села". Про копання окопів попід Синюху розповідає і **Панасенко Марія Петрівна**: "... копати окопи йшли з великим бажанням і піснями. Ждали фашистів з заходу, з Розсоховатця, тому копали на нашому березі річки. Але німці на танках прийшли в село з боку Тишківки. В селі казали, що німці хитрі – прийшли з того боку звідки їх не ждали (з Новоархангельська через Тишківку – авт.). Два дні підряд над нами літали німецькі літаки і скидали листівки з таким змістом: "Дівочки-паняночки! Не копайте ямочки! Прийдуть наші таночки, - загорнуть ваші ямочки." "

З 23 червня 1941 року в області розпочалася мобілізація військовозобов'язаних 1905 – 1918 рр. народження. Протягом першого тижня війни до райвійськкоматів області надійшло 1 654 заяви від добровольців, а до кінця липня добровольцями зголосилися близько 3 тис. чол. В ці колони перших добровольців влилися і більше 80-ти тернівчан, 68 з них загинули до кінця року.

На кінець липня Ставка Верховного командування була впевнена, що ворог рветься до Дніпра, щоб захопити переправи між Києвом і Черкасами і в подальшому розвивати наступ на Донбас. Прийнято було рішення складом Південного та Південно-Західного фронту не допустити прориву та виходу німецьких військ до Дніпра. Велика роль у реалізації цієї задачі відводилась військам 6-ї та 12-ї армій. Їм

необхідно було зайняти оборону по східному березі річки Синюха, з'єднавшись флангами з 26-ю армією Південно-Західного та 18-ю армією Південного фронтів.

Фронт стрімко наближався до нашого села. До 30 липня 1941 року німці окупували значну частину населених пунктів району. Саме в цей день 9-та танкова дивізія Клейста прорвалась через Шполу до Новоархангельська, 2 серпня вона вийшла до Первомайська, з'єднавшись з 17-ю польовою, завершили оточення 6 та 12 армій зі сходу. 30 липня за наше село відбувся тяжкий бій наших воїнів з фашистами. Ціною багатьох життів радянських солдат село було відстояне. Про цей день свідчить братська могила в центрі села, де поховані 5 відомих (старшина Осіпов Олексій Олексійович; рядові Гришков Геннадій Федорович, Кузін Павло Пантелейович, Кесарь Михайло Антонович, Рахматов Султан) і 154 невідомих радянських бійців.

Основні події розгорнулись з 2 по 7 серпня 1941 року, коли 6 і 12 армії вели важкі бої в оточенні, намагаючись прорвати кільце. Ще в ніч на 1 серпня, за наказом командуючого Південним фронтом, війська 6 та 12 армій, під командуванням генерал-майора Понеділіна П.І., відійшли на рубіж р.Синюхи. З урахуванням реальної ситуації військова рада двох армій направила радіограму в штаб Південного фронту: "Становище стало критичним. Оточення 6 і 12 армій завершено повністю. Існує пряма загроза розпаду загального бойового порядку 6 і 12 армій на два ізольованих осередка з центрами в Бабанці і Текліівці. Резервів немає. Просимо очистити зосередженням сил ділянку Тернівка-Новоархангельськ. Боєприпасів немає. Пальне на виході". У відповідь по радіо надходить абсолютно необґрунтоване бойове розпорядження – "Міцно утримувати зайняті рубежі".

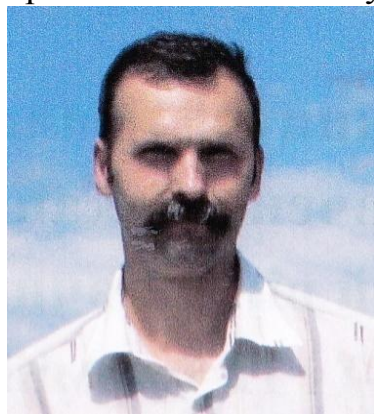
Отже 1 серпня кільце оточення майже зімкнулось. Наштовхнувшись на сильний супротив противника в районі північніше Новоархангельська, командування 12-ї армії шукало інші шляхи для форсування Синюхи. Частини 10-ї дивізії НКВС і прикордонники вийшли до Копенкуватого і направили вперед розвідку. Нею було встановлено, що на полосі Підвисоке – Тернівка в обороні ворога є розрив до 6 км, і дорога на Тишківку вільна. Командування 12-ї армії прийняло рішення використати вигідну ситуацію і, змінивши місце прориву, форсувати Синюху в районі Тернівки і в подальшому наступати на Новоархангельськ і Ямпіль з півдня. Саме через наше село на Тишківку за два дні була виведена головна частина тилів оточених військ – біля 1 тисячі автомобілів. Ось що розповідає про події цього дня лейтенант запаса Корж Афанасій Микитович, який у складі 80-ї стрілецької дивізії 1 і 2 серпня приймав

участь у боях за вихід з оточення: "...2.08. разгорается жаркий бой за переправу через р. Синюха. Командование окружённой группировки предпринимает все меры, чтобы прорвать кольцо и на короткое время удаётся пробить брешь. В эту брешь была эвакуирована, сколько успели, материальная часть, так как она здесь без снарядов была уже бесполезна, чтобы в будущем её могли использовать другие части. Были эвакуированы раненые, выведены и оставшиеся пушки и трактора 144 ГАП...". Крім цього, згідно з даними німецької повітряної розвідки, в районі Новоархангельськ – Оксанино – Дубово – Тернівка спостерігався активний рух колон автомобілів, які рухались у східному напрямі для виходу з оточення. Переправи біля Новоархангельська та Тернівки були під постійним щільним бомбардуванням авіації ворога, бої були дуже важкими. Окремі підрозділи, групи та бійці все ж таки вийшли з оточення в районі Добровеличківки сутичками біля Тернівки, Тишківки, а тисячі загинули, або потрапили в полон.

2 серпня 11-та танкова дивізія фашистів була направлена на Тернівку, щоб відрізати вихід до річки Синюхи, а також не допустити прориву великої колони напівоточених військ, яка рухалась з Підвисокого на Тернівку. Це була ударна група окремих підрозділів 12-ї армії у складі танкових дивізій 24-го механізованого корпусу, 10-ї дивізії НКВС та 2-ї протитанкової артилерійської бригади. Крім цього штабом 12-ї армії планувалось перекинути на плацдарм боєздатну 80-у стрілецьку дивізію зі складу 6-ї армії, але генерал Музиченко (командуючий 6-ю армією – *авт.*) задіяв її для наступу в південному напрямку. Через це в районі нашого села прийшлося використовувати малочисельну 211-у повітряно-десантну бригаду. В результаті через нехватку сил і засобів наступ на плацдармі захлинувся, а 4-го серпня ворог повністю ліквідував його.

І все ж дії військ 12-ї армії на східному березі Синюхи нашого села поставили угруповання противника в тяжке становище. Щоб ліквідувати небезпеку, ворогу прийшлося в спішному порядку перекидати частини 11-ї та 9-ї танкових дивізій, що знизило темпи їх наступу в південному напрямку.

Події з 25 червня по 7 серпня 1941 р. в полосі Південно-Західного фронту взагалі і особливо в зоні Зеленобрамської битви з участю 6-ї і 12-ї армій дуже добре описав у своїй монографії *"Битва под Уманью: трагедия 6-й и 12-й армий"* російський вчений з Уральського державного університету ім. А.М. Горького (м.Єкатеринбург, Росія – *авт.*), кандидат

історичних наук **Нуждін Олег Ігоревич**.

В своїй книзі автор розкриває не тільки рокові обставини, які привели до оточення двох радянських армій в районі урочища Зелена брама, а й розповідає про подвиг тисяч бійців і командирів, які залишились переважно безіменними, і чийми життями, принесеними в жертву, тоді був затриманий наступ німецьких військ на схід, що в кінечному результаті і привело до поразки фашистів. Використаний наявний документальний масив радянських архівів і дослідників, а в особливості педантичні і більш повні матеріали Військового архіву Германії.

Отже оточення 6-ої та 12-ої армій Робітничо-Селянської Червоної армії (*далі – РСЧА – авт.*) було завершено повністю. На кінець дня 2 серпня у Тишківці уже

знаходились німецькі танкові частини, хоча від села до села залишався дуже великий вільний простір. 3-4 серпня бійці Червоної Армії продовжують спроби прорватися на схід в районі Новоархангельська, Оксанино, Тернівки. На 17.00 3 серпня 49-а танкова дивізія полковника К.Ф.Швецова при підтримці 211-ї повітряно-десантної бригади вела бій в 3-х кілометрах від Тишківки. В районі нашого села розгорталась в бойові порядки перекинута з-під села Копенкувате 58-а гірсько-стрілецька дивізія РСЧА. Але прорватися через Тишківку на Ямпіль, як планувалося командуванням 12-ї армії, 24-му мехкорпусу не вдалося. В цей же час з півдня в район впадіння Ятрані в Синюху підійшла німецька 1-а гірсько-егерська дивізія, яка на 4 серпня мала бойову задачу не допустити подальший відступ наших військ на Тернівку. Дії наших військ на східному березі Синюхи противник розцінював як захват плацдарма для виводу всього угруповання з оточення. Тому 4 серпня командуванням XIV моторизованого та XXXXIX гірсько-егерського корпусів противника була спланована операція по знищенню прорвавшихся в район Новоархангельськ – Тернівка – Тишківка оточених військ. Для цього були задіяні частини 1-ї гірсько-егерської дивізії, посилені бойові групи 11-ї та 9-ї танкових дивізій та бригада "Лейбштандарт". Планувалось відсікти угруповання наших військ від річки, розсікти на частини і ліквідувати.

На цей же ранок був запланований наступ військ РСЧА від Тернівки на Тишківку. Для цього була створена ударна група у складі 58-ї та 44-ї гірсько-стрілецьких, 45-ї та 49-ї танкових дивізій та 211-ї повітряно-десантної бригади. Загальне командування було надано командирі 58-ї дивізії генерал-майору М.І. Прошкіну. Чисельний склад угруповання визначити доволі складно. Згідно показанням командирів Червоної Армії, які потрапили в полон, він був не більше 3.4 тис. штиків і біля 30 гармат, з яких, на жаль, не більше десятка були здатні до боротьби з танками. До того ж, боєзапас їх був у край малим, тільки для деяких калібрів він досягав 15 пострілів, для більшості ж складав 5-7, а для інших гармат не було зовсім. Не було у групі і танків. В 49-й танковій дивізії їх до 4 серпня не залишилось ні одного.

Наш наступ було заплановано на 5.30 ранку. На Новоархангельськ повела атаку 44-а дивізія, але, наткнувшись на міцну оборону німців, вернулась на висхідне положення. По цій причині підтримати наступ на Тишківку вона не змогла. А 45-а танкова дивізія до початку наступу так і не прибула. Атака велась фактично тільки силами 58-ї гірсько-стрілецької дивізії у складі двох танкових полків в пішому строю та залишків 211-ї бригади. Під Тишківкою вони наштовхнулись на передові частини німецької 9-ї танкової дивізії під командуванням генерала А. фон Хубіцкі. На цьому рубежі наступ наших військ на схід і північний схід було зупинено.

Наступ противника розпочався в 8.00. В подальшому битва перейшла у зустрічний бій піших червоноармійців проти німецьких танкових дивізій. Дуже розтягнуті по фронту частини 44-ї дивізії не змогли утримати рубежі оборони і стали швидко відступати до річки. Після полудня батальйони "Лейбштандарту" після коротких сутичок з відступаючими частинами вийшли до річки Синюха південніше села.

Ударна група німецької 11-ї танкової дивізії, основу якої складав 15-й танковий полк, після жорстокого бою заняла висоти північніше села Костянтинівки (Маслянкова). Після полудня 9-а і 11-а танкові дивізії при підтримці артилерії та авіації атакували Тишківку і Тернівку. Як пригадував О.Л.Лук'янов, *"...противник наступал на нашу оборону одновременно с севера, востока и юга, сжимая нашу*

оборону в кільце”. Частини Червоної Армії не витримавши удару, перемішались і стали відходити в напрямі до Синюхи.

Після сильної артилерійської підготовки в другій половині дня бойова група 11-ї танкової дивізії німців відновила наступ. Її дії підтримали з півдня частини 9-ї танкової дивізії XIV корпусу. Після полудня противник підійшов до Тернівки, де знаходились позиції артилерії 58-ї дивізії. Зупинити німецький наступ уже було нічим. Тим не менш, бійці 258-го гаубичного полку 58-ї дивізії зуміли підбити два чи три танка перш, ніж противник увірвався на їх позиції. Без піхотного прикриття артилерія була беззахисною, і її вогонь був швидко подавлений. Остатки частин 49-ї танкової і 58-ї стрілецької дивізій швидко відступили на південний край села Тернівка, де був протитанковий рів. Тут і стали збиратися війська, зробивши з нього останній рубіж оборони.

Ось що говорить учасник цього бою червоноармієць Анатолій Соловійов: ”... к концу дня нас на батарее осталось шестеро, в том числе комбат старший лейтенант Лейко, раненный в обе ноги. Вечером немцы с танками начали прорываться в Терновку. Нам пришлось отходить к Синюхе. Отход прикрыл старший лейтенант Лейко, который наотрез отказался, чтобы мы несли его на руках. Отошли в противотанковый ров, над самой речкой, где скопились бойцы и командиры из других частей. Вместе пошли рвом вдоль села и опять напоролись на немцев. Один из больших командиров – одни говорили, что это генерал, другие называли его комиссаром – тихо скомандовал всем: ”Кругом!”. Сказал, что будем прорываться через село, прорываться яростно, но так, чтобы не очень привлекать к себе внимание фашистов, - стрельбы поменьше, больше работать штыками. Это была яростная атака, в каких мне не приходилось участвовать ни разу за всю войну. Лежали кучи немецких трупов. С нашей стороны также были большие потери, но те, кто уцелел, пробились, ушли в степь”.

Як згадує **Шевченко (Власенко) Анастасія Григорівна** (1927 р.н.), біля їх хати лежав поранений у обидві ноги офіцер, якого захопили в полон при черговому прориві. Його розстріляли в той же день. Можливо це був той самий старший лейтенант Лейко, який ціною свого життя прикрив своїх товаришів, щоб вони змогли вирватися з лещат фашистів. На жаль місце його захоронення невідоме.

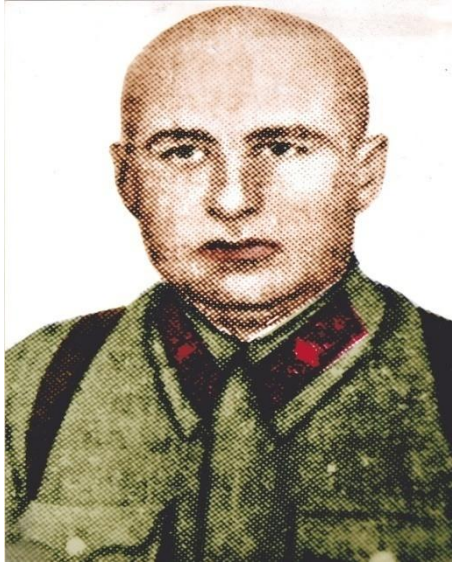
Генерал М.І.Прошкін і воєнком з'єднання бригадний комісар М.Н.Пожидаєв прикладали відчайдушні зусилля, щоб залишками військ утримати берег. Після того як німці захопили переправу через річку Синюха, розташовану на південній окраїні Тернівки, їм вдалося організувати контратаку і відбити переправу. По ній на західний берег стали переходити наші війська.

Бій за Тернівку завершився уже з наступаючими сутінками 4 серпня. В цей же час правий фланг 11-ї танкової дивізії зламав опір окопавшихся західніше села Лозоватки наших військ і також вийшов до річки Синюха. Увечері командир 11-ї танкової дивізії генерал Л.Крювелль зміг доповісти в штаб корпусу, що поставлена перед з'єднанням задача по ліквідації плацдарму в районі села Тернівка повністю виконана. Німці в полосі оточення контролювали тепер майже весь східний берег Синюхи. Невеликий плацдарм зберігався в районі села Маслоблід, але й він був ліквідований до ранку 5 серпня. В ході зачистки були взяті в полон біля тисячі червоноармійців.

Одночасно по західному березі Синюхи до Тернівки вийшла група ”Ланг” 1-ї гірсько-сгєрської дивізії. Тили 58-ї дивізії і 24-го мехкорпусу, розміщені в Панському (Ятранському) лісі, були знищені. ”Мы направили туда (на Панский лес) свои бинокли, - писал багато років потому С.І. Гержов, - и увидели, как к лесу со всех сторон шли в

наступление немецкие танки и автоматчики. В большом лесу было много наших войск. Там же осталась вся наша артиллерия... Легко было представить себе трагедию воинов наших батарей, не имевших горячего и боеприпасов”.

Стало ясно, що позиції під Тернівкою уже не втримати, і, щоб врятувати остатки своїх військ, генерал М.І.Прошкін віддав наказ усім переправлятися на західний берег, поки його ще не заняли німці. До цього моменту переправа чи вже була розбита чи знаходилась під обстрілом, тому прийшлося переправлятися плавом. Про цю переправу у своїх спогадах писав старший сержант особливого саперного батальйону 80-ї стр. дивізії Цатинян Аршалус Леонович: ”5-го августа 1941 года наш сапёрный батальон по приказу штаба армии построили переправу через реку Синюху около села Терновка Кировоградской области, дважды строили переправу и каждый раз фашистская авиация её

разбивала не давая переправить население, технику, скот.”. Як згадував пізніше Г.І.Писаревський, ”...многие пытались переплыть реку, некоторым удавалось, а многие погибали на чистой глади воды от пулемётного огня противника. Многие и многие были сражены вражескими пулями во время форсирования реки. От того, что много погибло на воде реки, вода в реке стала бурой”.

Спробував перебраться на протилежний берег також і штаб 58-ї дивізії. Він розділив печальну долю бійців свого з’єднання. Загинув воєнком дивізії М.Н.Пожидаєв (на фото)*, пропав безвісті начальник політвідділу полковий комісар А.М.Кудрявцев, потрапили в полон начальник артилерії полковник І.М.Прокоф’єв, начальник оперативного відділу майор

Г.С.Веденєєв, а також командир 279-го полку полковник С.М.Руденко.

**Під час участі в науково-практичній конференції в с. Підвисокому 5-6 серпня 2011 року ”Зелена Брама - героїзм – трагедія - пам’ять”, на якій був присутній і внук комісара, завдяки історику-архівісту з Росії Суркову Д.І., який приймав участь у роботі конференції, вдалося в’яснити, що комісар був убитий автоматною чергою у воді Синюхи на південній окраїні Тернівки при спробі перепливати її вплав. До цього часу родина комісара не мала відомостей про місце його загибелі, а тепер їм є куди приїжджати, щоб покласти квіти до Братської могили і на місце загибелі діда та офіцерів і бійців полку.*

Генералу М.І.Прошкіну вдалося переплисти річку. Але її західний берег був крутим і безлісним, не давав практично ніякої можливості заховатися від наступаючих по березі гірських стрільців. Генерал до вечора ховався в прибережній рослинності, мабуть, надіючись в темноті пробитись до своїх. Але уже в сутінках німці стали ретельно ”прочісувати” прибережні зарості в пошуках червоноармійців та командирів. Так був узятий в полон і командир 58-ї дивізії генерал М.І.Прошкін.

По німецьким даним, тільки 9-а танкова дивізія з 4 на 5 серпня взяла в полон біля 5 тисяч осіб, серед яких біля 1 тисячіраних. Серед полонених була й значна частина командування 49-ї танкової дивізії: полковники К.Ф.Швецов і Н.Н.Любимов, підполковники В.Ф. Сірко, Б.М. Матвеєв і М.Д. Беренфельд.

Після тяжких нічних вуличних боїв, з великими втратами особового складу, ворог захоплює Тернівку. Пізніше всіх загиблих німців було поховано на спеціальному кладовищі в кінці села в сторону Тишківки (див. **фото**). На жаль не вдалося відслідкувати, яким чином це кладовище щезло з карти села. Можливо тільки допустити, що трупи були ексгумовані і переправлені до Германії, або після відступу фашистів воно було зруйноване радянською владою і на його місці висаджений сад.

Німецьке фото (1941 рік) надане Фартушним Анатолієм з особистого архіву.

Декілька сотень знесилених, ранених полонених червоноармійців фашисти розмістили в організованому тимчасовому таборі для військовополонених на території старої ферми, в конюшнях (клин сучасної вулиці Зарічної).

Їсти та пити не давали, жителі допомагали продуктами та перев'язочним матеріалом. Багато полонених померло, декілька здійснили невдалі спроби втечі і їх розстріляли. Вони, а також померлі від ран, поховані місцевими жителями над яром. Можливо, до сих пір бійці покояться не пізнаними.

Декілька солдат раніше вийшли з оточення, пристали до одиноких людей. Задусь Василь Іванович (1924 р.н.) проживав у **Пасенко Федосія Юхимовича** – чоловік називав його сином. Чоловік на ім'я Петро проживав у жінки **Євтушенко Дуні** - він згуртував біля себе декілька людей. Ця група з допомогою місцевих жінок крали з колгоспної (уже німецької) коморі муку, цукор, крупи, продукти і разом з перев'язочним матеріалом переправляли в Зелену Брану в оточення. Завдяки підземному переходу від хати Євтушенко до річечки Тернівки (бл. 50 м.) вдалося уникнути захвату та розстрілу групи, коли фашисти з вулиці Панасенківки побачили підозрілий рух біля хати, почали обстріл території навколо неї, також послали групу для захвату.

В нагляді за військовополоненими в німецькому тимчасовому таборі військовополонених німцям допомагали **Шостака Никифор Егейович, Шостака Станіслав Егейович, Шостака Пилип, Наточій Микола** (молодий хлопець).

Через двоє суток військовополонених погнали в невідомому напрямку, можливо на Новоархангельськ, а можливо в Уманську яму*.

**Уманська яма (шталаг 304) – один з перших концтаборів на території України. Невідомо хто дав таку моторошну назву сумно відомому концтабору під Уманню, але його знали по всій Україні як фабрику смерті. Розташовувався він в кар'єрі, де добували глину для цегляної фабрики. Був обгороджений декількома рядами колючого дроту, сторожовими вежами з кулеметами. По периметру охорону здійснювали охоронники з вівчарками, спеціально навченими перегризати горло полоненим. "Роботу" фабрика смерті розпочала в перших числах серпня, після відходу 6 та 12 армій з-під Умані в район Зеленої брами. Сюди розміщували захоплених під Уманню, в Підвисокому та по окраїнам, червоноармійців та командирів 6 та 12 армій. Умови були нестерпні.*

Міжнародному військовому трибуналу в Нюрнберзі був наданий протокол допиту командира роти охоронного батальйона. Ось його текст:

”В Уманском лагере охрану несла рота нашего подразделения 783-го батальйона, и поэтому я был в курсе всех событий, которые там происходили... Этот лагерь был рассчитан при нормальных условиях на 6-7 тысяч человек, однако в нём... содержалось 74 тысячи человек.

Вопрос. Это были бараки?

Ответ. Нет, это был бывший кирпичный завод, и на его территории, кроме низких навесов для сушки кирпича, больше ничего не было.

Вопрос. Там были размещены военнопленные?

Ответ. Пожалуй, нельзя сказать, что они были размещены, так как под каждым навесом вмещалось самое большее 200-300 человек, остальные же ночевали под открытым небом.

Вопрос. Какой режим был в этом лагере?

Ответ. Режим в лагере был в некотором роде своеобразным. Условия в лагере создавали впечатление, что комендант лагеря капитан Беккер не в состоянии организовать эту большую массу людей и прокормить. Внутри лагеря имелись 2 кухни, хотя их нельзя было назвать кухнями. На цементе и на камнях были установлены железные бочки, в них приготавливалась пища для военнопленных. Эти кухни при круглосуточной работе могли приготовить пищи примерно на 2 тысячи человек. Обычное питание военнопленных было совершенно недостаточное. Дневная норма хлеба составляла один хлеб на 6 человек, который, однако, нельзя было назвать хлебом. При раздаче горячей пищи часто возникали беспорядки, поскольку военнопленные, а их в лагере было более 70 тысяч, стремились получить пищу. В таком случае охрана пускала в ход дубинки, которые были обычным явлением в лагере. У меня, в общем, сложилось впечатление, что в этих лагерях дубинка являлась основой.

Вопрос. Известно ли вам что-либо относительно смертности в лагере?

Ответ. Ежедневно в лагере умирало 60-70 человек.

Вопрос. От каких причин?

Ответ. До того, как разразилась эпидемия, речь шла в большинстве случаев об убитых людях.

Вопрос. Убитых при раздаче пищи?

Ответ. Как во время раздачи пищи, так и в рабочее время. И вообще людей убивали в течение всего дня”.

По іншим даним відомо, що по суботам розстрілювали до трьохсот полонених червоноармійців, а також приведених сюди на розстріл партизан та циган.

Згідно матеріалам Нюрнберзького процесу, в таких таборах як Уманська яма гинуло 87,5% в'язнів. Отже зі ста мучеників залишалось в живих 12-13 чоловік. Куди дівали загинувших? Адже крематоріїв у цьому таборі не було. Один із колишніх в'язнів Василь Володимирович Кадишев розповідав, що він, як і інші поранені, котрі лежали під навісами для сушки цегли, звернули увагу на невеличкий чорний вагончик, який час від часу німці перетягували в інше місце. Спочатку думали, що це склад, але потім помітили, що за складом копали великі ями, в які скидали трупи, потім зарівнювали під навколишній пейзаж. Скільки було таких захоронень точно відповісти неможливо. Коли після війни відновили виробництво цегли і продовжили забір глини поруч з довоєнним кар'єром, не раз натрапляли на скопища скелетів. В таких випадках припиняли роботу, викликали працівників військомату і переносили останки до братських могил. Але як стверджують очевидці, таких місць було не так вже й багато.

Один з старожилів Умані Карпо Савелійович Козловський розповідав, що він, як і інші жителі передмістя ”Міщанка”, бачили, як весною 1943 року німці оточили колишній концтабір і щось там копали. Коли люди наближались, щоб побачити, що там діється, їх відганяли, стріляючи вгору. Таким чином фашисти зачищали сліди своїх звірств.

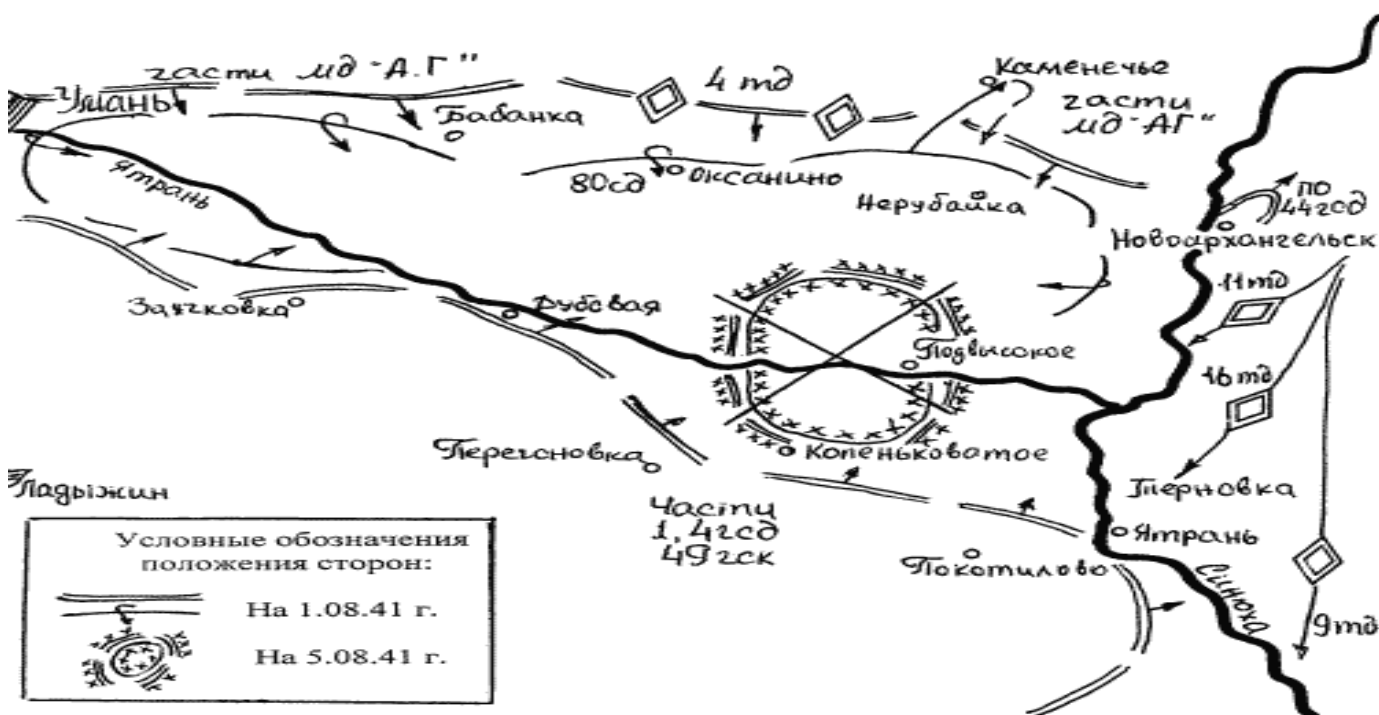
Відкопаних спалювали тут же, склавши в штабелі та обливши бензином. Пунктуальні та практичні фашисти людський попіл застосовували як добриво для своїх полів у Германії.

Десятки тисяч імен замучених залишилися невідомими. Мельніченко Марія Михайлівна, керівник пошукової програми "Уманська яма" республіканського Фонду пошуку, в 80-х та на початку 90-х років багато зробила для відновлення прізвищ замучених. Матеріали пошуку знаходяться у фондах Уманського краєзнавчого музею.

Ввечері 5 серпня окремі підрозділи наших військ, можливо у складі залишків 24-го мехкорпусу і 8-го стрілецького корпусу, ведуть бої за Тернівку, а також біля Мартинівки, але вийти з оточення такими малими силами, без підтримки артилерії, не змогли. 16-му мехкорпусу, підсиленому групою полковника П.С. Фотченкова та 3-ю

протитанковою артилерійською бригадою, яким ставилась бойова задача по захопленню переправ між Тернівкою і Покотилове, також не вдалося цього зробити.

Ще про один трагічний епізод боїв за Тернівку 6 – 7 серпня розповів у "Воспоминаниях ветеранов 80-й ордена Ленина имени Пролетариата Донбасса стрелковой дивизии" командир взводу 144 гаубичного полку 80-ї стр. дивізії Гаврилов Федір Миколайович: "... отходили разрозненными группами на Винницу, дошли до села Терновка Кировоградской области, на слияние рек Синюха и Ятрань, где были наши разрозненные группы полностью окружены. Здесь был пом. начштаба Ляднов П.В., начальник финчасти Канделаки и я, часть красноармейцев. С нами была штабная машина с документами и

знамёнами полка. По возможности мы пытались задержать противника, но наши силы без техники и боеприпасов не могли противостоять превосходящим силам врага....

Видя, что немцы уже подошли к реке Синюха у с.Терновка и нам не устоять, вечерело – когда осмотрелся, то рядом уже не было начфина и пом. начштаба, тогда принимаю решение спрятать знамёна и два ордена погибших командиров (дивизионов или батарей – не знаю), вложил в металлический ящик, ящик опустил в окоп, который находился за церковной оградой с восточной стороны.

В мае 1969 года с турклубом "Романтик" – группа из 6-ти человек ездили искать этот ящик, но безрезультатно – имеются снимки поиска. На том месте сейчас сквер и пам'ятники над могилами солдат.

Затем я с ручным пулемётом вёл огонь по переправляющимся через реку Синюха немцам пока не получил ранение в голову, руку и контузию от разорвавшихся невдалеке мин, это было в ночь с 6 на 7 августа 1941 года. Я остался в каком то саду, и когда под утро пришёл в себя, пополз по саду с пистолетом, наткнулся на яму, в которой прятались местные жители. Они втащили меня в яму, дали переодеться во всё гражданское и таким образом спасли мне жизнь. Остался на оккупированной территории”.

В ніч з 6 на 7 серпня, після засідання військової ради в Копенкуватому, було вирішено створити дві ударні групи для прориву з оточення в південному напрямку на Первомайськ. Через малу пропускну здатність доріг атаки повинні були відбуватися на широкому фронті – від Тернівки на сході до Перегонівки на заході. Місцями форсування річок були визначені мости і броди у села Тернівка (на річці Синюха) (див. фото),

Німецька фотографія (літо 1941 р.) надана зберігачем Новоархангельського краєзнавчого музею Владиславом Шимченко.

Покотилове, Лебединка і Давидівка (на річці Ятрань). Перша група ударила з Підвисокого на Когутівку. Артилерією противника були підбиті танки, піхота розпорошена. Не маючи боеприпасів бійці йшли в штикові атаки. Частині, в районі Тернівки, вдалося прорватись, перепливши Синюху і вийти з оточення. Але сотні було вбито і потрапили в полон, в тому числі і командуючий Музиченко. Про ті події згадує учасник боїв в урочищі Зелена брама Ткачук Пилип Філімонович: “...бажання було вирватись з оточення. Із Підвисокого 6 серпня 1941 року ввечері ми рушили на схід – стомлені, виснажені, голодні. На ранок колона досягла річки Синюхи. Тут над нами з’явився німецький літак-коригувальник і зразу ж на колону посипались міни. Ми по дерев’яному мосту через р.Синюху увійшли в с.Тернівку. Цілу добу тривав бій з німцями, в нас не було ні патронів, ні снарядів. 7 серпня німці заняли село. Багато воїнів загинуло. Біля 200-300 чоловік поранених та

важкопоранених біля 150 чол. розмістили в конюшні. Багато важкопоранених без рук, без ніг, а одного пам'ятаю з деформацією верхівки лівої частини грудної клітки – оголена верхівка легенів. Я виявився один лікар серед цих поранених, чим можна було допомогти? Перев'язував, скільки вистачило бинтів. Дуже вдячний населенню села, що допомогли їжею – варили картоплю. Поранені лежали на соломі в конюшні тихо, без криків і стогону – вони винні в тім, що не пустили останню кулю у висок по сталінській вимозі. Подальшої долі поранених не знаю, так як мене 9 серпня погнали на Новоархангельськ.

Пам'ятаю такий випадок – 7 серпня ранком я надавав медичну допомогу одній жінці села Тернівка, яка була поранена в ногу і розвилась газова гангрена. Я перев'язав рану і рекомендував негайну операцію – ампутацію. Можливості для операції не було. Я шокований полоном, 2 суток не ївши, і не попросив у господаря кусочок хліба. Мені відомо, що в подальшому лікарем в селі Тернівці працював І. В. Ковалишин. Був в Уманській ямі (таборі), втік, партизанив.”

Цей же день описує також, в минулому командир взводу розвідки, Погрібний Іван Євменович: “... не забути біі під Бердичевом, а потім, особливо, на річці Синюха. Два рази перепливали річку, але обидва рази вимушені були повертатися назад, бо протилежний берег уже був зайнятий ворогом. На початку серпня 1941 року фашистські літаки піддали бомбардуванню скупчення наших військ, ворожа артилерія майже безупинно обстрілювала з далекобійних гармат.

А через кілька днів пішли в рішучу атаку. Всіх тих, хто до останнього патрона відстрілювався, був поранений, взяли в полон. Мужньо вели себе командири. Будучи вже в полоні, намагалися допомогти один одному. Я вдячний помічникові начальника штабу нашого батальйону лейтенанту Совіну, який допоміг мені потрапити в колону, яку гнали через ліс, де мені вдалося вискочити зі строю в гущавину, а потім самостійно пробиратися на схід.

Таких, що відірвались від колони, виявилось кілька чоловік. У кожного з нас в душі жевріла надія пробратись до своїх та зі зброєю в руках вступити знову в жорстоку боротьбу з ворогом.

Та в одному із сіл Шполянського району на світанку нас, сплячих у скирті сіна, схопили фашисти та знову погнали на Умань. Один з товаришів, який уже побував у так званій Уманській ямі, розповів про те жахливе місце. Вночі нам удалося знову вирватися з ворожих пазурів.”

А ось які події описали в своєму нарисі до 40-ліття Великої Перемоги Петро Рєпін та Олексій Светнікін - учасники боїв біля Зеленої Брами: “... На окраине Зеленой Браны собирает силы для очередного прорыва генерал С.Я.Огурцов, командир 10-й танковой дивизии, особо отличившейся в первый месяц боёв. Огурцова хорошо знают бойцы всех родов войск, отряд быстро пополняется. Его ядро – конники 21-го кавалерийского полка, остальные – сборные части разных дивизий и полков, в том числе и 80-й дивизии. Впереди – огромное подсолнечниковое поле, за ним – лесок, напичканный горными егерями. Подсолнечник – все-таки укрытие. Проскочить побыстрее это поле, выбить фашистов из леса и – разорванное кольцо окружения. Так всем тогда думалось, кто шёл в атаку. Над полем волнами проходят вражеские бомбардировщики, плотный артиллерийский и миномётный огонь косит атакующих. Немногим удаётся перейти огненный рубеж.

Оборона, между тем, всё заметнее принимала очаговый характер. Отсутствие единой линии обороны сильно ослабило позиции окружённых, кольцо окружения сжималось. В 80-й дивизии наиболее боеспособным оставался сводный дивизион 144-го гаубичного полка. Командование им принял на себя один из авторов этого очерка П.Д.Репин. Дивизион вместе с присоединившимися частями других подразделений пробивался вдоль реки Синюхи к Терновке. У этого села образовался наиболее крупный узел сопротивления. Красноармейцам удалось зацепиться за левый берег и отбивать атаки врага, пытающегося сбросить их в реку. Здесь, под Терновкой, погиб человек большой отваги и мужества, комиссар 80-й дивизии С.Ш.Прейс, опытный политработник.

У артиллеристов ещё были орудия на механической тяге. Но вскоре их пришлось уничтожить, кончился бензин. По вражеским мишеням выпустили последние снаряды. В отряде было примерно 800 человек. В непрерывных жарких схватках отряд нёс немалые потери, но всё время пополнялся новыми бойцами, в одиночку и группами пробивавшимися на восток. Значительные силы прибавились в районе села Тишковки. Отряду удавалось избегать встреч с крупными силами противника, но встречные бои приходилось вести днём и ночью. Несколько раз артиллеристы

оказывались в новых окружениях. Вырывались. Последний раз вырвались из кольца у села Добровеличковка.

Более пятисот километров по вражеским тылам – таков путь отряда. Двигались в основном ночью. Днём останавливались в дубравах, в прибрежных зарослях. Питались, в прямом смысле этого слова, подножным кормом: сырой картошкой, свеклой, колосьями. У села Софиевка, что на берегу реки Ингул, отряд встретил танкистов 18-й армии Южного фронта.”

8 серпня знову біля нашого села, а також біля Мартинівки, відбувалися окремі сутички. Проривалися також біля Небелівки, Нерубайки, Оксанино, Кам'яного. Зі слів **Бутенко Ольги Оксентіївни** в цей день одна з груп у складі 4-х бійців зранку зайшли в погріб до **Мазури Василя** (де зараз живе **Ковальчук Микола**), щоб пережити до смеркання і потім прориватись далі.

Під час артилерійського обстрілу снаряд влучив у хлів, під яким був погріб з оточеннями, балкою привалило вхід і люди задихнулись. Наступного дня, коли в селі було тихо, Закирничний Василь з Пасенком Михайлом відкрили погріб і витягнули загинувших, тачкою перетягнули на кладовище і поховали. Після війни на місці братської могили

силами сільської ради був установлений пам'ятник, завжди сюди приходили дорослі і діти, щоб прибрати могилу, покласти квіти, проводиться служба за упокій душі воїнів.

Після того, як основні сили 6 та 12 армій були розпорошені та знищені, окремі загони радянських бійців ще продовжували спроби вирватися з кільця. В цей же час штаб Південного фронту не мав достовірних даних про те, що відбувається в районі Зеленої Брами. Для того, щоб одержати хоч якусь інформацію про стан військ, штаб Південного фронту відправив в район Зеленої брами декілька спеціальних груп. Ось що говориться в одному з документів:

”10 августа 1941 года.

У аппарата начальник штаба Южного фронта генерал-майор Романов. Передаю для немедленного вручения.

Москва. Главковерху товарищу Сталину.

Для выяснений точной обстановки и положения 6 и 12 армий, находящихся в окружении в районе Новоархангельска, Каменечье, Дубово, Рогово, Терновка, - приняты следующие меры:

Выделены две группы специально подготовленных лиц, которые на самолётах СБ высаживаются, первая группа – два человека – в районе северо-восточнее Терновки, вторая группа два человека – в районе Вишнополь. Группы снабжены коротковолновыми радиостанциями, люди одеты в гражданское платье. Задача групп – проникнуть в район, занимаемый частями 6 и 12 армий, и немедленно донести об их положении по радио, по установленному коду.

Выделяется звено самолётов с радиостанциями, которые, курсируя в воздухе, держат связь воздух-земля с рацией штаба фронта.

Выделяется пять групп штаба фронта, каждая группа по 3-4 человека. Эти группы подвозятся к линии фронта и веером идут для прочёсывания района Терновка - Подвысокое, Островец – район действий частей 6 и 12 армий. Все группы снабжаются радиостанциями.

Высылается специально авиаразведка звеном самолётов, снабжённых радиостанциями. Задача – разведать все дороги, ведущие в район окружения 6 и 12 армий, для установления направления движения частей.

Самолёты снабжаются вымпелами, указывающими наиболее безопасные маршруты к нашему фронту.

Выполнение всех мероприятий на рассвете. Мероприятия проводятся под моим личным контролем.

О результатах доложу немедленно.

Тюленев.”

Стосовно першого заходу - на жаль ці дві групи мало що встигли – штаба не знайшли, не могли знайти – на той час його вже не існувало, а вибиралися з цих місць майже рік. Виконати інші пункти також не можна було – регулярних військ уже не існувало, залишилися тільки розрізнені групи бійців, які уже не могли вирватися з оточення. Взагалі, такий документ повинен був вийти з пера керівників фронту хоча б в числах 3-5-х серпня.

13 серпня в полон були взяті останні 650 захисників Зеленої Брами, і командування 1-ї німецької дивізії доповіло, що *”руських здесь уже не осталось”*.

Всього під час цих кровопролитних, жорстоких, нерівних боїв фронт позбувся двох армій (6-ї і 12-ї), були розбиті 6 корпусів та 17 дивізій, загинуло близько 18.5 тис. радянських воїнів, близько 60 тис. взято в полон. Німецький військовий історик Йоахім Гоффман відзначає, що *”радянські солдати потрапляли в полон у стані крайнього виснаження. Іноді вони по шість-вісім днів під час бою нічого не їли”*.

В полон потрапили два командарма, чотири командира корпусів, одинадцять командирів дивізій, загинули два командира корпусів і шість командирів дивізій.

З оточення вийшло близько 11 тисяч чоловік і 1015 автомашин з бойовим майном. В ході зачистки поля бою німцями було знайдено і захоронено 18 500 загинувших червоноармійців і командирів. Більше 400 гармат, 4 700 автомобілів і 3 800 коней склали трофеї XXXXIX корпусу. До сих пір в селі розповідають колишні хлопчики, а зараз уже похилого віку чоловіки, як хоронили загиблих в полях навколо села радянських солдат без документів і військової форми. А скільки їх ще і зараз лежить в землі невідомих! Багато потонуло – не було сил вибратися, або їх наздогнали пулі фашистів. Синюху, на початку серпня 1941 року, солдати прозвали Красною, тому, що вода стала розовато-коричневою і її не можна було пити. А ще Євген Долматовський в своїй книзі *”Зелёная брама”* приводить дані про те, що діловий дуб з урочища Зелена Брама, який мали використовувати для виробництва меблів, ще довгі роки не можна було застосовувати, оскільки дерева були нашіпиговані осколками, пулями та іншим металом – пили виходили із строю. Більшість цього металу відноситься до 6 серпня, коли ліс обстріляв німецький дивізіон 219-мм мортир. Перед ним була поставлена задача нанести вогневий удар по вершинам і кронам дерев, щоб морально зламати оточені війська. Зайнявши позицію в 3-х кілометрах від лісу, мортири розпочали обстріл. Ефект перевершив усі сподівання німців. Обстріл спричинив великі завали в лісі і паніку серед червоноармійців. Як розповідав в 1980 році один із місцевих жителів Є.А.Долматовському, *”...дерева більше чим наполовину залишились без листя. Ліс стояв, як обмолочений”*.

Можливо, саме ці кровопролитні, трагічні для нашого народу дні змусили Сталіна 16 серпня 1941 року підписати сумнозвісний наказ №270 *”О случаях трусости и сдаче в плен и мерах по пресечению таких действий”*, продиктований бажанням знайти винних у невдачах на Західному фронті й пояснити причини розгрому декількох армій боягузством командирів. У наказі, крім інших командирів, звинувачувався командуючий 12-ї армії генерал-майор Понеделін за розгром військ:

”...генерал-лейтенант (в наказі помилка, він був генерал-майором) Понеделин, командовавший 12-й армией, попал в окружение противника, имел полную возможность пробиться к своим, как это сделало подавляющее большинство частей его армии. Но Понеделин не проявил необходимой настойчивости и воли к победе, поддался панике, струсил и сдался в плен врагу, дезертировал к врагу, совершив таким образом преступление перед Родиной, как нарушитель военной присяги...”.

В такому ж дусі був згаданий і командир 13-го стрілецького корпусу генерал-майор Кирилов М.К.

Євген Долматовський писав - командири потрапили в засідку, Понеделін і Музиченко були тяжко поранені і без свідомості потрапили у полон, а М.К Кирилов потрапив у полон в результаті рукопашної сутички. Зв'язок з арміями був втрачений, Сталіну доповіли, що генерали без опору здалися німцям. Командирів несправедливо зганьбили на всю країну. Після війни, 25 серпня 1950 року, генерали були засуджені до розстрілу. 23 лютого 1956 року генерали були реабілітовані посмертно за відсутністю в їх діях складу злочину.

Такими наказами, як вище наведений, сталінські прихвосні вигороджували себе і керівництво країни за те, що напередодні війни обезголовили наймогутнішу на той час армію (напередодні війни без командувачів перебували 16 військових округів, 5 флотів, 33 корпуси, 76 дивізій, 291 полк, 12 авіадивізій), що так безпечно поводити себе напередодні фашистської навали (тільки з січня по 31 травня 1941 року СРСР відвантажив до Німеччини 307 тисяч тонн нафтопродуктів, 654 тисячі тонн зерна, 7700 тонн міді, 68 тисяч тонн марганцевої руди, 78 тисяч тонн фосфатів, 1076 кілограмів платини), арештовували, розстрілювали наших резидентів-інформаторів, які протягом року доповідали, що готується в 20-х числах червня 1941 року напад на СРСР.

Взагалі Зеленобрамську трагедію замовчували, але пам'ять людську не витравити нічим. Останнім часом все більше відкривають свої таємниці архіви, стають відомими нові факти тих страшних днів. Кіровоградський дослідник історії краю **Василь Даценко** у своїй книзі «Щоб пам'ятали. Кіровоградщина в роки ВВв 1941-1945 рр.» пише, що ще в 1989 році «Военно-исторический журнал» Міністерства оборони СРСР опублікував фото з німецьких архівів полоненого командуючого 6-ю армією генерал-лейтенанта Музиченка в оточенні німецьких офіцерів живим і здоровим. Також неушкодженими і спокійними виглядають на німецькому фото в оточенні конвоїрів генерали П.Поненелін та М.Кирилов. Ще не одну таїну відкриє нам історія.

Колгоспники Підвисокого, Копенкуватого, Небелівки, Кам'янечого, Тернівки за час трагічних подій в Зеленій Брамі прийняли під свій дах, взяли під свій захист тисячі ранених та хворих червоноармійців та командирів. Селяни виходжували та оберігали їх ще довго – аж до звільнення сіл від фашистів. Майже всі вони до кінця війни звільняли Радянський Союз і держави Європи від фашистів, йшли в бій в перших рядах атакуючих, а також в лавах партизан громлячи фашистів в тилу, пам'ятаючи наш край та сміливість наших простих, добрих людей.

Є.А.Долматовський, виступаючи на мітингу, присвяченому 40-й річниці боїв біля Зеленої Брами, сказав: ”Переважа більшість тих, кому вдалося вирватися з оточення, і ті, що ставали партизанами, а у 1944 році влилися у ряди діючої Радянської Армії, так билися з ворогом, що за кілька місяців ставали

кавалерами кількох бойових орденів. А один – двічі Героєм Радянського Союзу. З ким би не вів мову, і кожен говорив, що велику жагу до помсти їм надали оті 13 днів, проведених у боях з ворогом у районі Зеленої Брами”.

Декілька раз після війни ветерани, учасники боїв в Зеленій Брамі та околицях, зустрічались з жителями окружних сіл, в тому числі Тернівки, щоб відвідати братські могили своїх бойових побратимів, згадати ті страшні події. Завжди сілчани з радістю і вдячністю зустрічали хлібом-сіллю своїх визволителів. На жаль сьогодні уже не залишилось живих свідків тих подій, але наша пам'ять про героїв вічна.

Подвиги фронтовиків описані в багатьох літературних виданнях, вони були на слуху та в спогадах небагатьох ще живих до недавнього часу ветеранів. На жаль в Радянському союзі оминались з різних причин увагою ті, хто пройшов крізь пекло фашистських концтаборів. Їх доля позначена і героїзмом, і трагізмом. Їм так само боляче ярили і душевні, і

фізичні рани. Одним із таких людей був наш сільчанин **Іван Остапович Горбенко**. Районна газета "Колос" в листопаді 2013 р. опублікувала майже 66-літню життєву історію сім'ї Івана Остаповича та Ніни Климівної Горбенків, вибірка з якої представляється (на час підготовки матеріалу Івану Остаповичу було 93 роки, він погано чув, мав хворі ноги, але тримався):

"... 29 квітня 1941 року юнак поповнив лави Радянської Армії. Служив у Мінську рядовим у танкових військах. Ще не встиг звикнути до армійського життя, як через півтора місяці служби його втягнула у свій вир Велика Вітчизняна війна.

Для молодих, необстріляних бійців це було справжнє пекло. На мітингу командир частини об'явив, що їх дивізія буде діяти як с трілецька, через відсутність нової техніки. Склавши в перервах між обстрілами присягу, рушили пішки через болота на схід. З однією ціллю – якнайшвидше вирватись з оточення. Але в цілковитому хаосі, який на той час панував і в командуючому складі, і серед солдат, зробити це було складно. Найперше, не було чіткого й узгодженого плану дій. Виконуючи накази командирів бійці рухалися то в одному, то в іншому напрямку. Стрімкому виходу із пекельного кола завадила й важко прохідна місцевість, сперезана болотами й лісами. Танки грузли на болотистих ділянках, їх намагалися витягти за допомогою тросів іншими багатотонними сталевими машинами, та всі спроби часто були марними. До всього того розрізнені частини оточенців, виснажені голодом і тривалими переходами, безперервно бомбила ворожа авіація, обстрілювали німецькі війська. Врешті закінчилося пальне і боєприпаси. Танки остаточно зупинилися. На постачання паливно-мастильних матеріалів, як і патронів, снарядів та продовольства, годі було і сподіватися. Солдатам видавали по одному сухарю і по дві тараньки на

день. Від такого перекусу неймовірно мучила спрага. Але з незрозумілих причин командири не дозволяли вживати воду з місцевих криниць, обумовлюючи тим, що вона отруєна ворогом. Хоча на очах знесилених бійців білоруські жінки і діти без остраху користувалися джерелами питної води.

Настав момент, коли для виходу з оточення довелося розділитися на невеличкі мобільні групки. Та в одному з сіл вони все-таки потрапили в полон. Так, на 22-й день війни перебування у діючій армії для Івана Горбенка закінчилося, натомість потягнулися чотири довгих роки табірного існування. У концтаборі Шталагу 67 йому присвоїли особистий номер 38513. Насувалася зима. Щоранку полонених відправляли на будівництво бараків та інших приміщень. Під час однієї з номерних переключок через суперечку двох ув'язнених він не розчув свого номера. А засварилися через те, що один з чоловіків запропонував іншому обміняти цигарки на шматочок хліба, і коли отримав дорогоцінний кусіньчик, миттю проковтнув його, приховавши абак. Через цей випадок Іван не відгукнувся вчасно на запит наглядача і як покарання одержав побиття ковінькою. Виконував вирок шеф барака – поляк, призначений німцями. Бив розмашисто, з насолодою, так, що на сьомій палиці "підсудний" упав без свідомості.

Холодного зимового дня вони виконували земляні роботи на залізничній колії. Полонені ледь рухалися, перекидаючи пісок із щебенем... Залізничнику, який спостерігав за усім з теплої будки стрілочника, не сподобався їх повільний темп, і він "показав" як слід працювати – швидкими рухами прикидав заживо одного з бранців...

Після того, як половина утримуваних фашистами вимерла, в'язнів перевели до так званого лазарету, де згідно заведеного розпорядку кожні чотири години на холоді, босоніж, в колодках, вони робили довготривалу зарядку. Це було відкрите знущання над живими людьми. Від "оздоровчого ефекту" таких процедур кількість ув'язнених невинно зменшувалася. Їх доповнювали новими бранцями і відправляли каторжно працювати на різні об'єкти: меблеву фабрику, цегельний, ливарний завод, завод по випуску сіножаток.

З наступом союзних військ німецька територія все частіше піддавалась бомбардуванню. Під час нальоту авіації контроль над в'язнями слабшав. Скориставшись такою нагодою, Іван з напарником здійснили втечу. Блукаючи незнайомими місцями натрапили на обійстя заможних господарів. У них і дочекалися звільнення американцями.

Одягнувши знову військову форму розпочав службу писарем в одній з комендатур Німеччини. Та за наказом Сталіна про демобілізацію колишніх військовополонених в 1946-му повернувся додому.

Брак здоров'я у Івана Остаповича – через поважний вік і неймовірні поневіряння в неволі. Однак він жодної хвилини не сидить без діла: перекопує грядки, загібає листя, косить траву для домашньої живності. Учасник бойових дій не звинувачує нікого в тому, що випало на його долю, намагаючись менше згадувати про минуле і з оптимізмом сприймати складне сьогодення. За хоробрість, стійкість і мужність І.О.Горбенко нагороджений Орденом Вітчизняної війни II ступеня, орденом "За мужність" III ступеня та багатьма ювілейними медалями..."

Окупувавши село, німці встановили так званий „новий порядок”. Колгоспи були перетворені в „громадські двори”, на чолі яких стояли бригадири, які виконували

розпорядження сільського старости і підкорялись комендантові та районній управі. Майже на кожній вулиці патрулювали поліцаї, голосно говорили та били себе по чоботях нагайками. Одні це робили відчуваючи себе повними господарями села, але більшість - для того, щоб попередити своїх односельчан про наближення патруля. Колгоспники – члени громадського двору, були лише робочою силою, що повинна була виконувати розпорядження старости та бригадирів. Як згадують очевидці, громадський двір відрізнявся від колгоспу тільки тим, що все вирощене потрібно було віддавати німцям.

На окупованій території гітлерівці знущалися над мирним населенням і військовополоненими. Вони масово розстрілювали жителів міст і сіл, не жаліючи ні старих, ні малих. Піддавали нелюдським тортурам полонених солдатів і офіцерів, партизанів, підпільників, тисячами вивозили людей на каторжні роботи до Німеччини, руйнували пам'ятники національної культури, грабували майно громадян та загальнонаціональні цінності.

У вересні 1942 року в Житомирі перед вищими керівниками СС і поліції на півдні СРСР, рейхсфюрер СС Гіммлер заявив: *«Принципова лінія для нас абсолютно ясна – цьому народу не треба давати культуру. Я хочу повторити тут слово в слово те, що сказав мені фюрер. Цілком достатньо, по-перше, щоб діти в школах запам'ятали дорожні знаки і не кидалися під машини; по-друге, щоб вони вивчили таблицю множення, але тільки до 25; по-третє, щоб вони навчилися підписувати своє прізвище. Більше їм нічого не треба»*.

Виступаючи 4 жовтня 1942 року в Берліні, Герман Герінг говорив: *«Ми зайняли найродючіші землі. Там, в Україні, є все: яйця, масло, пшениця, сало, і в кількості, яку важко собі уявити. Ми повинні зрозуміти, що все це віднині й навіки – наше, німецьке»*.

31 місяць і 12 днів жителі району перебували під гітлерівським ярмом. У Новоархангельську фашисти створили два табори військовополонених. За час окупації вони розстріляли 1254 жителі, 322 – піддали жахливим тортурам. На каторжні роботи вивезли з району 1056 людей.

Ось що розповідає **Микола Іванович Козицький**, уродженець нашого села, яке тоді входило до Тишківського району: "...За два роки окупації відбулося кілька етапів вивозу людей з села, переважно молоді, на каторжні роботи. Особливо оскаженіло вели себе німці після поразки на Курській дузі (липень 1943 р.). Під цю жахливу лють ворога потрапили і ми – підлітки села 15-17 років. Нас пригнали в Первомайськ на сортувально-перевалочний пункт. Тут посадили по 60 чоловік у товарні вагони і повезли до Німеччини. Там розподіляли одних на роботу до хазяїна, інших – на каменоломні у робочі табори. В один із таких таборів потрапив і я зі своїми земляками-підлітками з Тишківського і Добровеличківського районів. Нас всього було 25. За весь час перебування в таборі ми намагалися триматись один одного, а ще об'єднувало прагнення вижити.

Працювали в шахті по десять годин на добу. Жили в бараках на нарах. "Годували" нас тричі на день. Вранці давали шматок хліба і кружку борошняного супу. В 7 годин ранку гнали на роботу, яка виснажувала нас до крайнощів. В обід давали тарілку супу з брюкви*, а ввечері – 200 грамів хліба й кип'яток. При такому харчуванні і жахливому ставленні наглядачів не кожному під силу було вижити. Вночі думками линули в село, згадували родину і це додавало сил, з'являлась надія, що колись цьому всьому прийде кінець і ми повернемось додому.

*Брюква (бруква) – *городня рослина, овоч; уживається як їжа і як корм для худоби*.

Нарешті цей день настав у травні 1945 року. Нас визволили наші війська. Ми влилися в їх ряди, де і проходили потім військову службу. А в жовтні 1950 року, демобілізувавшись, повернувся в Тернівку."

Люди не змирились з таким становищем.

Партизанська боротьба в районі та селі

*”Там, де Ятрань круто в’ється,
Від пожару в’ється дим.
Партизан з чужинцем б’ється.
З чорним ворогом лихим”*

Андрій Малишко (1912 – 1970),
український поет

Успішний наступ Червоної Армії, війська якої вже почали визволяти територію України, був найголовнішим фактором масового зростання партизанських сил на території Кіровоградщини. Велику роль у цьому зіграв також рейд через область і, в тому числі, через наше село партизанського загону Монастирищенського району на чолі з І.І.Калашником. Цей невловимий загін робив рейди по території багатьох районів Вінницької, Київської та Кіровоградської областей і завдавав серйозних ударів по німецьких гарнізонах. Гітлерівці посилено полювали за загonom і, особливо, за його командиром, який став справді легендарним народним месником і прославився далеко за межами області. За його голову німці обіцяли велику суму грошей. При проході через наше село весною 1943 р. велику допомогу партизанам надали жителі кутка Затернівка, що на території сучасного кутка ГЕС. Тоді ще стояли стіни древнього млина на розсоховатській стороні Синюхи, а до нього ще вела розбита дорога (гребля) з каміння. Лід був доволі крихким, щоб по ньому можна було пройти, а тим більше проїхати. Але партизани вибрали це місце на краю села, щоб скритно переправитись на західний берег Синюхи. Всього було 11 саней, на яких було до 70 чоловік. Командир, комісар та декілька партизан їхали на окремих конях. Майже в кожних санях виднілись міномети та кулемети. Перші сани провалились під лід, але їх витягнули. Потім, як розповідають свідки тих подій **Рудь Дмитро Іванович** та **Мазура Григорій Михайлович**, люди з усього кутка зносили до річки зняті двері, дошки, віконні рами та багато іншого ”причандалля”, щоб люди і коні змогли пройти через Синюху. Вони встигли це зробити і розібрати настили, коли прибув загін німців. Фашисти не зважилися переслідувати партизан, хоча були на всюдиходах ”Фердінанд”, спостерігаючи в біноклі, як загін перевалює через горизонт в Розсоховатець. Загін Калашника ще довго громив фашистів у їхньому тилу. І.І.Калашник загинув на початку 1943 року при виконанні бойової операції.

За перше півріччя 1943 року на території області було створено 15 партизанських загонів і 29 підпільно-диверсійних груп.

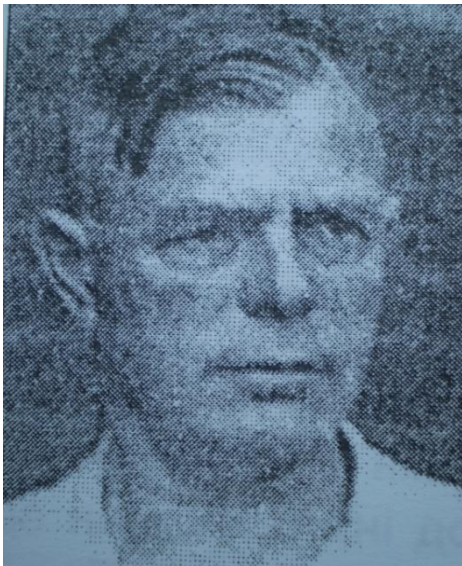
Про розповсюдження листівок на території села влітку 1943 року йдеться в звіті командира загону ім. Чапаєва Ю.А.Фрединського: „В с.Нерубайка Підвисоцького району розповсюджувала листівки **Байраченко К.**, в селах Левківка і Тернівка - **Куйбіда Г. і Куйбіда Н.**”.

Влітку 1943 року – „2000 листівок розповсюдили Матвійчук О., Куйбіда Г. в Підвисоцькому районі в селах Левківка, Тернівка, Підвисоке”.

У квітні 1943 р. партизани й підпільники розповсюдили серед населення листівки із зверненням не коритися ворогові, не їхати на каторгу в Німеччину. *”Не сиди склавши руки, - говорилося у зверненні, - поки гітлерівець остаточно пограбує тебе. Ховай все своє добро від німців. Бий грабіжника! Не чекай, поки гітлерівці поженуть тебе в Німеччину. Тікай від німецьких мобілізацій. Не виходь на роботу. Не погоджуйся їхати в Німеччину. А якщо тебе насильно примусять їхати на каторгу – ховайся. Берись за зброю!”*.

Для підпільної роботи в селі був залишений **Шарамко Євгеній Карпович**, який згодом був змушений виконувати обов'язки сільського старости. Свою посаду використовував для боротьби з окупантами.

Після рейду партизанського з'єднання М.Наумова по Новоархангельщині в березні 1943 року був створений і перші місяці переважно діяв у Новоархангельську загін ім. Чапаєва під керівництвом Ю.А.Фрединського. Підпільні групи організовані на Перегонівському цукровому заводі, Кам'янській МТС, в селах Небелівці, Борщовому та інших. Згодом, коли в Борщовому з'явився лейтенант М.Лихота, почалася робота зі створення партизанського загону. Саме завдяки звіту цього загону про свою діяльність ми знаємо точну дату створення

партизанського підпілля в с.Тернівка - 16 грудня 1943 року.

Ось один із пунктів звіту: *"...16 грудня 1943 року партизани Степан Коваленко (на **фото зліва**) і Василь Копитов в с.Тернівка Тишківського району створили партизанський загін з 107 чол. Командиром загону став староста села **Шарамко Євгеній**, а начальником штабу **Коверга Григорій**".* Як пише відомий дослідник партизанського підпілля на Кіровоградщині К.Берест (Врадій) у книзі "Лицарі степу" згодом своїм керівником підпільники обрали **А.К.Козицького**. Офіційно ці патріоти були затверджені тільки 14 серпня 1962 р. як підпільна група в складі 32 чол., керівник **Козицький Адам Карпович (фото 1937 р.- авт.)**.

Хтось висловив невдоволення, йому відповіли: скажіть і за це спасибі. В Небелівці і Борщовій взагалі нікого не затвердили.

Членами групи були **Мазура Н.І., Кислиця О.П., Мазура Т.А., Шарамко І.Є., Мазура П.А., Анастасьєв І.Ф., Ткаченко М.І., Штанько М.І., Коверга І.П., Зубець І.С., Шостака І., Цис В.В., Зубець А.С., Кальнооченко П., Пасенко Г. та інші (всього 32 учасника) (Додаток 9).**

На озброєнні групи було три кулемета, 16 гвинтівок, 14 револьверів і пістолетів, біля 20 тис. набоїв.

Згідно довідки Кіровоградського обласного архіву (фонд №2860, опис 4, справа 189, лист 140)

за зв'язок з партизанами були розстріляні та повішені фашистами сільчани

Рудь Марфа Ф. 1898 р.н., Мазура Олександр Іванович 1922 р.н., Шарамко Гаврило Карпович 1917 р.н., Мазура Іван Федорович 1884 р.н., Вовк Григорій Трохимович, Коверга Іван Михайлович, Зайка Силіфонт Павлович 1923 р.н.

Підпільники збирали зброю, боєприпаси, розповсюджували листівки, через зв'язкових передавали відомості про сили і наміри ворога, підтримували зв'язок з партизанськими загонами ім.Сталіна в Зеленій Брамі (командир майор П.Й.Суський, (підпільна кличка – Матвеев), а після його загибелі – ст. лейтенант М.М.Стройков), ім.Чапаєва в Торговиці (командир Ю.А.Фрединський).

Вся підпільна діяльність була дуже необхідна, оскільки вона акумулювала важливі дані про рух ворожих військ на трасі «Лемберг-Остфронт» (сучасна дорога Львів – Дніпропетровськ – авт.). Для організації цієї роботи через підпільні канали в Торговиці і Тернівці були прийняті представники підпільників з Помічної.

Ось як згадує про свої обов'язки син Є.К.Шарамка, **Шарамко Іван Євгенійович** (1927-2012 рр.) , якому тоді було 16 років: „Я був у групі, якою керував Козицький А.К. Возив на явочні квартири **Пятову Тетяну Андріївну, Мокру Олену Іванівну** в села Тишківка, Підвисоке, Буряківка. Тут мною керував командир розвідки загону ім. Сталіна Коваленко Степан Іванович. Також возив і водив до сільської медсестри **Ольги Павлівни Кожухар** поранених партизанів на перев'язку (навесні 1943 р. такі підпільні шпиталі діяли в селах Левківці, Борщові, Кам'янечому, Свердликовому, Небелівці. Їх адреса знали лише штаб та начальник санітарної частини). І був військовополонений Микола Лукич, прізвища він точного не говорив, а жив у **Мокрого Івана**. В останні дні забрали його в загін, як медичного спеціаліста, лікувати поранених. Я до нього возив тяжко пораненого Петрова Петра Петровича. Возив муку у Зелену Брамку”.

В 2008 році в Кіровоградському видавництві «Центрально-українське видавництво» вийшла друком книга К.Береста (К.Т.Врадій) «Патріоти», де є і більш повні спогади **Івана Євгенійовича Шарамка** (фото 2011 року). Ось що він згадував: ”Я певен, проти окупантів боролось все населення України. В кожному місті і селі були патріоти, що робили все для розгрому окупантів. Про це свідчить і патріотична діяльність моїх земляків, селян Тернівки. Наше село розкинулось на схилах лівого берега Синюхи. Біленькі хати під солом'яними стріхами потопали у вишневих садочках. Задумливо полоскали верби своє листячко в чистих водах Синюхи. З нашого села біля 500 чоловік, або кожен третій, воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни. Більше половини з них героїчно загинули в боях. Роблячи цей підрахунок, я брав до уваги всіх жителів села і старих, і малих, і жінок. А якщо рахувати тільки чоловіків – то це буде майже все чоловіче населення села. Така ж цифра вийшла і по всій Україні – 15 мільйонів чоловік забарала у нас минула війна.

Мої односельці були свідками трагічної загибелі 6-ї і 12-ї армій нашого південно-західного фронту на околицях села Підвисокого і Тернівки, та в урочищі «Зелена брама». Все це було поряд з нами, на наших очах. Ми бачили, як наші червоноармійці з гвинтівками, в яких уже не було набоїв кидались на ворога в свою останню атаку, в свій останній бій... . Один наш танк був підбитий прямо на вулиці Тернівки, а три – на переправі через Синюху. Вода в річці в той день була рожева від крові... . Селяни рятували солдат і командирів. Наші сусідки **Анастасій Параска, Кожухар Ольга, Мазура Домаха** та багато інших перев'язували і переховували поранених. У наступні дні ми хоронили тисячі (?- авт.) загиблих... і бачили як десятки тисяч (?- авт.) полонених німці гнали в

«Уманську яму». Так тоді називали страшний концтабір в Умані на місці глиняного кар'єру біля цегельного заводу.

У серпні сорок першого року ворог вже хазяйнував і в нашому селі. Якось німці приїхали з Тишківки (тоді там був наш райцентр) в село. Зібрали сходку і запропонували селянам обрати старосту. Вони обрали на цю посаду Шарамка Євгена Карповича, тобто мого батька. Батько не погодився стати старостою, навіть після других зборів. Але увечері до нас в хату прийшли декілька відомих і шанованих в селі людей і сказали: «Давай згоду Євген». «Ви що, подуріли, - відповів батько, - щоб мене свої вбили, або радянська влада повісила після повернення...». Тато ще довго відмовлявся, але старики стояли на своєму. «Іншого виходу нема, - наполягали вони, - Не погодишся, пришлють якусь собаку, а тебе вб'ють. Ти ж бачив, як вони поступають з людьми». Нещодавно німці розстріляли мого дядька, батькового брата, **Шарамка Гаврила і його сусіда Івана Мазуру**. Перед цим поліції повісили наказ коменданта про здачу зброї. Вона тоді де тільки не валялася. Була вона і на городах дядька Гаврила і Івана Мазури. Більшу частину зброї вони приховали, як і багато інших односельців, а по одній рушниці здали. Якщо хтось і донесе, то «ми ж здали...». Їх начебто і відпустили, але коли вони поверталися додому, схопили, відвели в садок над річкою і розстріляли під вишнею...

«Зрозумій, - говорили поважні односельці, - краще мати свого старосту аніж німецького ставленника. Ти, при необхідності, і попередити людей вчасно і допоможеш, кому треба буде, а чужий...»

Перед третіми зборами до нашого двору під'їхала бричка. В ній сиділи два німці (комендант і жандарм) з перекладачем. Вони довго розмовляли з батьком. Сказали, якщо не прийде на сходку і не надасть згоду, то його родину відправлять до Німеччини, а його самого – розстріляють. Ясніше всіх виразився жандарм: «Ферштейн? – спитав і провів рукою навколо шиї, - Капут махен! Алес капут!». Отак батько і став старостою*.

****Староста** – керівник нижчої інстанції місцевого управління. Сільська управа на чолі із старостою мала вести облік місцевого населення, реєструвати прибулих, стягувати податки, забезпечувати військові поставки, надавати робочу силу, гужовий транспорт, квартири та інше. Крім того, потрібно було виконувати завдання німецьких каральних органів у розшуку червоноармійців, командирів, політпрацівників, парашутистів, партизанів, виявляти тих, хто давав їм притулок. Сільська управа забезпечувала вилучення в населення зброї, боєприпасів, радіоприймачів, організацію дотримання світломаскування, проведення сільсько-господарських робіт, виконання антиєврейських обмежень, репресій тощо (авт.).*

Він, дійсно, не раз ставав у нагоді як селянам, так згодом і партизанам. Спочатку допомагав оточенням і втікачам з концтаборів для полонених. Їх перевдягали, лікували, забезпечували документами, пізніше показували дорогу в ліс до партизанів. Щоб врятувати молодь від німецької неволі, змінював їм рік народження, видавав довідку, що вони розписані (жонатих не брали), домовлявся з лікарями про якусь хворобу. В 1942 році батько вже мав зв'язок з підпільниками Тишківки, Підвисокого, Новоархангельська і Помічної. Я декілька разів їздив з ним у Помічну до С.І.Коваленка (один із організаторів підпілля на залізничному вузлі Помічна – авт.), який жив на в. Калініна, 8.

Скоро жителі села створили свою підпільно-партизанську групу. Не пам'ятаю, хто був її першим керівником. Можливо їх було кілька. В той час це мало хто знав. Знаю, що найбільш активну участь у її створенні взяли: **Адам Карпович Козицький, Григорій Коверга та Євген Шарамко**. Козицький, старший лейтенант, замполіт роти, був з нашого села. Під час боїв в оточенні біля Підвисокого потрапив у полон. Коли його, як замполіта, вели на розстріл, Адам Карпович вже втратив будь-яку надію на порятунок. Але тут, на його щастя, конвоїр задивився на лоша, що підстрибувало під деревами, і полонений блискавично вихопив у нього гвинтівку, прикладом збив з ніг і заколов багнетом. Від Підвисокого до Тернівки всього 5-6 кілометрів. Там батьки. Зрозуміло, що він цієї ж ночі опинився у батьків. Тато підготував йому відповідні документи і в журналі жителів села з'явився чоботар Козицький. Хоробрістю він був у свого батька. **Дядько Карпо**, ще в першу світову був нагороджений Георгієвським хрестом і медаллю. Я бачив колись у них колись таку фотокартку, де він був при всіх нагородах...

Досить швидко навколо Адама Карповича згуртувались найбільш активні жителі села, в більшості молодь. У підпілля йшли цілими родинами. Інакше й не могло бути. Хіба могли батьки не

знати, чим займаються їхні діти, або навпаки. Серед них були родини: **Шарамки, Мазури, Анастасьєви, Зубці, Вовки, Панасенки, Ткаченки, Коверги, Холоди, Стаценки, Шуби, Циси, Данильченки та інші**. Про чисельність нашої патріотичної групи говорить той факт, що офіційно після війни було затверджено по селу 32 партизани. Хоча затверджували в той часдесь одного з трьох. Думаю, не випадково начальник розвідки партизанського загону Миколи Стройкова С.І. Коваленко назвав нашу групу партизанським загonom. Зрозуміло, що затверджували не всіх, а найбільш активних і заслужених. Отже, я беру на себе сміливість сказати, що майже всі жителі нашого села були патріотами.

Так само, як і жителі сіл Борщового, Небелівки, Копенкуватого, Підвисокого та інших. А про те, що підпільники були в кожному селі, і говорити нічого. Приведу тільки спогади однієї нашої зв'язкової **Тетяни Андріївни Мазури** (після заміжжя – П'ятова – *авт.*) Ця молода вчителька, ризикуючи життям (один раз була поранена нічним патрулем) за дорученням партизан обходила села Федорівку (зустрічалась з Рогальським), Володимирівку (з Буряком), Лелеківку (з Н.Куйбідою), Підвисоке (з Ремезом) і т.д.

В чому ж була заслуга моїх односельців? Зрозуміло, я знав тоді не дуже багато. І буду говорити тільки про те, що добре знаю. Головним своїм завданням у той час патріоти вважали збройну боротьбу з окупантами. Тому вони разом з селами Борщове і Небелівка взяли активну участь у створенні партизанських загонів ім. Чапаєва (командир Фрединський), ім. Сталіна (командир Стройков М.). Чимало з них стали партизанами цих загонів. Але ж для збройної боротьби потрібна зброя. Тому з перших днів після появи ворога в нашому районі люди почали збирати зброю. Значна частина її була передана партизанам. У спогадах начальника розвідки партизанського загону М.Стройкова можна прочитати такі рядки: *«...виконуючи наказ командування, я створив підпільну групу в селі Тернівці. Привіз звідти в загін поповнення, а також 3 кулемети, 16 гвинтівок, 14 пістолетів та біля 20 000 набоїв. Цю зброю нам передали місцеві жителі, серед них діти і жінки. У мене збереглися прізвища деякого з них. Так, **дід Кальнооченко**, віком 76 років передав нам автомат, наган і 500 патронів, **Тетяна Мазура** – пістолет ТТ і 1200 різних патронів, **Петро Коверга** – одну СВТ, одну звичайну гвинтівку і пістолет, **Шарамко Іван** дістав з-під льоду кулемет, автомат, три гвинтівки, **Попельнаста Параска** зібрала на полях, де йшли бої, і зберегла для нас автомат, чотири гвинтівки та більше 1000 набоїв. Цей список можна було значно продовжити»*.

Уточнюючи те, що написав Коваленко, хочу сказати, що особисто передав партизанському розвіднику ручний кулемет Дегтярьова з двома повними дисками, три гвинтівки (одну з оптичним прицілом) і ротний міномет. Опорну плиту до міномета ми використовували як поїлку для курей. Степан Іванович (Коваленко – *авт.*) побачив її та питає у матері:

- А де ж міномет?
- Який міномет? – не зрозуміла мати.
- Така труба, - почав пояснювати партизан, - з неї міни вилітають.
- У Іванка спитайте, - порадила мама, - він цю залізяку притягнув.

Я розповів партизану, де знайшов плиту. Він попросив мене показати те місце. Захопивши лопату, ми пішли туди. За 10-15 хв. відкопали міномет і він потрапив у партизанський загін М.Стройкова.

Наші підпільники часто виконували доручення партизан як зв'язківці між лісом і навколишніми селами. Серед них були **Тетяна Мазура (П'ятова)**, про яку я вже розповідав, **Зубець Ганна Семенівна, Зубець Іван Семенович, Анастасьєв Іван Федорович, Вовк Марія Іванівна, Шарамко Марія Євгенівна та інші**.

Постійними розвідниками загону були **Журавель Кузьма, Степанов Марко Єпіфанович, Ткаченко Мефодій Данилович, Шуба Євстафій, Кожухар Ольга Павлівна, Мазура Петро Афіногенович та ін.** До цієї роботи керівники підпілля часто залучали літніх жінок та дідусів. Під виглядом прочан, відвідувачів церкви, базарів та лікарень вони ходили в найдавні села, пильно придивляючись, чи немає там військових частин, чи не ідуть на наших партизан карателі.

Кілька разів і я був у партизанському загоні. Вozив за дорученням батька продукти харчування та зброю, разом з розвідниками їздив у різні села. Можна уявити собі, як хвилювалися при цьому мої батьки, особливо мати.

Батькам доводилося багато переживати в той час. Боялися не тільки німців, жандармів, поліцаїв та карателів, що полювали на партизан. Боялися і своїх. Батько не міг кричати на все село, що він

патріот і не по своїй волі став старостою. Про це знало небагато людей. Більше того, повинен був робити вигляд, що він вірно служить окупантам. Тому необхідно було, може навіть у більшій мірі, остерігатися своїх. У навколишніх населених пунктах було немало випадків замахів і вбивства різних німецьких прислужників. Хтось з патріотично настроєних юнаків міг запросто пустити нам «півня» вночі або кинути у вікно гранату. Відверто кажучи, треба було думати і про те, як поставляться до батькової «служби» на німців і наші, коли повернуться.

Наперед скажу, що після звільнення нашого району чекісти досить швидко впевнилися в патріотизмі батька, його підпільній діяльності. Як колишнього військовослужбовця, що добре знав військову справу, його спочатку поставили вивчати з допризовниками курс молодого бійця. А коли підготував роту поповнення для діючої армії, разом з солдатами пішов на фронт, незважаючи на свій похилий вік. Загинув, як повідомляли в той час, смертю героя під час боїв в Угорщині в грудні 1944 року.*

** В книзі «Щоб пам'ятали» Василя Даценка указано, що після визволення села Шарамко Є.К. був призваний польовим військоматом. Пішов на фронт. Воював рядовим сапером 31-го окремого гвардійського механізованого корпусу, загинув у бою 11 грудня 1944 року на території Угорщини. - (авт.).*

Розвідники з партизанського загону, буваючи в селі, нерідко розповідали, як краще, по якій дорозі або стежинці проникнути в село, до кого там звернутися з дорученням партизан, де і кого остерігатись на шляху до цього села. Де є німецька дозори, можлива поява патрулів і т.д. Нерідко людей, що допомагали партизанам вести розвідку, батько забезпечував різними довідками.

У боротьбі населення з окупантами знаходилося місце і нам, сільським хлопцям. Якось батько сказав мені: партизанам треба знати про всі пересування німців шляхами нашого району і навіть за його межами. Велике значення в цій справі має контроль за мостами, через які обов'язково проходять всі переміщення ворожих частин. Не останнє місце тут займає і наш міст.

- Це ми берем на себе, - продовжив я.

- Хто це ми?

- Я і мої друзі, - я назвав своїх товаришів, дітей підпільників.

- Підходящі хлопці, - схвалив батько мій вибір, - А як ви встановите спостереження за мостом?

- Дуже просто. Посаджу на березі **Ваню Анастасьєва** з вудочкою...

- Геніально, - розсміявся батько, - Все бачить і рибки принесе. І ніякої підозри...

Ваня тоді вже був відомим помічником партизан. Його **мати Параска** утримувала явочну квартиру. Разом з сином вони зробили в сараї сховище для зброї, якою можна було озброїти цілий взвод. За це партизан Коваленко «преміював» Ваню маленьким кишеньковим пістолетом «Вальтер». Параска з сином були мужніми людьми, які нічого не боялися. У тридцять сьомому році їх спіткало страшнее горе: її чоловіка засудили і відправили в Сибір як «диверсанта», що отруїв колгоспну кобилу. Переживши таке лихо, ця жінка вже нічого не боялася.

Син Параски Анастасьєв Ваня допоміг нам вирішити і більш важливе питання. Яке підпілля обходилося без радіоприймачів, без можливості слухати «Велику землю»? Але жителі Тернівки ще на початку війни за наказом місцевої влади здали всі радіоприймачі. Не було у нас і відповідних спеціалістів. Радіовузли були тільки в Тишківці та Підвисокому. І тут я згадав, що у нашого «риболова» був якийсь елементарно простий радіоприймач, якого він сам зробив з допомогою вчителя фізики.

- Можеш зробити радіоприймач? – спитав я свого товариша.

- Детекторний, найпростіший, у мене є. Я його не здав. Не знаю, його мабуть і за радіоприймач не вважають. Дуже все елементарно в ньому.

- А він щось лове?

- Треба перевірити. Антена у мене була дуже велика. Я її натягнув між двома деревами. Довелось зняти... Придумаю щось простіше і непомітне... Коротше спробую.

Іван спробував і в нього вийшло. Так несподівано у нас з'явилася можливість визнавати становище на фронті. Спочатку це були невтішні повідомлення. А згодом, після стабілізації фронтів, приносили велику радість людям.

Ішов час. **Ваня Анастасьєв** – їздовий біля коней їздив у Помічну не тільки з **Журавлем Кузьмою**, як раніше, а й із Степаном Івановичем та іншими помічницькими хлопцями, що були в партизанському загоні. Багато штрашних подій відбувалося тоді навколо нас. Нелегко було

партизанам у нашій степовій зоні. Декілька урочищ, подібних до «Зеленої брами», та трохи більший лісок під Голованівськом. От і ганялись німці за партизанськими загонами ім. Чапаєва (командир Фрединський), «Південний» (командир Лісняк, Голованівськ), ім. Сталіна (командир Стройков М.). Партизани називали це рейдами, але мені здається, що у цих переміщеннях була трохи інша назва. Тяжко було народним месникам, не легше було і підпільникам та місцевому населенню, що їх підтримувало і допомагало.

Як я вже казав, наші підпільники передали в загони чимало зброї. Туди йшли багато підпільників та втікачів з концтаборів, що переховувалися в селах нашого та сусідніх районів. Чимало везли ми і харчів партизанам. На них працювали два наших водяні млини на Синюсі (можливо маються на увазі Бенчиків млин та млин на розсохуватецькій стороні біля нинішнього ГЕСу? – *авт.*).

Згадався і випадок, коли партизанам «допомагав» і комендант нашого села німець пан Йоган. У нього при комендатурі була вантажівка, на якій шофером працював наш чоловік з військовополонених. Якось до батька прийшли партизани і сказали, що їм терміново потрібна вантажівка. Батько пояснив, що машина є тільки в комендатурі Водій наш. Хлопці, порадившись між собою, наказали старості підготувати документи на машину, що буде возити вантажі по такому-то маршруту і залишили записку коменданту. В ній повідомляли його, що машину повернуть, якщо він не буде рипатись. А якщо повідомить в районну комендатуру, то хай заздалегідь ставить свічку під образом своєї німецької божої матері.

Що цікаво, партизани цілий тиждень користувалися цією машиною, а комендант мовчав. Потім машину вночі поставили в гараж. В кузові лежав зв'язаний водій. Він ранком розповів Йогану, як його «схопили і примусили» працювати на партизан. Комендант попередив своїх підлеглих, щоб ніхто не посмів повідомити про цей випадок у районну комендатуру Бугольсу. Господарка хати, де він жив, якось спитала його, що ж це він приховав такий випадок від начальства. «Начальство далеко, а партизани поряд, - відповів Йоган. - Я їх не чіпаю, і вони мене не трогають. Коли я їх трону, то вони мене вб'ють». Зрозуміло, що батько часто забезпечував партизан гужовим транспортом. Іншого в селі не було. Селяни жартували тоді: «Вдень у нас влада німецька, а вночі радянська».

Нарешті прийшло свято і на нашу вулицю. Червона армія звільнила область від фашистських загарбників. Селяни повернулись до праці на землі. Дякуючи батькові, наше село всупереч забороні окупантів восени 1943 року засіяло все, що було треба, і в 1944 зібрало добрий урожай зернових. Ми, юнаки і дівчата шкільного віку, пішли закінчувати навчання. Партизанська зв'язкова Тетяна Мазура стала директором школи. Командир підпільників А.Козицький скоро помер від тяжких ран, отриманих на фронті. Загинув на фронті мій батько Євген Шарамко. Віддали життя за Батьківщину біля трьохсот односельців.

Іноді ми, учасники війни, зустрічаємося. Згадуємо страшні роки окупації, своїх бойових друзів. Подивимося один на одного і думаємо – як мало нас залишилося. Прийде час і нікому буде згадати добрим словом тих, хто боровся за Батьківщину в Тернівці. Тяжко робиться на серці – ми ж частина великого народу. У нас є своя історія і те, про що я писав, вже є частина нашої історії. На жаль серед нас не знайшлось людини, яка б зібрала спогади у всіх учасників підпілля, всіх жителів села про події тих страшних років. Це був би чудовий матеріал для майбутніх істориків, художників, письменників.

Ми не зрозуміли і не наслідували приклад великого громадянського подвигу нашого земляка **Д.І.Фартушняка**, директора школи в Підвисокому, що за річкою навпроти Тернівки. Дмитро Іванович за участю всіх учителів і школярів зібрав величезний матеріал спогадів місцевих жителів і військових, що були свідками трагічних боїв шостої і дванадцятої армій в оточенні. Їх зусиллями був створений відомий на всю Україну народний музей. Тисячі людей завдяки Фартушняку дізналися про долю своїх рідних, що загинули в тих боях. Повернули добре ім'я сотням захисників Вітчизни. З його допомогою вийшли в світ ряд книжок, в тому числі Є.Долматовського «Зелена брама» і К.Береста «Нас водила молодість».

Прохолодно віднеслась влада до партизанського руху, не стимулювала збір матеріалів, документів, спогадів про патріотичні справи нашого народу. Проїшло стільки років, а де книги про наших земляків, патріотів Кіровоградщини? Тільки через п'ятдесят років почали складати КНИГУ ПАМ'ЯТІ, встановили «День партизанської слави»...

Так багато хотілось сказати добрих слів про своїх односельців, їхню любов до Батьківщини і самовідданість у боротьбі з окупантами!. На жаль не все вдалося. Мабуть старий став і не зміг до кінця виконати свій громадянський обов'язок перед земляками. Треба було сказати про кожного чоловіка, жінку, хлопця чи дівчину рідного села. Але в мене не вистачило для цього хисту. Хай вибачать мені люди. Низько вклоняюся всім живим і мертвим. Бажаю їм вічної пам'яті в серцях нащадків».

Підпільно лікували поранених в хаті, в якій жив **Остроушко Гриша**. Велику допомогу в зборі та переправі в Зелену Брану зброї, а також поранених на лікування надавала **Глушкова Меланія**.

За неповними даними, лише в Ровенській, Кіровоградській і Вінницькій областях партизани і підпільники врятували близько 200 тис. чоловік, яких гітлерівці планували відправити до Німеччини. Крім того велика кількість населення постійно перебувала під охороною партизанів.

Це ще більше активізувало боротьбу народних месників, в партизанські загони вливались нові сили з числа місцевих жителів. Окупанти шаленіли. Від рук німців загинули **Мазура Іван Федотович, Шарамко Гаврило Карпович**. Десятки односельців було вивезено на примусові роботи до Німеччини. Декому вдавалось втекти і захватись. Перемога невпинно наближалась.

Але до неї ще потрібно було дожити. В 1944 році фашисти, відступаючи після втрати Києва, поспішно вели спорудження оборонних споруд. На стратегічних напрямках наступу радянських військ противник будував другу лінію укріплень. В оперативній глибині створювались оборонні рубежі на таких ріках, як Інгулець, Інгул, Синюха, Південний Буг, Дністер. Для цього під дулом автоматів, під загрозою розстрілу, зганялись люди нашого села рити окопи на західному березі Синюхи. Фашисти знущались над людьми, які працювали "ні шатко, ні валко", і нагайкою, і чоботом, і руганням. Але це їм не допомогло.

Село було звільнене від фашистів 13 березня 1944 р. військами 110-ї гвардійської стрілецької дивізії (командир гвардії полковник Д.П.Соболев) 2-го Українського фронту. Члени підпільної організації стали бійцями Радянської Армії. **Козицький Адам Карпович** воював на фронті політруком, пройшов до Берліна. Після демобілізації повернувся в село, працював у колгоспі, приймав активну участь у громадському житті села, патріотичному вихованні молоді.

Помер Адам Карпович 10 жовтня 1949 року після тривалої легеневої хвороби внаслідок контузії, отриманої на фронті. Похований на сільському кладовищі №2. **Шарамко Євгеній Карпович** був призваний польовим військкоматом, пішов на фронт. Воював рядовим сапером 31-го окремого гвардійського мотосаперного ордену Богдана Хмельницького батальйону 9-го гвардійського механізованого корпусу. Дійшов до Угорщини, де загинув у бою 11 грудня 1944 року і похований в селищі Дрегель-Полане.

Після звільнення області через мережі районних військових комісаріатів, польові військкомати, органи військової розвідки СМЕРШ ("Смерть шпигунам"), штаби дивізій розпочалася тотальна мобілізація

до Червоної армії усього чоловічого населення до 60-ти років. На думку вищого керівництва СРСР, жителі щойно визволених українських міст і сіл повинні були *”змити ганьбу перебування на окупованій території”*. Таких мобілізованих називали *”чорносвитниками”* або *”чорними піджаками”*, вони гинули переважно у першому ж бою, бо не мали ні зброї, ні обмундирування, ні належної підготовки до бойових дій.

14 березня 1944 року 110 гвардійська стрілецька дивізія (командир гвардії полковник Д.П. Соболев) військ 2-го Українського фронту звільнила від німців смт. Новоархангельськ. В повідомленні Радянського Інформбюро з оперативного зведення за 14 березня 1944 року сказано: *”Західніше міста Кіровограда наші війська, продовжуючи наступ, оволоділи районними центрами Кіровоградської області Підвисоке, Новоархангельськ, Хмельове, а також з боями зайняли понад 70 інших населених пунктів, серед яких Нерубайка, Торговиця, Копенкувате, Розсохуватець, Скалева, Тимофіївка, Арделівка, Миролюбівка, Анастасівка”*. 15 березня були визволені Покотилове і Тернівка...

Всього в боях проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни брали участь 434 жителі села, 276 – загинули (*Додаток 10*), зниклих безвісти – 43, 183 – нагороджені орденами і медалями.

В центрі села в братській могилі поховані бійці, які звільняли Тернівку в березні 1944 року та встановлений пам'ятник. В 1977 році з ініціативи правління колгоспу та жителів села біля братської могили була зведена стела на честь односельчан – воїнів, партизан, підпільників, загиблих, померлих від ран та зниклим

безвісти в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.

Жертвами війни стали й інші жителі села:

Журавель Василь Ілліч, 1861 р.н., с.Тернівка, українець, колгоспник. Загинув від розриву снаряда в роки окупації. Похований на сільському кладовищі в с.Тернівка.

Коверга Ганна Олександрівна, 1924 р.н., с.Тернівка, українка, випускниця школи. Загинула від розриву снаряда. Похована на сільському кладовищі в с.Тернівка.

Шевченко Тетяна Антонівна, 1916 р.н., українка, колгоспниця. Загинула від розриву снаряда в роки окупації. Похована на сільському кладовищі в с.Тернівка.

В 1944-1945 рр. на заводах, фабриках, підприємствах, колгоспах та радгоспах колгоспах по всій Україні проводився підрахунок збитків, нанесених війною. Такий підрахунок було зроблено і по наших трьох колгоспах. В Державному архіві Кіровоградської області (фонд №2860, опис 1, справа 184, лист 137) є документ (*стилістика збережена – авт.*):

А К Т – С П И С О К

ущерб нанесённого во-время оккупации в Терновском с/совете

Голова комис. Мазура Маркиян Иванович

Члени ком. Мазура Татьяна Андреевна

Кожухар Ольга Павл.

Мокра Ол. Иван.

Говоруха Григор. Іпат.

Збитків на суму: 10 021 147 рубл.

Всего:

1. Разрушено зданий на 899 686 крб.
2. Уничт. посевов, плододеревьев на 19 675 крб.
3. Погибло скота на 3 864 275 крб.

Про післявоєнні політекономічні характеристики Кіровоградської області та районів (в тому числі і Тишківського району, до якого відносилась тоді Тернівка) говорить доповідна НКВД в Кіровоградській області заступнику наркома внутрішніх справ УРСР від 30 жовтня 1945 року:

“Тишковский район

Центр района: с. Тишковка

Территория: 373,18 кв. км

Число сельсоветов: 8

Посевная площадь: 25110 га

% коллективизации: 99,6%

Количество единоличных хозяйств: 42

Направление района: зерновой

Население: сельское-11914

рабочих-195

служащих-357

Состав населения по национальности: русских-150

национальности данной республики-11749

национальности народов СССР-10

других национальностей (иностранцев)-5

Количество учебных заведений: средних-1 (421 учащихся)

неполных средних-5 (195 учащихся)

низших-12 (1683 учащихся)

Сведения о промышленности и строительстве: нет

Сведения о совхозах, колхозах и МТС:

Колхозов:38

количество голов скота: лошадей-857

крупного рогатого скота-514

свиней-96

овец и коз-213

Тишковская МТС: комбайнов-19

тракторов-62

рабочих и служащих-220

Особенности района:

Тишковский район не пограничный. Частично поражён малярией. В районе протекают реки:

Синюха, Кагарлык, Ташлык. Полезных ископаемых в районе не имеется.

Краткая политическая и экономическая характеристика:

В период гражданской войны территория района занималась Деникинскими войсками. Из коренного населения в сёлах: Мартыновка и Тишковка формировался карательный отряд Загорского.

В 1920 г. в сёлах Ганновка и Тишковка формировались петлюровские банды: Грызла "Чёрный ворон".

До 1936 г в районе оперировала политическая вооружённая уголовная банда Маткулы, которая терроризировала местное население. Банда ликвидирована.

В период сплошной коллективизации местным кулачеством были организованы ряд волынок, направленных к сопротивлению в проведении коллективизации. Волынками были охвачены сёла: Андреевка, **Терновка**, Мартыновка и Ново-Михайловка.

Тишковский район коллективизирован на 99,6%.

С 1941-1944 гг. район был оккупирован немецко-фашистскими захватчиками, которые в период оккупации нанесли значительный материальный ущерб району путём разрушения. Немцами расстреляно мирных советских граждан 244 чел. и 580 чел. советских граждан немцами угнаны на каторгу в Германию.

По изгнании немцев Красной Армией из района органами НКВД и милицией изъято и репрессировано изменников Родины, предателей и пособников – 42 чел.

В районе в 1944-1945 гг. бандпроявлений не было.

Октябрь 1945 года." *

**Реабілітовані історією. Кіровоградська область. Книга сьома, 2019 рік.*

Ще й досі пошукові групи знаходять і передають родичам останки солдат, які загинули в серпні 1941 року. В квітні 2008 року на околицях нашого села пошуковцями з об'єднання «Автоветеран» були знайдені останки бійця Червоної Армії молодшого сержанта В.Й.Бількевича, який загинув у бою за с. Тернівку на початку серпня 1941 року і значився безвісти зниклим. 15 травня 2008 року він був перепохований на його батьківщині у с.Заньки Радомишльського району Житомирської області.

*Твоя душа у небі поза межами
Несе свої надії і жалі...
Ти повернувся додому з 41-го,
Щоби навік спочить в своїй
землі.*

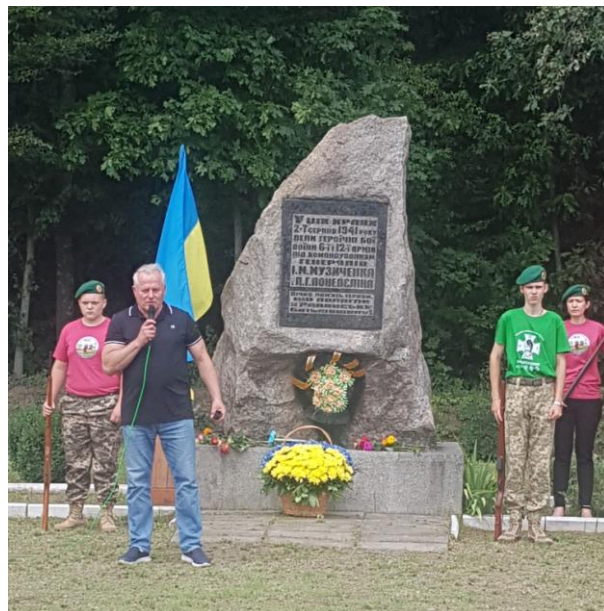
В серпні 2011 року по трасі Новоархангельськ – Умань відбулися панахида та перепоховання останків воїнів 6 та 12 армій, які загинули та були віднайдені пошуковими групами в Зеленій Брамі.

Кожного року, на початку серпня, в Підвисоцькій громаді проводяться заходи пам'яті загинувших в Зеленій Брамі та в навколишніх селах бійців, приїжджають ветерани та їх родичі. Військові та науковці на семінарах та зустрічах розповідають, як було оточено та знищено дві радянські армії, видаються книги та дослідження, переважно на основі німецьких архівів, які скрупульозно фіксували всі події. Майже не залишилось живих ветеранів, але наша пам'ять не забуде подвиг героїв. Пошуковцями під керівництвом почесного пошуковця України, директора Підвисоцького народного музею історії **Фартушного Анатолія Івановича**

продовжується копітка справа по розшуку пропавших без вісті бійців, артефактів того періоду і не тільки, на території громади. Справою його рук є відновлення експозиції музею, де можна ознайомитись з артефактами тисячолітньої історії нашого краю. Зали музею завжди відкриті для відвідувачів, а Анатолій Іванович захопливо розповідає про історію нашого краю та кожного експонату, знайденого ним, заботливо відновленого та виставленого в експозиції.

Дякуючи всеохоплюючій підтримці голови Підвисоцької громади **Лозінського Віктора Олександровича**, патріота свого краю, мецената та дійової людини, мешканці 9 сіл громади відчувають турботу про них влади, пам'ятають героїчне минуле та дивляться з оптимізмом у майбутнє.

Час від часу війна нагадує про себе знайденими снарядами, гранатами та іншими вибухонебезпечними предметами. До сих пір вони таять в собі смерть і каліцтво. І тоді на допомогу людям приходить рятувальний загін спеціального призначення Управління МНС в Кіровоградській області. Ось і в наше село вони прибули 12 липня 2011 р., щоб знешкодити гранату на бойовому взводі, яка проявилась на поверхні землі після дощу, і перевірити свідчення ветерана війни про можливе залягання під дорогою авіаційної бомби періоду ВВв. Граната вилучена і знешкоджена, а бомби, на щастя, не виявлено.

Інший випадок відноситься до 2017 року . Ось вибірка із статті газети ”Колос”:

”Цього літа в рамках благоустрою села в Тернівці проводилося огороження центрального парку. Під час копання ям під стовпчики паркану були знайдені снаряди часів Другої світової війни та частини кулемета. Сільський голова **Валентина Карлівна Степанова** одразу повідомила про небезпечну знахідку керівництву районного сектору Державної служби надзвичайних ситуацій України та районного військового комісаріату. Від них, у свою чергу, надійшло звернення до відомого пошуковця **Анатолія Івановича Фартушного**, який має ліцензію на проведення подібного роду робіт. Обстеживши професійним металошукачем територію парку, Анатолій Іванович виявив в різних місцях зони відпочинку понад 40 штук снарядів та патрони. Лежали вони в землі по двоє-трьох, причому не дуже глибоко. А в одній місцині був розкопаний цілий склад смертоносного металу.

Старожили розповідають, що це частина розбитого в роки війни обозу з боєприпасами, і можна тільки уявити, що сталося б, якби хоча б один із снарядів якимось чином вибухнув. Та всі вони вивезені з села і знешкоджені.”

Окремо потрібно сказати також і про т.зв. оstarбайтерів*.

***Остарбайтер** — *Робітник або робітниця, походженням із Східної Європи, які примусово працювали на заводах, шахтах та фермах у Німеччині та Австрії під час другої світової війни.*

Скрізь на окупованій території окупанти вводили примусову рабську працю з каторжним режимом. Мільйони людей, яких вивезли до Німеччини, або залишили на окупованій території, утримувалися в неволі, як раби в давнину...

Таким чином гітлерівці прагнули, по-перше, вивільнити в промисловості і сільському господарстві Німеччини ресурси для армії; по-друге, ліквідувати дефіцит робочої сили у дедалі зростаючому військовому виробництві (планувалося вивезти на кожних двох німецьких робітників трьох оstarбайтерів); по-третє, підірвати сили українського народу, максимально ”прорідити” захоплені області; по-четверте, послабити опір в окупованих районах. На випадок відступу народне господарство і Червона Армія позбавлялися людських ресурсів.

Організацією масового вивезення населення України було покладено на ”Імперське бюро з використання робочої сили”. Виконання цього завдання здійснювалося в тісній співпраці німецької цивільної і військової адміністрації місцевих органів управління (управ), каральних органів (особливо підрозділів охоронної поліції, жандармерії, команд СС та СД, місцевої поліції).

Спочатку проводилися акції по добровільному виїзду на роботи до Німеччини. Основним гаслом було ”призвичаєння українців до європейської цивілізації”. Для цього організовувалися публікації в газетах, демонструвались пропагандистські фільми. Оскільки прогнозованого витоку української молоді до рейху не сталося, окупанти перейшли до масового примусового вивозу. У 1942-1943 роках примусовій мобілізації підлягали, як правило, особи від 16 до 25 років, а в останній період окупації – все працездатне населення, незважаючи на вік.

За час окупації Кіровоградської області до Німеччини було насильно вивезено з Новоархангельського району 1056 юнаків і дівчат. Робітників депортували для примусової роботи на німецьку військову промисловість. Навіть ті, які приїхали, повіривши обіцянкам, що вони будуть працювати за таку саму зарплату і в таких умовах, які і німецькі працівники через короткий час залишились тільки з примусу.

Згідно з указом Головного управління держбезпеки про оstarбайтерів від 2 лютого 1942 року робітники з Радянського Союзу були на ”особливому” становищі – на рівні нації рабів, недолюдків.

Така страшна участь випала і на долю жителів нашого села. Ось що розповідає **Вовк Одарка Олександрівна, 1926 р.н.:**

”Ніхто не хотів їхати в ту кляту Германію. Хлопці й дівчата, якщо узнавали, що має бути облава – ховалися хто де, – в окопах, ярах. Мій дід був головою господарського двору, знав коли забирати мають, то попереджав. Але якось мати Іваненко Каті заявила в управу, що її дочку забирають у Германію, а мене ні. Так забрали і мене.

1926 року народження хлопців і дівчат погрузили на підводи і в супроводі поліцаїв повезли в Первомайськ. Зігнали туди дуже багато молоді і погрузили в товарняки приблизно по 50-60 душ. Не було де прилягти, стояли, можна було тільки почергово присісти. В наш вагон попали з нашого села крім мене **Іваненко Катерина Сергіївна, Коверга Надія Павлівна, Вовк Тетяна Яківна, Гусак Тетяна Яківна, Панасенко Яринка, Вовк Фросина Антонівна, Шостака Марія Пантелеївна, Рудь Олександра Іванівна, Мазура Олександра Данилівна, Сьора Василь Онуфрійович, Гусак Василь Минович, Шевченко Григорій Миколайович, Козицький Анатолій Іванович** і ще четверо дівчат із Костянтинівки (Маслянкова). Так ми разом і держались купкою. Багато було що тікали.

Привезли на якусь станцію, звідки нас вибирали німецькі господарі (бауери). Перед тим як везти на свої господарства у бані роздівали, купали, щоб привести в порядок і повиводити воші. Хто залишався то забирали на заводи на тяжку працю.

Нас шестеро тернівських і четверо масляньських дівчат забрав директор кожевенної фабрики в місті Яуер. Поселили в ”штубі”, казарма значить, 10 дівчат. Дев’ятеро працювали на заводі, а одна залишалася, отримувала продукти і варила обід. Через деякий час мінялись – хто варив їсти - ішов на фабрику, а звідти одна – варити обіди.

Видали кожному по резиновому фартуху, дерев’яні чоботи і шести. В цементових ямах у всіляких розсолах та розчинах вимочувались і оброблялись різні шкіри, переважно великої рогатої худоби. Ми стояли по двоє в ямі і мали їх перетягувати шестами з однієї ями в іншу. Сморід стояв такий, що можна було упасти, шкури були дуже тяжкі, мокрі, але потихеньку звикли до всього. Одній масляньській дівчині на станку, де видушували воду зі шкур, одірвало руку. Що з нею було в подальшому – не знаю.

Тяжко було, коли осінню забрали на погрузку буряка. Вагонеткою котили на станцію з півкілометра і грузили у вагони. Тут можна було хоч дихати свіжим повітрям. Пізніше працювали на сахарному заводі в сезон, два місяці, а потім знову на кожевенну фабрику. Ще я працювала в дробильному цеху зі старим німцем. Залишились тільки старі, німці – а то всіх Гітлер забрав воювати. Так що основну тяжку працю робили ми. В цьому цеху я подавала лопатою дубову кору в бробілку і виходив дубильний порошок для шкур. Німець робив оператором цієї машини, включав і виключав її, кричав коли подавати кору.

Бувало, що крали шкури, передавали хлопцям, а вони віддавали іншим, щоб щось пошити.

Недалеко від нас був ДОПР. Біля наших казарм водили військовополонених росіян, поляків та інших на роботи в кам’яний кар’єр, то вони говорили, що скоро нас звільнять радянські війська. Уже нас бувало, що і бомбили. Почуємо, що летять наші літаки – ховаємось у бомбосховище, яке самі ж і побудували.

Одної ночі прийшли радянські війська і нас звільнили. Але нам від цього легше не стало. Передові війська, що проходили біля наших казарм нас вважали фашистськими прихвостнями. Особливо нас

ненавиділи танкісти. Ми чули, що в інших казармах було і насилля над дівчатами, і вбивства. Ось так у страху пересиділи декілька днів, а потім удвох з **Гусак Танею** вибрались пішком до якогось міста. Побірались, заробляли чорноробочими в магазинах, на складах за їжу. Якось нам повезло і ми тиждень працювали в якомусь госпіталі санітарками. Тут хоч можна було поїсти три рази на добу. Потім госпіталь кудись евакуювали, а ми пішли на станцію добиратися додому поїздом. Приїхали до Кіровограда, а далі пішком додому”.

В Державному архіві Кіровоградської області зберігається фільтраційна справа №12259 на **Одарку Олександрівну**. Такі справи заводили на всіх, хто повертався на Батьківщину.

УМГБ Кировоградской области
Тишковского РО МГБ
Фильтрационное дело
на
Вовк-Говоруху
Дарью Александровну
12259

РЕГИСТРАЦИОННЫЙ ЛИСТ

прошедшего регистрацию в лагере №301 дислоцирующемся в населённом пункте городе
Койхирнек, Австрия

1. Фамилия, имя, отчество	Говоруха Дарья Александровна
2. Год и место рождения	1926 г., Кировоградская обл. Тишковский р.н с. Терновка
3. Национальность	украинка
4. Образование	5 кл.
5. Специальность	не имеет
6. Местожительство	по месту рождения
7. Состояла ли в ВКП(б) или ВЛКСМ	не состояла
8. Почему оказалась на территории другого государства	28/VIII-43 г. была эвакуирована немцами в Германию
9. Подвергалась ли арестам, задержанию, допросам, штрафам со стороны немецких властей	не подвергалась
10. Содержалась ли в спецлагнях противника и что там делал	не содержалась
11. Где проживала и род деятельности	жила в Германии город Яуэр работала на кожевенной фабрике. Освобождена Кр. Армией 14/II-45 г. после освобождения работала в хоз. в/части 21664 откуда 4/XI-45 г. прибыла в 301 лаг.
12. Какие отобраны документы при регистрации	документов нет
13. Где проживают близкие родственники, кто именно (указать точный адрес)	мать, сестра – проживают по месту жительства брат Иван – в РККА
14. Куда следует на постоянное жительство	Кировоградская обл. Тишковский р-н с. Терновка

Правильность данных мною сведений подтверждаю підпис Говоруха
Регистрационный лист заполнил 11/XI-45 г. о/сотр. ПФК НКВД СССР мл. л-т підпис
Председатель Регистрационной комиссии НКВД СССР Калинин
Удостоверение о направлении на постоянное местожительство получил Говоруха

АНКЕТА

гражданина СССР, возвратившегося в СССР через Польскую границу

1. Фамилия, имя, отчество. Если фамилия, имя,	Вовк Дарья Александровна

отчество изменены, то когда, почему и какую фамилию носил до изменения 2. Год, месяц и число рождения 3. Место рождения 4. Последнее местожительство и адрес 5. Национальность, родной язык, какими иностранными языками владеет 6. Образование когда где учился что окончил 7. Профессия, специальность 8. Судимость при советской власти 9. Сведения о трудовой деятельности до оккупации разных или призыве в Красную Армию начиная з 1939 г. 10. Где, когда и при каких обстоятельствах попал в плен или окружение 11. При каких обстоятельствах попал на оккупированную советскую территорию 12. Сколько раз, когда, где задерживался... 13. Сведения о роде занятий и месте жительства на оккупированной советской территории работах 14. Когда и при каких обстоятельствах поавл на территорию воюющих с СССР стран 15. Вызывался ли за границей на допросы кем, когда в связи с чем 16. Сведения о роде занятий и месте жительства за границей 17. Служил ли в армиях воюющих с СССР 18. Кого из советских граждан знает как предателей Родины и пособников оккупантам 19. Когда и при каких обстоятельствах вернулся в СССР 20. Сведения о семье и близких родственниках колхозница 21. Кто может подтвердить изложенное в анкете 22. Что хочет опрашиваемый сообщить о себе дополнительно 23. Перечислить все имеющиеся у опрашиваемого документы, кем, когда они выданы и их №№	Выходила замуж и носила фамилию Коверга, Говоруха 20 июля 1926 года с. Тишковка Тишковский р-н с. Терновка Тишковский р-н Родной язык украинский Иностраннми языками не владеет 5 классов при Терновской с/школе Профессии и специальности не имеет Под судом и следствием небыла 1939-1941. к-з им. Литвинова на работах с. Терновка Тишковский р-н Кировоградской обл. По месту жительства По месту жительства Не задерживалась и допросу не подвергалась с 1941 по 1943 г. с. Терновка в сельськом хозяйстве на разных По мобилизации была забрана Не вызывалась и не допрашивалась С 1943 по 1946 г. на фабрике кожевенных изделий гор. Яуер, Германия чернорабочей жила в общежитии гор. Яуер Германия Не служила Никого не знает После освобождения Советской Армией Говоруха Варвара Павловна 59 лет с. Терновка рядовая колхозница Говоруха Явдокия Александровна 1928 г.р. с. Терновка рядовая Не могу ничего сказать Ничего не могу дополнить Не имею никаких документов

Подпись опрашиваемого Вовк

Анкета заполнена 10 февраля 1949 г. Тишковским РО МВД уч. Уполномоченный Тишовского РО МВД ст. сер. милиции Мельник

Виконавчий комітет
Тернівської
сільської ради
депутатів Трудящих
Г.,
Тишківського району
Кіровоградської області
17.III.1949
№25
с. Тернівка

СПРАВКА
Дана Терновским сельским советом в том, что
гражданин с. Терновки Тишковского района Кировоградской
области Говоруха-Вовк Дар'я Александровна рождения 1926
в настоящее время проживает в селе Терновке работает в
колхозе им. Литвинова

Председатель сельського сонета підпис нерозбірливо
Секретарь сельського сонета підпис нерозбірливо

Більше поталанило іншій жительці села – **Ільків Варварі Василівній**, (1931-2020 рр.), сім'я якої на той час проживала в селі Завій Калушського району Івано-Франківської області. Вона пригадує: "Німці прийшли в село і відразу почали наводити свій германський порядок. У нас в селі було багато євреїв, які займались торгівлею. Переважна більшість із них скуповували живність, різали і перепродували м'ясо на базарах. Німці спочатку всі єврейські сім'ї погрузили в вантажівки і вивезли невідомо куди. Не дозволили з собою брати нічого, крім одягу, взуття, цінностей, грошей і документів. Піднімали прямо з ліжок, давали на збори 15 хвилин. Коли грузились у вантажівки то галас і плач був великий. Багато хто питав у поліції чи можна взяти з собою більше речей, але їм відповідали, що там куди їх везуть зайві речі непотрібні. З тих пір у село більше ніхто з цих сімей не повернувся.

Навесні 1942 року прийшла черга і українців. Спочатку відібрали у нас коня, потім корову. Українців також забирали цілими сім'ями поліцаї в присутності німецьких офіцерів. Говорили, що потрібно розрідити населення, а то багато людей у сім'ях і тісно. Дозволяли брати з собою багато всього, окрім меблів і габаритних речей. Везли всіх на підводах до станції Калуш. Відразу попередили, що їдемо для роботи у бауера. Нашу сім'ю розділили аж на станції – додому вернули маму по стану здоров'я. Батько, я і

моя сестра Ксенія поїхали далі на поїзді. В місті Ганновер нас зустріли і повезли до себе на ферму в с. Бірберген бауер Юзеф Талія і його жінка Марта. У них в родині були ще 3 синів – старший (9 р.) Юзеф, середній (8 р.) Франц і молодший (8 місяців) Ніколаус.

Господар з батьком весь час працювали в полі, мама із господаркою і її мамою готували обіди, сестра поралася біля корів та свиней, а я займалася маленьким і старшими синами, іноді допомагала по господарству. Вставали ми раненько і лягали відпочивати уже темно.

Господарі були добрі душею люди. Працювали ми завжди разом, обідали також за одним столом. Батько не раз їздив до мами в наше село по спеціальному пропуску від німецької адміністрації.

Ще у них працювали два хлопці 17 і 18-ти років. Родом вони були десь із Росії – не пам'ятаю звідки, кормились і жили вони окремо від нас.

Радянські війська ввійшли в село в кінці квітня. Сім'я бауера просила нас залишитись у них, але ми вирішили їхати додому. Юзеф відвіз нас в Ганновер в табір "альтеграб". Там були казарми для

українців, які раніше працювали у бауерів. Всього нас було біля 500 чоловік. Держали нас там 5 місяців. За цей час ми розібрали завали на дорогах і відбудували їх, засипали окопи і ями від снарядів та бомб, навели кругом порядок. Батько працював на забої скотини для потреб армії, то нам часто перепадало м'ясо. В табір нам привозили крупи і різні продукти. Двоє поварів готували нам обіди і вечері – сніданку не було. Потім усіх відправили на поїздах додому.

Після війни ми часто переписувалися. В цих листах ми часто згадували ті часи, декілька раз обмінювалися фотографіями, вони вислали документи, щоб я змогла отримати "германські" – компенсацію від держави Німеччини. Зараз вони великі люди, у них своя сільськогосподарська фірма, на них працюють біля тридцяти працівників, мають добрий капітал та маєток. Ось так зараз маємо – переможені живуть краще, а ми – переможці, - бідно.

Фотографія зліва зроблена на фоні визначного пам'ятника Німеччини в 1960 р. Першим у ряду стоїть Ніколаус, другий – Франц, потім їх батьки і Юзеф.

Фотографія справа зроблена на банкеті в честь дня народження Франца. На задньому плані перша пара – Юзеф з дружиною, пара справа - Франц з дружиною.

Померла Варвара Василівна 31.12.2020 року після тяжкої хвороби. Царство небесне.

Всього ж по Тернівській сільській раді було таким чином на примусові (каторжні) роботи вивезено в Германію 61 сільчанин. Список цих людей зберігається в Державному архіві Кіровоградської області. Архівна довідка надається в **додатку № 11**. Список цей, хоча й офіційний, але, на мою думку, далеко не точний. Кількість постраждалих більша – роблю цей висновок, читаючи, так звані, фільтраційні справи (*кожна - від 4 до 22 сторінок*), де люди вказували більшу кількість відправлених разом з ними на роботи в Германію.

Загалом же, потрібно відмітити, що оstarбайтери (*переважно молоді люди, яких примусово відправили до Германії*) пережили приниження, як мінімум, тричі. Перший раз це було, коли їх, фактично ще дітей, відривали від рідних людей та батьківщини, другий – коли переносили знущання та каторгу на тяжких роботах, від загарбників та хазяїв. Третій раз приниження отримали від своїх же, здавалося б, земляків – працівників КДБ (*комітету державної безпеки, на російській мові – КГБ, МГБ, комитет, министерство государственной безопасности*), які ненавиділи тих, хто перебував на окупованій території та на роботах в Германії. Окрилені тим, що повертаються додому живі та вільні (*переважно пішки*), люди потрапляли в лещата радянської каральної системи. Перевірки, обшуки та допити спочатку були на кордоні Радянського союзу, а потім по місцю прописки, або проживання та продовжувались 2-3 роки.

Одним з прикладів цього є фільтраційна справа на нашу сільчанку **Анастасій Тетяну Максимівну, 1923 року народження**. Перепечатану справу надаю в **оригінальному викладенні, без виправлень орфографічного і мовного стилю написання**.

УМГБ Кировоградской области
Тишковское РОМГБ
Фильтрационное дело
на
Анастасьеву
Татьяну Максимовну
12248

Кировоградский облгосархив
Фонд №П-5907
Опись №1

Протокол допроса
1945 года июня 25 дня с. Терновка
Уполномоченный Тишковского РОМГБ допросил гражданку
Анастасьеву Татьяну Максимовну, 1923 года рожд.,
уроженку с. Терновка из крестьян бедняков украинка
б/п, грамотная 5 классов ранее не судима
Об ответственности за дачу ложных показаний предупреждена по ст. 89 УК УССР
(підпис Анастасій Т.М.)

- Вопрос: Когда и при каких обстоятельствах выехали в германию
Ответ: Я выехала в германию 11 июня 1942 года по назначению с колхоза
Вопрос: Где вы работали и кем работали и где проживали в германии и куда переходили с работы на работу
Ответ: С первых дней приехала гор. Ганонер я работала военном заводе где вырабатывали снаряды и проработала 2,5 года с 24 июня 1942 года по 9 апреля 1945 года
Вопрос: Кто вместе с вами был в германии или шёл добровольно из вашего села или ближайшего села с кем и где вместе жили и работали
Ответ: С сомной вместе были мои подруги с нашего села Терновки Васильченко Ольга Пасенко Мария Кармазин Анна Данильченко Прасковья
Вопрос: Подвергались ли аресту или задержанию на территории германии
Ответ: Приёмом проживании в германии аресту подвергалась Начальником Лагеря Поляком за кражу яблок на 15 суток в 1943 году со сбытием срока освободили на работу.
Вопрос: Когда вы можете назвать из лиц которые были в месте свами в германии имели связь с полицией жандарматом
Ответ: Я связи с полицией и жандарматом никакой не имела предательством не занималась и с полицаями ни чего не имела
Вопрос: Когда и где вы были освобождены Войсками Красной армии или армией союзников
Ответ: Я работала на военном заводе где вырабатывались снаряды и 9 апреля 1945 года освобождена союзным войском, город Ганонер Ганонерскую обл.
Вопрос: Где и когда проходили регистрацию после освобождения союзных войск
Ответ: После освобождения союзных войск проходили регистрацию 10 июня 1945 в городе Брест Литовск
Вопрос: Кто вместе свами вашего села прибыл на постоянное место жительства в настоящее время
Ответ: Сомной вместе на место жительства прибыла моя подруга Данильченко Прасковья
Вопрос: Где вы остановились на жительство и чем занимаетесь в данное время
Ответ: Я живу в селе Терновка и работаю в кол. им. Жданова

Підпис Анастасій Т.М.

Уч. уполномоченный
Тишковского РОНКВД

Підпис нерозбірливо

Кіровоградська обл.
Тишківський р-он
с. Тернівка
Тернівська с/р
27/VII-45 р.

Характеристика
На Анастасій Тетяну Максимовну

Анастасій Тетяна Максимовна народилася в 1923 р. в с. Тернівці Тишківського р-ну Кіровоградської обл. в родині селянина-бідняка, безпартійна, грамотна.

До окупації проживала в к-пі ім. Жданова і працювала рядовою к-цею. Батьки її померли, коли вона ще була малою. В період окупації спочатку працювала в к-пі рядовою к-цею, а в 1942 р. в червні м-ці була насильно відправлена в Німеччину. В 1945 р. 17 червня прибула в с. Тернівку. В даний час в к-пі не працює.

Голова с/р *підпис нерозбірливо* Секретар *підпис нерозбірливо*

Кіровоградська обл.
Тишківський р-он
с. Тернівка
Тернівська с/р
5/IX-45 р.

Справка-характеристика
Дана Тернівською с/р на гр. с. Тернівки Тишківського р-ну Кіровоградської обл. Анастасій Тетяну Максимовну.
Про те, що вона виходець із сім'ї бідняків. З 1933 р. перебувала в Тернівському патронаті. В період німецької окупації займалася сільським господарством. Насильно була угнана в германську неволю.

Про що й свідчать

Голова с/р *підпис нерозбірливо*

Секретар с/р *підпис нерозбірливо*

Утверждаю

Председатель проверочно-
фильтрационной комиссии
підпис нерозбірливо

—
21.II.1947

ЗАКЛЮЧЕНИЕ
(по фильтрационному делу)
(село) Тишковка 21.II.1947 года

Мы, члены проверочно-фильтрационной комиссии при Тишковском районном отделении МВД, рассмотрев фильтрационное дело на репатриированного советского гражданина

Анастасьеву Татьяну Максимовну

прибывшего к месту постоянного жительства с. Терновка 25.VI.1945 г. и, найдя, что Анастасьева Т.М. в июне месяце 1942 года была угнана в Германию в город Ганофер где работала на военном заводе, а 9 апреля г. Ганофер был освобождён войсками союзников. Руководствуясь приказом МВД и МГБ №001113\00564, приказом НКВД-НКГБ СССР №00706/00268 от 16.VI.45 г.

ПОСТАНОВИЛИ

Личное дело на Анастасьеву Т.М. передать Тишковскому РО МГБ для дальнейшей оперативной доотработки.

Члены комиссии: 1. Посади, прізвища та підпису немає
2. Ст. уп. РО МГБ
л-т *підпис нерозбірливий*

